

УДК 332:349.41:631.45

JEL Classification: R52; Q15

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201812006>

**І.В. КОШКАЛДА, доктор економічних наук, професор
Т.В. АНОПРІЄНКО**

Удосконалення моделі державного регулювання грошової оцінки земель

Мета статті - дослідити теоретико-методичні засади грошової оцінки земель та запропонувати удосконалену модель державного регулювання грошової оцінки земель.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано діалектичні методи пізнання процесів і явищ; емпірико-теоретичний - моделювання (удосконалення моделі державного регулювання грошової оцінки земель), емпіричний - порівняння (виявлення подібностей та розбіжностей під час проведення процедури грошової оцінки земельних ділянок різних категорій земель та видів використання), теоретичний - інтерпретації (узагальнені підходи до державного регулювання та грошової оцінки земель).

Результати дослідження. За результатами аналізу чинної законодавчої бази запропоновано авторську модель державного регулювання грошової оцінки земель, що дозволить доповнити й оновити дані Державного земельного кадастру з урахуванням принципу раціонального та ефективного використання земель для ведення моніторингу результатів грошової оцінки і забезпечить прийняття в подальшому обґрунтованих управлінських рішень.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку теоретико-методичні положення щодо державного регулювання грошової оцінки земель, запропонована модель державного регулювання грошової оцінки земель ґрунтується на принципі раціонального й ефективного використання земельних ділянок.

Практична значущість. Удосконалена модель державного регулювання грошової оцінки земель на основі застосованого авторами принципу дасть змогу встановити об'єктивну вартість земельних ділянок з урахуванням їх оптимального використання під час проведення різних видів оцінки земель та забезпечить ведення оперативного моніторингу результатів грошової оцінки земель. Рис.: 2. Бібліогр.: 30.

Ключові слова: грошова оцінка земель; державне регулювання; земельна ділянка; раціональне та ефективне використання земель; моніторинг земель; угоддя.

Кошкालда Ірина Віталіївна - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри управління земельними ресурсами та кадастру, Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва (Харківська обл., Харківський р-н, п/в «Докучаєвське-1»)

E-mail: irinavit1506@gmail.com

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0003-4855-8890>

Анопрієнко Тетяна Володимирівна - старший викладач кафедри земельного адміністрування та геоінформаційних систем, Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова (м. Харків, вул. Маршала Бажанова, 17)

E-mail: atatyanav2017@gmail.com

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0001-7143-0591>

Постановка проблеми. Реалізація прогресивних методів інноваційного розвитку країни потребує удосконалення існуючих моделей державного регулювання усіх галузей економіки. Не виняток і земельні відносини, одним з економічно важливих чинників яких виступає грошова оцінка земель.

Запровадження комплексного механізму державного регулювання грошової оцінки земель дозволить забезпечити збільшення

надходжень до бюджетів усіх рівнів від володіння та користування землею, трансакцій з землею, підвищить ефективність раціонального використання земель, стимулюватиме застосовування прогресивних, ощадливих заходів господарювання на землі, покращить рівень охорони земель.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інноваційний розвиток сільського господарства в цілому та інноваційний розвиток підприємств аграрного сектору постійно знаходиться у полі зору вітчизняних дослід-

ників і науковців [5]. Питання державного регулювання земельних відносин, аграрної сфери економіки України та ринку земель, актуалізації показників грошової оцінки земель знайшли своє відображення у працях таких науковців, як: Д. С. Добряк, В. М. Заяць, Ю. О. Лупенко, А. Г. Мартин, А. В. Мерзляк, В. Я. Месель-Веселяк, Т. М. Недашківська, Л. Я. Новаковський, Н. А. Солов'яненко, А. Я. Сохнич, А. М. Третяк, М. М. Федоров, О. В. Ходаківська та ін. [1, 2, 7-9, 14, 22-26]. Питанням вивчення та функціонування земельних ринків, вкладення інвестицій у землю приділяється значна увага в усьому світі [27-30].

Проте питання удосконалення існуючої моделі державного регулювання грошової оцінки земель залишається актуальним та потребує подальших досліджень.

Мета статті - дослідити теоретико-методичні засади грошової оцінки земель та запропонувати удосконалену модель державного регулювання грошової оцінки земель.

Виклад основних результатів дослідження. У сучасних умовах актуальним є питання визначення вартості земельних ділянок поряд із державним регулюванням використання та охорони земель, створення механізмів стимулювання ощадливого використання земельно-ресурсного потенціалу країни.

Земельним кодексом України [3] та ст. 5 Закону України «Про оцінку земель» [21] передбачено три види оцінки земель - бонітування ґрунтів, економічна оцінка земель, грошова оцінка, яка залежно від порядку проведення та призначення поділяється на нормативну та експертну.

З метою визначення вартості земельних ділянок різних категорій земель, цільового призначення та видів використання земельних ділянок у межах певної категорії земель для різних цілей, прийнято чотири методики та чотири відповідні порядки, які регулюють питання різних видів грошової оцінки земель [10-13, 16-19]. Особлива увага приділяється землям сільськогосподарського призначення під час підготовки ринку до вільного продажу цих земель та прав на них.

Законом України «Про оцінку земель» [21] декларовано, що нормативна грошова оцінка земельних ділянок - це капіталізова-

ний рентний дохід із земельної ділянки, визначений за встановленими та затвердженими нормативами. Тобто проведення нормативної грошової оцінки земельних ділянок різних категорій та функціонального призначення відбувається відповідно до визначених методик [11-13] і включає:

для земель сільськогосподарського призначення - норматив капіталізованого рентного доходу на землях сільськогосподарського призначення відповідного угіддя;

для земель населених пунктів - витрати на освоєння та облаштування території населених пунктів;

для земель несільськогосподарського призначення, розташованих за межами населених пунктів - норматив рентного доходу для відповідної категорії земель.

Сьогодні проводяться роботи стосовно загальнонаціональної (всеукраїнської) нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення. Станом на 01.01.2018 року Держгеокадастром оприлюднені дані щодо нормативної грошової оцінки сільськогосподарських угідь по областях [6], станом на 01.01.2016 року у методиці нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення [13] наведені дані відносно нормативів капіталізованого рентного доходу відповідних сільськогосподарських угідь по природно-сільськогосподарських районах за регіонами України та несільськогосподарських угіддях по областях (рис. 1). Згідно з цими даними можна відзначити неоднаковий рівень нормативної грошової оцінки 1 га земель сільськогосподарського призначення на території України.

Так, найбільший прибуток на сільськогосподарських землях отримується з ділянок, що знаходяться під багаторічними насадженнями, найменший - з природних кормових угідь. При цьому, в деяких областях спостерігається значна відмінність між вартістю різних сільськогосподарських і несільськогосподарських угідь на землях сільськогосподарського призначення. Так, різниця між ріллею, перелогами та природними кормовими угіддями становить майже 8 разів, та більше ніж 20 разів між багаторічними насадженнями та природними кормовими угіддями.

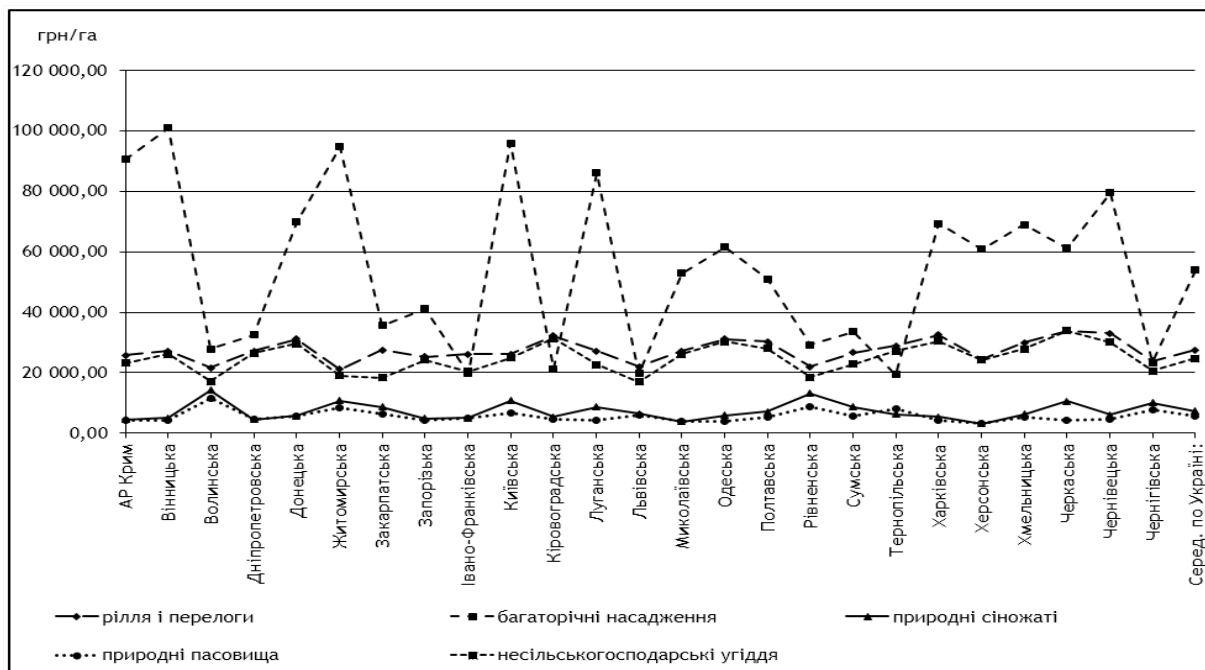

Рис. 1. Нормативна грошова оцінка 1 га земель сільськогосподарського призначення в Україні

Джерело: Сформовано авторами на основі джерел [6, 13].

Враховуючи комплексний державний підхід для задоволення потреб населення, у тому числі в продуктах харчування, потрібно залучати до процесу виробництва всі сільськогосподарські угіддя. Під час здійснення господарської діяльності відбувається перерозподіл між угіддями на основі техніко-економічного обґрунтування, із додержанням законодавчих вимог.

Згідно з нормами чинного законодавства за інформаційну базу для різних видів грошової оцінки земель слугують насамперед дані Державного земельного кадастру та відповідно до цільового призначення, функціонального використання, мети оцінки тощо дані інших кадастрів та джерел.

Сучасне визначення Державного земельного кадастру полягає в позиціонуванні його як єдиної державної геоінформаційної системи відомостей про землі, їх цільове призначення, обмеження у їх використанні, дані про кількісну та якісну характеристику земель, їх оцінку, про розподіл земель між власниками та користувачами [3]. Проте слід вказати на існування в ньому застарілих даних, які використовуються під час оцінки, що в подальшому призводить до спотворення кінцевого результату грошової оцінки земельних ділянок.

На сьогодні можна відзначити недосконалість нормативно-правової бази. Тому важливо, по-перше, запровадження єдиної

інформаційної системи, яка б відслідковувала взаємозв'язки між законами та підзаконними актами, з метою недопущення різного трактування одного питання. По-друге, внесення своєчасних змін до підзаконних актів, у зв'язку з прийняттям законів. По-третє, налагодження взаємозв'язків та обґрунтований перерозподіл повноважень між відповідними органами. Також необхідне запровадження інформаційної підтримки та забезпечення своєчасного обміну інформацією між різними суб'єктами законодавчої та виконавчої влади.

Законодавством у сфері оціночної діяльності закріплені принципи оцінки. З метою отримання прибутку нині застосовується принцип ефективного використання земельних ресурсів. Так, під час проведення експертної грошової оцінки земельних ділянок методикою експертної грошової оцінки земельних ділянок [10] передбачено застосування принципу найбільш ефективного використання земельної ділянки - це фізично можливе та економічно доцільне використання земельної ділянки та (або) земельних поліпшень згідно із законодавством, у результаті якого вартість, що визначається, буде максимальною порівняно з вартістю, яка може бути визначена на підставі аналізу інших можливих варіантів її використання. Тобто розглядаються чинники створення максимального доходу на час проведення

оцінки (з урахуванням прогнозного періоду). Повертаючись у минуле - можна згадати процес збільшення площі орних земель на території всіх без винятку господарств і врахування їх просторових характеристик. Таким чином, до складу орних земель потрапили масиви земельних угідь з ухилом місцевості подекуди до 12°, що у подальшому, незважаючи на запровадження наукових розробок з контурно-меліоративної організації території, призвело до стрімкого розвитку ерозійних процесів, деградації ґрунтів тощо. На загальнодержавному рівні системна ліквідація цього недоліку почала відбуватися лише останніми роками, в складних умовах функціонування трьох рівноправних форм власності на землю (переважна більшість орних земель знаходиться у приватній власності та передана в оренду), шляхом виведення малопродуктивних земель з інтенсивного обробітку та переведення їх до перелогів. Отже, економічний ефект сьогодні не завжди відповідає державному підходу щодо забезпечення раціонального використання та охорони земель, що особливо актуально для земель сільськогосподарського призначення, та виступає одним з основних завдань землеустрою [3].

На сьогодні відсутнє офіційне тлумачення поняття раціонального використання земель. Згідно з ДСТ 26640-85 «Землі. Терміни та визначення» раціональне використання земель - це забезпечення всіма землекористувачами в процесі виробництва максимального ефекту при здійсненні мети землекористування з урахуванням охорони земель та оптимальної взаємодії з природними факторами [4]. Але з 2017 року ДСТ 26640-85 не діє на території України. Натомість у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» [20] зазначається, що використання природних ресурсів громадянами, підприємствами, установами та організаціями здійснюється з дотриманням обов'язкових екологічних вимог, перша з яких - раціональне та економне використання природних ресурсів на основі широкого застосування новітніх технологій.

Отже, звідси можна стверджувати, що раціональне та ефективне використання земельних ділянок - це науково обґрунтоване використання земельних ділянок і нерозривно об'єктів нерухомості та природних ресурсів громадянами, підприємствами, пов'язаними з ними іншими установами та

організаціями, яке здійснюється із дотриманням вимог чинного законодавства, на основі широкого застосування новітніх технологій, з урахуванням інтересів нинішнього та майбутніх поколінь, при якому досягаються оптимально-максимальні економічний, екологічний і соціальний ефекти.

Недосконалість механізму державного регулювання грошової оцінки земель дозволяє існування непоодиноких випадків встановлення необ'єктивної вартості земельних ділянок і, як наслідок, зменшення надходжень до бюджетів усіх рівнів. Так, проведення нормативної грошової оцінки земельної ділянки державної або комунальної власності за існуючою вихідною земельно-кадастровою інформацією іноді призводить до зменшення розміру нормативної грошової оцінки земельної ділянки (ділянки оцінюються як кормові угіддя, а практично використовуються як орні землі, хоча можуть бути використані для розміщення багаторічних насаджень, із застосуванням новітніх технологій), яка на сьогодні слугує основою для встановлення розміру стартової ціни під час проведення аукціонів для набуття права оренди на такі земельні ділянки.

Слід зазначити, що при використанні різних видів сільськогосподарських угідь товаровиробники отримуватимуть неоднаковий обсяг та вид продукції, а отже й одержуватимуть різний прибуток, який підлягає оподаткуванню. Тобто запровадження принципу раціонального та ефективного використання земельних ділянок під час оцінки земельних ділянок матиме позитивний вплив на систему державного регулювання грошової оцінки земель.

Також порядком проведення нормативної грошової оцінки земельних ділянок сільськогосподарського призначення передбачена процедура від загального до часткового (Україна → область → природно-сільськогосподарській район → земельна ділянка) по кожному сільськогосподарському угіддю, а при проведенні експертної - оцінка виконується окремої земельної ділянки.

Тобто, враховуючи вищенаведене, для забезпечення повноцінного виконання відповідними органами своїх функцій щодо державного регулювання у сфері оцінки земель, передбаченого ст. 25 закону України «Про оцінку земель» [21] у частині забезпечення об'єктивності та законності проведення оцінки земель, а також забезпечення

суспільних інтересів з питань оцінки земель, необхідно створити достовірну інформаційну базу, на основі якої повинен функціонувати єдиний механізм державного регулювання грошової оцінки земель, з урахуванням інтересів нинішнього та майбутніх поколінь.

Отже, актуальною стає необхідність удосконалення існуючої моделі державного регулювання грошової оцінки земель. Запровадження принципу раціонального та ефективного використання земельних ділянок, що покладено в основу удосконаленої моделі державного регулювання грошової оцінки земель, як загальнообов'язкового, на основі сучасної інформаційної бази та технологій, у подальшому дасть змогу запровадити автоматизовану систему моніторингу результатів грошової оцінки земель. У свою чергу це дозволить всім органам влади ефективно здійснювати свої повноваження щодо державного регулювання у сфері оцінки земель. Удосконалена модель державного регулювання грошової оцінки земель наведена на рис. 2.

Тобто, під час удосконалення нормативно-правової бази органи законодавчої та виконавчої влади мають взаємодіяти між собою. Прийняття відповідних рішень у сфері земельних відносин у подальшому повинно забезпечувати запровадження принципу раціонального та ефективного використання земельних ділянок, який дасть змогу врахувати інтереси нинішнього та майбутніх поколінь.

На основі факторів, що впливають на грошову оцінку земельної ділянки (місцезнаходження, кількісний та якісний стан тощо), за встановленою категорією земель, цільовим призначенням земельної ділянки, видом використання земельної ділянки в межах певної категорії земель, видом та складом угідь, відповідно до встановленої у договорі на проведення робіт мети оцінки та призначення використання результатів оцінки згідно з діючою законодавчою базою обирається вид грошової оцінки земельної ділянки - нормативна або експертна.

Під час проведення нормативної грошової оцінки земельної ділянки відповідно до її місця розташування (у межах чи за межами населених пунктів), а також видом використання земельної ділянки та складом угідь (землі сільськогосподарського призначення, ділянки водного фонду, що використову-

ються для риборозведення тощо), на основі відповідного методичного підходу та методу оцінки проводяться відповідні оціночні процедури, за результатами яких складається технічна документація з нормативної грошової оцінки земельної ділянки. Результати та дані технічної документації вносяться до Державного земельного кадастру як електронний документ відповідно до вимог Порядку ведення Державного земельного кадастру [15], і за заявою зацікавленої особи територіальним органом Держгеокадастру (або центром надання адміністративних послуг) здійснюється видача витягу з відповідної технічної документації з нормативної грошової оцінки земельної ділянки.

У разі необхідності проведення експертної грошової оцінки земельної ділянки або прав на неї, залежно від виду використання земельної ділянки та складом угідь (забудовані ділянки, сільськогосподарські угіддя, вкриті лісовою рослинністю та призначені для вирощування лісу, ділянки водних об'єктів, спеціалізованих об'єктів чи об'єктів з обмеженим ринком, або права оренди чи користування чужою земельною ділянкою), на основі відповідного методичного підходу (підходів) та методу (методів) оцінки проводяться відповідні оціночні процедури, за результатами яких складається звіт з експертної грошової оцінки земельної ділянки. На сьогодні згідно з п. 3.3 Порядку проведення експертної грошової оцінки земельних ділянок [19] витяг підписується оцінювачами, які проводили оцінку земельної ділянки, та керівником суб'єкта оціночної діяльності, підпис якого скріплюється печаткою, та не передбачається внесення даних до Державного земельного кадастру за допомогою створення електронного документа.

Застосувавши удосконалену модель державного регулювання грошової оцінки земель (рис. 2), результати та дані технічної документації з нормативної грошової оцінки та звіту з експертної грошової оцінки земельної ділянки будуть внесені до Державного земельного кадастру як електронний документ. Це дозволить здійснювати своєчасне оновлення даних Державного земельного кадастру, підтримувати базу геоданих в дієвому режимі, на основі якої проводити моніторинг результатів грошової оцінки земель.

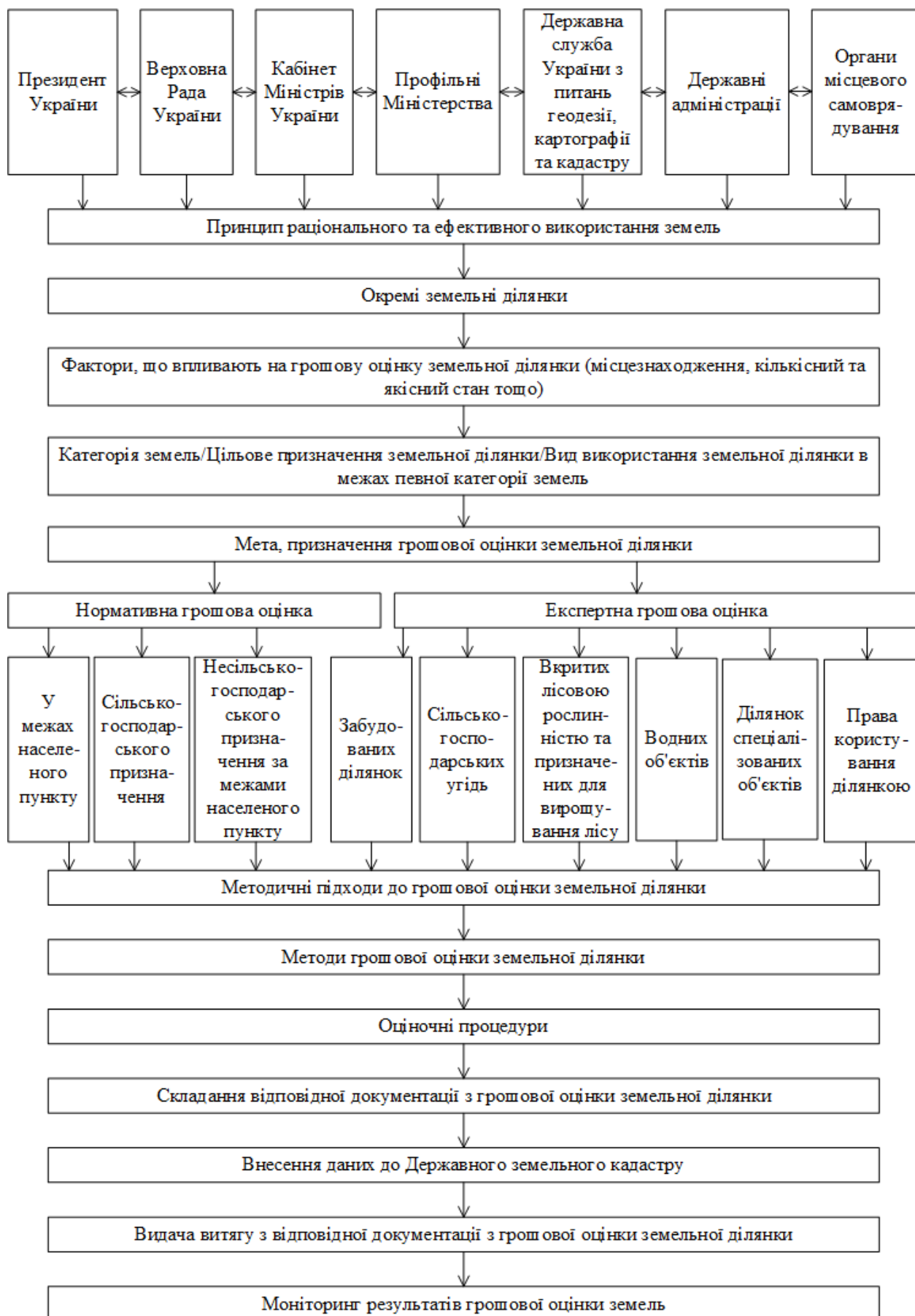

Рис. 2. Удосконалена модель державного регулювання грошової оцінки земель

Джерело: Сформовано авторами.

Висновки. Під час аналізу нормативно-правової бази та наукових розробок щодо питання проведення грошової оцінки земель в Україні та її державного регулювання виявлені положення, які потребують доопрацювання.

Слід зазначити, що сьогодні лише частково використовуються потужності Державного земельного кадастру. Тому актуальним видається удосконалення моделі державного регулювання грошової оцінки земель із застосуванням сучасних можливостей геоінформаційного забезпечення Державного земельного кадастру.

Список бібліографічних посилань

1. Добряк Д., Недашківська Т. Вплив обмежень у сільськогосподарському землекористуванні на нормативну грошову оцінку орних земель на прикладі Київської області. *Землевпорядний вісник*. 2012. № 11. С. 35-37.
2. Заяць В.М. Розвиток ринку сільськогосподарських земель : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ» НААН, 2011. 390 с.
3. Земельний кодекс України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.
4. Землі. Термины и определения ГОСТ 26640-85 (СТ СЭВ 4472-84). URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v3453400-85>.
5. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи : [монографія] / Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк та ін. Київ : ННЦ ІАЕ, 2014. 516 с.
6. Інформація про нормативну грошову оцінку земель сільськогосподарського призначення, 01.01.2018. URL : <http://land.gov.ua/info/informatsiia-pro-normatyvnu-hroshovu-otsinku-zemel-silskohospodarskoho-pryznachennia-01-01-2016/>.
7. Мартин А. Г. Оновлення методичних засад нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення. URL : <http://zsu.org.ua/andrij-martin/9220-onovlennya>.
8. Мерзляк А. В., Кabanець О. О. Державне регулювання формування й розвитку інфраструктури ринку земель в Україні. *Теорія та практика державного управління*. 2015. № 4 (51). С. 83-91.
9. Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М. Нові методичні підходи щодо удосконалення нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення. *Економіка АПК*. 2016. № 2. С. 22-29.
10. Методика експертної грошової оцінки земельних ділянок. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1531-2002-п>.
11. Методика нормативної грошової оцінки земель населених пунктів. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213-95-п>.
12. Методика нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів). URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1278-2011-п>.
13. Методика нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2016-п>.
14. Новаковський Л. Я. Проблеми методичного забезпечення нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення. *Вісник аграрної науки*. 2015. № 12. С. 11-16.
15. Порядок ведення Державного земельного кадастру. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1051-2012-п#п19>.
16. Порядок нормативної грошової оцінки земель населених пунктів. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1647-16>.

Запропонована удосконалена модель державного регулювання грошової оцінки земель, яка на відміну від існуючої передбачає:

- 1) принцип раціонального та ефективного використання земель;
- 2) проводити розрахунок нормативної грошової оцінки земельної ділянки керуючись принципом від часткового до загального;
- 3) забезпечує наповнення Державного земельного кадастру більш вичерпною інформацією про земельні ділянки та їх оцінку;
- 4) на основі оновленої бази Державного земельного кадастру здійснення оперативного моніторингу результатів грошової оцінки земель.

References

1. Dobriak, D. & Nedashkivska, T. (2012). Vplyv obmezhen u silskohospodarskomu zemlekorystuvanni na normatyvnu hroshovu otsinku ornykh zemel na prykladi Kyivskoyi oblasti [Influence of restrictions on agricultural land use on normative monetary valuation of arable land on the example of the Kyiv region]. *Zemlevporiadnyi visnyk*, 11, pp. 35-37 [In Ukrainian].
2. Zayats, V.M. (2011). *Rozvytok rynku sil's'kokhospo - dars'kykh zemel: monoghr.* [Development of the agricultural land market: monograph]. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
3. Zemelnyy kodeks Ukrainy [Land Code of Ukraine]. (2018). *Zakon.rada*. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> [In Ukrainian].
4. Zemli. Terminy i opredeleniya HOST 26640-85 (ST SEV 4472-84) [The land terms and definitions of GOST 26640-85 (ST SEV 4472-84)]. (n.d.). *Zakon.rada*. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v3453400-85> [In Ukrainian].
5. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Y., & Shpykulyak, O.H. (2014). *Innovatsiine zabezpechennia rozvytku sil's'koho hospodarstva Ukrainy: problemy ta perspektivy* [Innovative development of agriculture in Ukraine: problems and prospects]. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
6. Informatsiya pro normatyvnu hroshovu otsinku zemel silskohospodarskoho pryznachennia [Information on normative monetary valuation of agricultural land]. (2018). *Zakon.rada*. Retrieved from: <http://land.gov.ua/info/informatsiia-pro-normatyvnu-hroshovu-otsinku-zemel-silskohospodarskoho-pryznachennia-01-01-2016> [In Ukrainian].
7. Martin, A. (2013). Onovlnnia metodichnih zasad normativnoi groshovoi ocinki zemel silskogospodarskogo pryznachennia [Update the methodological foundations of normative monetary evaluation of lands of agricultural purpose]. *Zemelna spilka Ukraini - Land Union of Ukraine*. Retrieved from: <http://zsu.org.ua/andrij-martin/9220-onovlennya> [In Ukrainian].
8. Merzlyak, A.V. & Kabanets, O.O. (2015). Derzhavne rehulyuvannya formuvannya y rozvytku infrastruktury rynku zemel v Ukraini [State regulation of the formation and development of land market infrastructure in Ukraine]. *Theory and practice of public administration*, 4, pp. 83-91 [In Ukrainian].
9. Fedorov, M.M. & Mesel-Veseliak, V.Ya. (2016). Novi metodychni pidkhody shchodo udoskonalennya normatyvnoyi hroshovoyi otsinky zemel silskohospodarskoho pryznachennia [New methodological approaches to improving the normative monetary valuation of agricultural land]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 22-29 [In Ukrainian].
10. Metodyka ekspertnoyi hroshovoyi otsinky zemelnykh dilyanok: Postanova Kabinetu Ministrov Ukraini vid 11 October 2002 № 1531 [Methodology of expert monetary evaluation of land plots: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 11.10.2002, No. 1531]. (2002). *Zakon.rada*. Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1531-2002-п> [In Ukrainian].

17. Порядок нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів). URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1573-13/print1360517383069506>.

18. Порядок нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0388-06>.

19. Порядок проведення експертної грошової оцінки земельних ділянок. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0396-03?nreg=z0396-03&find=1&text=%EF%EE%-EF%E0%F0%ED%EE%E3%EE+%E7%B3%F1%F2%E0%E2%EB%E5-%ED%ED%FF&x=0&y=0#w22>.

20. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12?find=1&text=%F0%E0%F6%B3%EE%ED%E0%EB%FC#w13>.

21. Про оцінку земель: Закон України. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1378-15>.

22. Результати і проблеми реформування сільського господарства України / Ю О. Лупенко, П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров. *Економіка АПК*. 2014. № 7. С. 26-38.

23. Сохнич А. Я., Живко З. Б. Державне управління земельними ресурсами в системі управління економікою України: інституційний аспект. *Вісник економічної науки України*. 2018. № 1 (34). С. 164-170.

24. Стратегічні напрями розвитку земельних відносин у сільському господарстві на період до 2020 року / М. М. Федоров, О. В. Ходаківська, С. Г. Корчинська, Н. А. Солов'яненко; ред.: Ю. О. Лупенко, М. М. Федоров. Київ : ННЦ «ІАЕ». 2012. 58 с.

25. Третяк А. М., Третяк Н. А. Сільськогосподарський земельний ринок у зарубіжних країнах та в Україні: проблеми цін та інституційного середовища. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2018. № 1. С. 72-80.

26. Ходаківська О. В., Левек Р. Земельні відносини: пошук балансу інтересів між державним регулюванням та неолібералізмом. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С. 5-17.

27. Agriculture, value added (% of GDP). URL : <https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS?locations=UA>.

28. Fraser Elizabeth. Land Matrix. GRAIN's 2015. Oakland Institute data set on land investments worldwide. URL : <https://www.grain.org/article/entries/4479-grain-releases-data-set-with-over-400-global-land-grabs>.

29. Swinnen J., Ciaian P., Kancs d'Artis. Study on the Functioning of Land Markets in the EU Member States; In the center for European Policy Studies, Place du Congres 1, B-1000 Brussels, 2009. URL: <http://siteresources.worldbank.org>.

30. Swinnen J., Vranken L., Stanle V. Emerging Challenges of Land Rental Markets. A Review of Available Evidence for the Europe and Central Asia Region; The World Bank. Washington, DC D.C. 2006 Vol. 1, No. 4.

11. Metodyka normatyvnoyi hroshovoyi otsinky zemel naselenykh punktiv: Postanova Kabinetu Ministrov Ukraini vid 23 March 1995 № 213 [Methodology of normative monetary valuation of settlements: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 23.03.1995, No. 213]. (1995). *Zakon.rada*. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z13-95-%D0%BF> [In Ukrainian].

12. Metodyka normatyvnoyi hroshovoyi otsinky zemel nesilskohospodarskoho pryznachennya (krim zemel naselenykh punktiv): Postanova Kabinetu Ministrov Ukraini vid 23 November 2011 № 1278 [Method of normative monetary valuation of non-agricultural land (except for settlements): Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 23.11.2011, No. 1278]. (2011). *Zakon.rada*. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1278-2011-n> [In Ukrainian].

13. Metodyka normatyvnoyi hroshovoyi otsinky zemel silskohospodarskoho pryznachennya: Postanova Kabinetu Ministrov Ukraini vid 16 November 2016 № 831 [Methodology of normative monetary valuation of agricultural land: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 16.11.2016, No. 831]. (2016). *Zakon.rada*. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2016-n> [In Ukrainian].

14. Novakovskiy, L.Ya. (2015). Problemy metodychnoho zabezpechennya normatyvnoyi hroshovoyi otsinky zemel silskohospodarskoho pryznachennya [Problems of methodical provision of normative monetary evaluation of agricultural land]. *Visnyk Ahrarnoy Nauki*, 12, pp. 11-16 [In Ukrainian].

15. Poryadok vedennya Derzhavnoho zemelnoho kadastru: Postanova Kabinetu Ministrov Ukraini vid 17 October 2012 № 831 [Procedure for conducting the State Land Cadastre: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 17.10.2012, No. 1051]. (2012). *Zakon.rada*. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1051-2012-n#n19> [In Ukrainian].

16. Poryadok normatyvnoyi hroshovoyi otsinky zemel naselenykh punktiv: Nakaz Ministerstva ahrarnoyi polityky ta prodovolstva Ukrainy vid 25 November 2016 № 489 [Procedure for normative monetary evaluation of settlements: Order of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine from 25.11.2011, No. 489]. (2011). *Zakon.rada*. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1647-16> [In Ukrainian].

17. Poryadok normatyvnoyi hroshovoyi otsinky zemel nesilskohospodarskoho pryznachennya (krim zemel naselenykh punktiv): Nakaz Ministerstva ahrarnoyi polityky ta prodovolstva Ukrainy vid 22 August 2013 № 508 [Procedure for normative monetary evaluation of non-agricultural land (except for settlements): Order of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine from 22.08.2013, No. 508]. (2013). *Zakon.rada*. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1573-13/print1360517383069506> [In Ukrainian].

18. Poryadok normatyvnoyi hroshovoyi otsinky zemel silskohospodarskoho pryznachennya: Nakaz Ministerstva ahrarnoyi polityky ta prodovolstva Ukrainy vid 23 May 2017 № 262 [Procedure for normative monetary evaluation of non-agricultural land (except for settlements): Order of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine from 23.05.2017, No. 262]. (2017). *Zakon.rada*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0388-06> [In Ukrainian].

19. Poryadok provedennya ekspertnoyi hroshovoyi otsinky zemelnykh dilyanok: Nakaz State Committee of Ukraine for Land Resources vid 09 January 2003 № 2 [Procedure for conducting an expert monetary valuation of land plots: Order of the State Committee of Ukraine for Land Resources from 09.01.2002, No. 2]. (2002). *Zakon.rada*. Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0396-03?nreg=z0396-03&find=1&text=%EF%EE%-EF%E0%F0%ED%EE%E3%EE+%E7%B3%-F1%F2%E0%E2%EB%E5%ED%ED%FF&x=0&y=0#w22> [In Ukrainian].

20. Pro okhoronu navkolysn'oho pryrodnoho seredovyscha: Zakon Ukraine [On the protection of the environment: Law of Ukraine]. (n.d.). *Zakon.rada*. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12?find=1&text=%F0%E0%F6%B3%EE%ED%E0%EB%FC#w13> [In Ukrainian].

21. Pro ocinku zemel: Zakon Ukraine [On valuation of lands: Law of Ukraine]. (n.d.). *Zakon.rada*. Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1378-15> [In Ukrainian].
22. Lupenko, Yu.O., Sabluk, P.T., Mesel-Veseliak, V.Ya., & Fedorov, M.M. (2014). Rezultaty i problemy reformuvannya silskoho hospodarstva Ukrayiny [Results and problems of reforming agriculture in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 26-38 [In Ukrainian].
23. Sokhnich, A.Ya. & Zivko, Z.B. (2018). Derzhavne upravlinnya zemelnymy resursamy v systemi upravlinnya ekonomikoyu Ukrayiny: instytutsiynyy aspekt [State land management in the system of management of the Ukrainian economy: institutional aspect]. *Visnyk ekonomichnoyi nauky Ukrayiny*, 1 (34), pp. 164-170 [In Ukrainian].
24. Fedorov, M.M., Khodakivska, O.V., Korchynska, S.H., Solovianenko, N.A., et al. (2012). *Stratehichni napriamy rozvytku zemelnykh vidnosyn u silskomu hospodarstvi na period do 2020 roku* [Strategic directions of development of land relations in agriculture till 2020]. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
25. Tretiak, A.M. & Tretiak, H.A. (2018). Silskohospodarskyy zemelnyy rynek u zarubizhnykh krayinakh ta v Ukrayini: problemy tsin ta instytutsiynoho seredovyshcha [Agricultural land market in foreign countries and in Ukraine: problems of prices and institutional environment]. *Zemleustriy, kadastr i monitorynh zemel*, 1, pp. 72-80 [In Ukrainian].
26. Khodakivska, O.V. & Levek, R. (2018). Zemelni vidnosyny: poshuk balansu interesiv mizh derzhavnym rehulyuvanniam ta neoliberalizmom [Land relations: search for a balance of interests between state regulation and neoliberalism]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 5-17 [In Ukrainian].
27. Agriculture, value added (% of GDP). Retrieved from: <https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS?locations=UA> [In English].
28. Fraser, E. (2015). *Land matrix: data set on land investments worldwide*. GRAIN's. Oakland Institute. Retrieved from: <https://www.grain.org/article/entries/4479-grain-releases-data-set-with-over-400-global-land-grabs> [In English].
29. Swinnen, J., Ciaian, P., & Kancs, d'A. (2009). Study on the functioning of land markets in the EU member states. *Centre for European Policy Studies*. Retrieved from: <http://siteresources.worldbank.org> [In English].
30. Swinnen, J., Vranken, L., & Stanle, V. (2006). *Emerging challenges of land rental markets. A review of available evidence for the Europe and Central Asia Region*. The World Bank. Washington, D.C., Vol. 1, 4 [In English].

Koshkalda I.V., Anopriienko T.V. Improvement of the state regulation model for monetary land evaluation

The purpose of the article is to study theoretical and methodological principles for monetary evaluation of land and propose an improved state regulation model for land evaluation.

Research methods. Dialectical methods of knowledge of processes and phenomena have been used during the research, in particular: empirical and theoretical - modelling for improvement of the state regulation model for monetary evaluation of land; empirical - comparison for establishing similarities and differences during the procedure of monetary evaluation of land plots of different categories and use types; theoretical - interpretations for generalization of approaches to state regulation and monetary evaluation of land, united into the conceptual model of state regulation for land evaluation.

Research results. In the process of analysis of the current legislative framework, the author's model of state regulation for land evaluation has been proposed. taking into account a principle of rational and efficient land use for monitoring results of land monetary evaluation, the aforementioned model will allow to supplement and update data of the State Land Cadastre, and ensure adoption of further substantiated managerial decisions.

Elements of scientific novelty. Theoretical and methodological principles on state regulation of land evaluation have been developed. It has been improved the state regulation model for land evaluation based on a principle of rational and efficient use of land plots.

Practical significance. The improved state regulation model for land monetary evaluation, based on a principle of rational and efficient use of land, will enable to establish an objective value of land plots taking into account their optimal use during different types of land evaluation and ensure operational monitoring of results of monetary evaluation of land. Figs.: 2. Refs.: 30.

Keywords: monetary evaluation of land; state regulation; land plot; rational and efficient use of land; land monitoring; lands.

Koshkalda Iryna Vitaliivna - doctor of economic sciences, professor, head of the department of land resources management and cadastre, V.V. Dokuchayev Kharkiv National Agrarian University (Dokuchaievske-1, Kharkiv district, Kharkiv region)

E-mail: irinavit1506@gmail.com

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0003-4855-8890>

Anopriienko Tetiana Volodymyrivna - senior lecturer of the department of land administration and geoinformation systems, O.M. Beketov Kharkiv National University of Urban Economy (17, Marshala Bazhanova st., Kharkiv)

E-mail: atatyanav2017@gmail.com

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0001-7143-0591>

Цель статьи - исследовать теоретико-методические основы денежной оценки земель и предложить усовершенствованную модель государственного регулирования денежной оценки земель.

Методика исследования. В процессе исследования использованы диалектические методы познания процессов и явлений, эмпирико-теоретический - моделирование (усовершенствование модели государственного регулирования денежной оценки земель), эмпирический - сравнение (установление сходств и различий во время проведения процедуры денежной оценки земельных участков различных категорий земель и видов использования), теоретический - интерпретации (обобщенные подходы к государственному регулированию и денежной оценке земель).

Результаты исследования. По результатам анализа действующей законодательной базы предложена авторская модель государственного регулирования денежной оценки земель, что позволит дополнить и обновить данные Государственного земельного кадастра с учетом принципа рационального и эффективного использования земель для осуществления мониторинга результатов денежной оценки земель и обеспечить принятие в дальнейшем обоснованных управленческих решений.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие теоретико-методические положения относительно государственного регулирования денежной оценки земель, предложенная модель государственного регулирования денежной оценки земель базируется на принципе рационального и эффективного использования земельных участков.

Практическая значимость. Усовершенствованная модель государственного регулирования денежной оценки земель на основе указанного автором принципа позволит установить объективную стоимость земельных участков с учетом их оптимального использования при проведении различных видов оценки земель и обеспечит ведение оперативного мониторинга результатов денежной оценки земель. Илл.: 2. Библиогр.: 30.

Ключевые слова: денежная оценка земель; государственное регулирование; земельный участок; рациональное и эффективное использование земель; мониторинг земель; угодья.

Кошкалда Ирина Витальевна - доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой управления земельными ресурсами и кадастра, Харьковский национальный аграрный университет имени В.В. Докучаева (Харьковская обл., Харьковский р-н, п/о «Докучаевское-1»)

E-mail: irinavit1506@gmail.com

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0003-4855-8890>

Аноприенко Татьяна Владимировна - старший преподаватель кафедры земельного администрирования и геоинформационных систем, Харьковский национальный университет городского хозяйства имени А.Н. Бекетова (г. Харьков, ул. Маршала Бажанова, 17)

E-mail: atatyana2017@gmail.com

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0001-7143-0591>

Стаття надійшла до редакції 01.11.2018 р.

Фахове рецензування: 02.12.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Кошкалда І. В., Аноприєнко Т. В. Удосконалення моделі державного регулювання грошової оцінки земель. *Економіка АПК*. 2018. № 12. С. 6 – 15.

* * *

Новини АПК

Рівень інвестиційного забезпечення розвитку сільського господарства України в 1,4 раза вищий ніж у Росії, і в 4 рази ніж у Казахстані - Юрій Лупенко

За даними Державної служби статистики України, обсяг інвестицій, спрямованих у вітчизняне сільське господарство у 2015 р., у розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь, склав 36 дол. США. Аналогічний показник становив у Росії 26 дол. США, а у Казахстані - 8 дол. США, поінформував директор Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», академік НААН Юрій Лупенко.

Водночас, зауважив він, за обсягом інвестицій у розрахунку на 1 га ріллі Україна випереджає Казахстан лише в 1,4 раза - 42 дол. США проти 31 дол. США. Росії ж поступається у 1,5 раза - 42 дол. США проти 64 дол. США.

У сусідніх Польщі та Білорусі рівень інвестування значно вищий - 77 дол. США і 148 дол. США відповідно у розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь. При цьому обсяги інвестицій на 1 га ріллі становлять у Польщі 101 дол. США, а у Білорусі - 236 дол. США.

У країнах Європейського Союзу обсяг інвестицій у сільське господарство у розрахунку на 1 га сільгоспугідь в середньому дорівнює відповідно 326 дол. США, а ріллі - 545 дол. США, зазначив науковець.

Оскільки від рівня інвестицій значною мірою залежить конкурентоспроможність аграрного сектора економіки України, нарощування обсягів його інвестування слід вважати пріоритетним завданням, підсумував Юрій Лупенко.

Прес-служба ННЦ «Інститут аграрної економіки»

УДК 339.13

JEL Classification: C51; Q02; Q16

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201812016>

А.Д. ДІБРОВА, доктор економічних наук, професор
І.В. ЧЕБАН, аспірант*

Моделювання ринку рідкого біопалива в Україні

Мета статті - представити основні результати моделювання проєкцій розвитку ринку рідкого біопалива в Україні до 2030 р. за допомогою моделі AGMEMOD із запровадженням державної допомоги у вигляді прямої підтримки та податкових преференцій виробникам рідкого біопалива для задоволення потреб внутрішнього ринку у біопаливі та досягнення індикативної цілі у 10 % використання біопалива в загальному споживанні моторних палив до 2020 р.

Методика дослідження. Використано загальнонаукові методи: діалектичний - для аналізу наукових праць; абстрактно-логічний підхід - при узагальненні результатів дослідження та формулюванні висновків; емпіричний - для оцінювання сучасного стану й розвитку об'єкта дослідження; а також метод факторного аналізу, прогнозування, економічного моделювання - економетричну динамічну модель часткової рівноваги AGMEMOD.

Результати дослідження. Дослідження ґрунтується на припущенні, що за наявності відповідних рамкових умов у частині досягнення Національної індикативної цілі споживання біопалива на транспорті розглянуто можливість України у досягненні цілей щодо споживання рідкого біопалива транспортним сектором, проаналізовано ситуацію з виробництвом рідкого біопалива в Україні, виявлено перешкоди, що існують у частині досягнення індикативної цілі споживання біопалива та оцінено реалістичність виконання взятих Україною міжнародних зобов'язань щодо моторного біопалива, а також запропоновано заходи для уможливлення досягнення вищевказаних зобов'язань. Для кількісної оцінки виконання визначених цілей використано модель AGMEMOD.

Елементи наукової новизни. Полягають у моделюванні проєкцій розвитку ринку рідкого біопалива в Україні до 2030 р. за допомогою моделі AGMEMOD при введенні підтримки виробників біопалива у вигляді прямих дотацій та податкових преференцій, реалізація яких забезпечить стрімкий розвиток ринку, передусім завдяки збільшенню виробництва біопалива та широкого його використання в Україні.

Практична значущість. Уперше проведено моделювання ринку рідкого біопалива в Україні за допомогою моделі AGMEMOD до 2030 р. та запропоновано заходи щодо досягнення індикативної цілі 10% використання біопалива у загальному споживанні моторних палив та заходи щодо відновлення виробництва та подальшого розвитку галузі. Табл.: 3. Бібліогр.: 24.

Ключові слова: моделювання; рідке біопаливо; індикативна ціль; модель AGMEMOD; біоетанол; біодизель; моторне паливо альтернативне.

Діброва Анатолій Дмитрович - доктор економічних наук, професор, декан економічного факультету, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 11)
E-mail: dibrova@nubip.edu.ua.

Чебан Ірина Вікторівна - аспірант кафедри глобальної економіки, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 11)
E-mail: irynacheban@ukr.net

Постановка проблеми. Україна володіє достатнім ресурсним потенціалом для виробництва біокомпонентів і рядом промислових потужностей, що вже тепер здатні самостійно здійснювати повний процес переробки промислової біомаси. Річний технічно-досяжний енергетичний потенціал рідкого біопалива в Україні є еквівалентним 1 млн т н.е. [13]. Наявна сировинна база

АПК може забезпечувати сировиною потребу країни в рідкому біопаливі. Ринок біологічних видів пального як важлива складова альтернативних джерел енергії охоплює процеси виробництва сировини, переробки на біопаливо, зберігання і реалізацію готової продукції.

У 2014 р. було затверджено Національний план дій з відновлюваної енергетики на період до 2020 р. (далі - НПДВЕ), в якому закріплено цілі щодо відновлюваної енергетики. Відповідно до нього Україна зобов'язалася до 2020 р. досягти рівня 11 % енергії з відновлюваних джерел у загальній структурі

* Науковий керівник - А.Д. Діброва, доктор економічних наук, професор.

© Діброва А.Д., Чебан І.В., 2018

енергоспоживання, а частка відновлюваних джерел енергії (далі - ВДЕ) у транспортному секторі (біоетанолу, біодизеля) має становити 10 % [20]. Крім того, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18.08.2017 № 605-р було схвалено Енергетичну Стратегію України (далі - ЕСУ) на період до 2035 р. «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність». У коротко- та середньостроковій перспективі (до 2025 р.) ЕСУ прогнозує зростання частки відновлюваної енергетики до рівня 12 % від загального первинного постачання енергії (ЗППЕ) та не менше 25 % - до 2035 р. Щодо використовуваної енергії на транспорті, то до 2025 р. використання має збільшитися до 20% частки енергії з ВДЕ, до 2035 року - до 25 % від обсягів ЗППЕ [21].

Звідси, за наявності відповідних рамкових передумов варто розглянути можливості України у досягненні цілей щодо використання рідкого біопалива транспортним сектором, проаналізувати ситуацію з виробництвом рідкого біопалива в Україні, виявити перешкоди, що існують у частині досягнення Національної індикативної цілі споживання біопалива на транспорті, оцінити реалістичність виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань України щодо моторного біопалива, а також запропонувати заходи для уможливлення досягнення вищевказаних зобов'язань. Для кількісної оцінки виконання визначених цілей було використано модель AGMEMOD.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значним є внесок у розвиток теоретико-методологічних аспектів виробництва та споживання біологічних видів палива, дослідження можливості вирішення проблеми реалізації різних напрямів біоенергетики через її всезростаючу актуальність, вітчизняних та зарубіжних учених, серед яких: Г. Гелетука, Т. Железна [11], І. Дворник, М. Талавиря [12], В. Дубровін, М. Мельничук, С. Драгнєв [14], Г. Калетнік [15], С. Кудря [16], О. Макачук [17], І. Чебан, А. Діброва [23], О. Шпичак [24].

Економіко-математичне моделювання засобами теорії нечіткої логіки досліджували: в технічних системах - Х. Бандемер [2], Л. Заде [9], в економічних системах - Н. Пришляк [19] та ін. Питання державного регулювання ринку біопалива висвітлені О. Прутською [22]. Моделювання розміщення виробництва біопалива розглядалося у працях І. Бурденюка, Л. Волонтира, Н. Чер-

няка, засноване на поєднанні статистичних і оптимізаційних методів [10].

Разом із тим у вітчизняних літературних джерелах залишаються майже не проаналізованими й висвітленими питання використання методів економіко-математичного моделювання та моделей у плануванні виробництва біопалива та створенні проєкцій подальшого його розвитку.

Мета статті - представити основні результати моделювання проєкцій розвитку ринку рідкого біопалива в Україні до 2030 р. за допомогою моделі AGMEMOD із запровадженням державної допомоги у вигляді прямої підтримки та податкових преференцій виробникам рідкого біопалива для задоволення потреб внутрішнього ринку у біопаливі та досягнення індикативної цілі у 10 % використання біопалива в загальному споживанні моторних палив до 2020 р.

Виклад основних результатів дослідження. Існує багато різноманітних методів та моделей, які використовують для створення проєкцій наслідків зміни політики чи досліджень у сфері виробництва і переробки біомаси та біопалива у світі. Це, як правило, математичне програмування, моделювання та економетрика. На жаль, в Україні не існує фундаментальних досліджень у сфері рідкого біопалива з використанням економетричних моделей часткової та загальної рівноваги. Проаналізувавши міжнародну практику та використання моделей для моделювання проєкцій ринку біомаси та біопалива, розглянемо основні з них.

У Нідерландах і Великій Британії були проведені дослідження за допомогою моделей BIOTRANS і The Chalmers VIEWLS у моделюванні ланцюга постачання біопалива, а саме відносно постачання біомаси для палива та її зберігання [6].

BIOTRANS - мультипродуктова модель потокової мережі. Вхідна інформація для BIOTRANS - це регіональні витрати і потенціал ресурсів біомаси, технологічні параметри процесу перетворення біомаси, витрати на транспорт й інфраструктуру та витрати на адаптацію транспортних засобів. Модель була використана для генерації найменших витрат ланцюга постачання із сировини для кінцевого використання з метою реалізації спеціального попиту на біопаливо для Західної та Центральної і Східної Європи відповідно до Директиви ЄС щодо біопалива з показником 5,75 % частки використання біо-

палива в 2010 р. Враховуючи їх характеристики, кожний вид біопалива замінює чи бензин, чи дизель, як біокомпонент чи у чистій формі [6].

The Chalmers VIEWLS - регіоналізована системна енергетична модель, яка має три сектори кінцевого споживання: електрична енергія, транспортне моторне паливо та опалення. Щодо біопалива, для яких BIOTRANS модель використовується, вона фокусується на витратах, виробничих потужностях, торгівлі і на викидах. Щодо біоенергії, для якої була використана Chalmers VIEWLS, увагу було сконцентровано на оптимізації витрат загальної енергії (включаючи біомасу, відновлювані джерела енергії і паливо традиційні) на засадах політики і припущень щодо викидів парникових газів CO₂ (ліміти і політика) [6].

Aglink-Cosimo. Серед основних подій, що відбулися в 2017 р., це оновлення модуля біопалива Aglink-Cosimo - шаблон рівнянь попиту та пропозиції та його застосування у країнах, що охоплюються цією моделлю [8]. Модуль біопалива є рекурсивною динамічною частковою рівноважною моделлю, яка використовується для імітації річного балансу ринку і ціни на виробництво, споживання та обсяги торгівлі етанолом і біодизелем по всьому світу.

BioPOL - модель системної динаміки, яка базується на щорічному моделюванні виробництва біопалива, вартості виробництва та потреб біопалива до 2030 р. Ця модель забезпечує детальні результати для різних видів біопалива у відношенні виробничих потужностей та вироблених обсягів, витрат та викидів парникових газів. Вона розглядає основні шляхи виробництва біопалива, а саме: першого покоління біодизеля з ріпаку та соняшнику, а також етанол першого покоління із зернових та цукрових буряків [4].

Модель Південно-Африканської програми TIMES (SATIM) - застосована для моделювання енергетичних потреб у транспортному секторі Південної Африки та оцінки потенційного попиту на біопаливо до 2050 року. Запропоновано запровадити мандати на використання біопалив: на етанол для палива, щоб досягти від 2 до 10% обсягу використання всіх палив та біодизеля до 5% від обсягу попиту на дизельне паливо [1].

Модель PRIMES - модель енергетичної системи ЄС, яка імітує споживання енергії та систему енергопостачання. Модель включає

набір підмодулів: модуль транспортного сектору та модуль постачання біомаси [7]. *PRIMES Supply of Biomass* - це модель системи постачання біомаси, яка обчислює оптимальне використання біомаси/відходів та інвестиції у вторинні та кінцеві трансформації з тим, щоб задовольнити певний попит на кінцеву енергетичну продукцію з біомаси/відходів, прогнозовану в майбутньому іншою частиною моделі PRIMES (транспортною моделлю).

GLOBIOM-G4M - глобальна рекурсивна динамічна модель часткової рівноваги, яка інтегрує сектори сільського господарства, біоенергетики та лісового господарства, з метою аналізу політики щодо глобальних проблем конкуренції між землекористуванням між основними секторами виробництва. Продукція сільського та лісового господарства, а також біоенергетика моделюється детально, що складається приблизно з 20 найважливіших у світі культур, різних видів діяльності з вирощування тваринництва, лісових товарів, а також різних шляхів трансформації енергії [5].

CAPRI - це модель економічної часткової рівноваги, за допомогою якої було проведено єдине дослідження, яке використовує глобальну обчислювальну модель загальної рівноваги для оцінки впливу політики ЄС на біопаливо. Основним серед основних методологічних нововведень, представлених у моделі, є нове моделювання попиту на енергію, що дозволяє замінити різні джерела енергії, включаючи біопаливо. Модель також була модифікована для обліку співпродуктів, отриманих у процесах виробництва етанолу та біодизеля, та їх ролі як ресурсів у галузі тваринництва [3].

Для оцінки розвитку ринку рідкого біопалива в Україні вперше була використана економетрична, динамічна, багатонаціональна, мультипродуктова модель часткової рівноваги AGMEMOD, що проектує наслідки змін у політиці сільського господарства на сектор у 2018-2030 рр. Результати моделювання включають зміни у виробництві, споживанні, цінах, а також експорті та імпорті ряду сільськогосподарських продуктів. Загалом, модель AGMEMOD - Україна враховує умови УПВЗВТ між Україною та ЄС, а також інші торговельні угоди, анексію Криму, військові дії на Донбасі та інше на рівні 2017 р.

У 2018 р. модель AGMEMOD Україна 2018-2030 було розширено і додано новий

ринок - ринок рідкого біопалива (біоетанол, моторне паливо альтернативне (далі - МПА), біодизель). Для Базового сценарію до екзогенних даних було включено такі показники, як ціни на дизель, бензин, споживання бензину та дизеля в Україні, акцизи на паливо альтернативне моторне та акцизи на бензин і біодизель. Значення цих екзогенних чинників вибрано з проєкцій різних установ терміном до 2030 р. Для Політичних сценаріїв до екзогенних даних було включено такі показники, як розмір дотацій для виробників біоетанолу, МПА, біодизеля, показники споживання біоетанолу та біодизеля з розподілом по культурах, споживання бензину та дизеля, а також акцизи на паливо альтернативне моторне, біодизель та акцизи на бензин і дизель тощо.

Враховуючи ситуацію на ринку рідких біопалив: особливо низький рівень виробництва біоетанолу, МПА та майже відсутнє виробництво біодизеля, досягнення 10 % ВДЕ у транспортному секторі до 2020 р. неможливе без державної підтримки. На сьогодні прямої підтримки і стимулів для виробництва та розвитку вищевказаного ринку немає. Тому проведене дослідження фокусується на оцінці можливих наслідків введення системи державної підтримки, починаючи з 2018 р. для виробників моторного біопалива для досягнення індикативної цілі 10% до 2020 р. та реалістичності взятих Україною на себе зобов'язань.

З метою оцінки розвитку ринку моторного біопалива (біоетанол, МПА, біодизель) для досягнення вищевказаних цілей, були розроблені наступні сценарії: «Політичний_10%», «Пряма підтримка_10%», «Пряма підтримка», «Повернення акцизу» та «Відміна акцизу».

Сценарій «Політичний_10%» розроблено для оцінки необхідного рівня споживання біоетанолу з різних культур (пшениця, кукурудза, жито, цукровий буряк) та біодизеля (ріпакова та соняшникова олія) відповідно до НПДВЕ, щоб досягти 10 % біопалив у загальному споживанні моторних палив до 2030 року.

Сценарій «Пряма підтримка_10%» розроблено для оцінки наслідків введення нової системи підтримки виробників біопалива (біоетанолу, МПА, біодизеля) у вигляді прямих дотацій для стимулювання та розширення рівня їх виробництва й досягнення 10% споживання біопалива у загальному

споживанні моторних палив. Розмір підтримки в моделі AGMEMOD реалізується у вигляді цінових додатків із розрахунку грн на 100 кг пільгової продукції. Цінові додатки заносяться до рівнянь сценарію, завдяки чому в результаті розрахунків засвідчують вплив на виробництво біопалива. Таким чином передбачається, що пряма державна підтримка у вигляді дотацій, пов'язаних з конкретним продуктом, має прямий вплив на їх виробництво.

Сценарій «Пряма підтримка» розроблено для оцінки наслідків введення нової системи підтримки виробників, яка розрахована та оцінена залежно від очікуваного рівня споживання бензину та дизеля до 2020 р. для задоволення потреб споживачів у біоетанолі, моторному паливі альтернативному та біодизелі на внутрішньому ринку моторних палив.

Сценарій «Повернення акцизу» розроблено для оцінки наслідків введення нової системи підтримки виробників моторного палива альтернативного та біодизеля у вигляді повернення виробникам розміру акцизного збору реалізованого палива моторного альтернативного та біодизеля відповідно на суму, сплачену виробниками за рік згаданим сектором до 2030 р. Сценарій «Відміна акцизу» розроблено для оцінки наслідків відміни сплати акцизного збору виробниками реалізованого палива моторного альтернативного та біодизеля.

Результати сценаріїв державної підтримки було порівняно з результатами Базового сценарію, який передбачає умову «статус-кво і відсутність державної підтримки», а саме: економічні та загальні політичні рамкові умови залишаються до 2030 р. на рівні 2017 р., і сектор біопалива не отримуватиме державної підтримки протягом усього періоду моделювання. Базовий сценарій необхідний для того, щоб при порівнянні з результатами новостворених сценаріїв чітко простежувати різницю у виробництві, споживанні, експорті та імпорті продуктів.

Загалом короткий опис сценаріїв моделювання ринку біоетанолу, МПА та біодизеля в Україні на період 2019-2030 рр. наведено в табл.1.

Для аналізу результатів моделювання сценаріїв підтримки та системи повернення акцизного збору або його відміни слід розглянути зміну ціни на біоетанол, моторне паливо альтернативне, біодизель при вве-

денні кожної з видів підтримки та наданні преференцій виробникам відповідного біопалива. Як було зазначено вище, розмір підтримки в моделі AGMEMOD реалізується у вигляді цінових додатків із розрахунку гривень на 100 кг пільгової продукції.

У табл. 2 представлено результати моделювання цінових додатків і зміни цін виробників у 2030 р. порівняно з Базовим сценарієм.

єм. За аналізом, у сценарії «Пряма підтримка_10%» найбільші цінові додатки у 2030 р. оцінено для всіх представлених у моделюванні продуктів (біоетанолу, МПА і біодизеля). Ріст цін порівняно з Базовим сценарієм також спостерігається найбільший для біоетанолу (+326,78%), МПА (+348,17%) та біодизеля (+152,63 %).

1. Сценарії моделювання ринку рідкого біопалива в Україні на період 2019-2030 рр.

Базовий	«Пряма підтримка_10%»	«Пряма підтримка»	«Повернення акцизу»	«Відміна акцизу»
Проекція розвитку ринку біоетанолу, МПА та біодизеля на кожен рік на період 2019-2030 рр. в умовах «статус-кво і відсутності державної підтримки». Зокрема: економічні та загальні політичні рамкові умови залишаються до 2030 р. на рівні 2017 р., і сектор біопалива не отримує державної підтримки протягом усього періоду моделювання	Проекція розвитку ринку біоетанолу, МПА та біодизеля на кожен рік на період 2019-2030 рр. з прямою підтримкою виробників, яка розрахована й оцінена залежно від очікуваного рівня споживання біопалива до 2030 р. (для досягнення індикативної мети 10% у загальному споживанні моторних палив) і з огляду на їх частку в загальному виробництві біопалива. Розмір підтримки для виробників біоетанолу та МПА склав 5500 грн/100 кг готового продукту, біодизеля - 4500 грн/100 кг готового продукту, починаючи від 2018 до 2030 р.	Проекція розвитку ринку біоетанолу, МПА на кожен рік на період 2019-2030 рр. з прямою підтримкою виробників, яка розрахована і оцінена залежно від очікуваного рівня споживання бензину до 2030 р. для задоволення потреб споживачів на внутрішньому ринку моторних палив. Розмір підтримки для виробників біоетанолу та МПА склав 1000 грн/100 кг готового продукту, починаючи від 2018 до 2030 р.	Проекція розвитку ринку біодизеля, МПА на кожен рік на період 2019-2030 рр. з підтримкою виробників моторних палив альтернативних та біодизеля. Метою цієї підтримки є повернення виробникам розміру акцизного збору реалізованого моторного альтернативного палива та біодизеля на суму акцизного збору, за рік згаданим сектором до 2030 р.	Проекція розвитку ринку біодизеля, МПА на кожен рік на період 2019-2030 рр. з умовою скасування акцизу на моторне паливо альтернативне та біодизель

Джерело: Розробка авторів.

2. Цінові додатки та зміни цін порівняно з Базовим сценарієм за сценаріями державної підтримки у 2030 р.

Продукт	Цінові додатки в 2030 р., грн / 100 кг			Зміна ціни виробника в 2030 р. порівняно з Базовим сценарієм, %		
	«Пряма підтримка_10%»	«Пряма підтримка»	«Повернення акцизу»	«Пряма підтримка_10%»	«Пряма підтримка»	«Повернення акцизу»
Біоетанол	8142.9	1480,54	0	+326.78	+60.29	-
Моторне паливо альтернативне	8142.9	1480,54	353,63	+348,17	+63,31	+ 15,12
Біодизель	6662,45	-	248,08	+152,63	-	+ 9,41

Джерело: Розробка авторів.

За сценарієм «Пряма підтримка» найбільші цінові додатки є для біоетанолу та МПА. Ріст цін порівняно з Базовим сценарієм спостерігається найбільший для біоетанолу (+60,29%), МПА (+63,31%) відповідно. Оскільки розподіл бюджетної дотації на пряму залежить від розміру виробництва кожного окремого продукту, акумульованого сектором, то сектори, які виробляють менше, отримують менше дотацій. За сценарієм «Повернення акцизу» найбільші цінові додатки є для МПА. Ріст цін порівняно з Базовим сценарієм для МПА склав (+15,12%), а для біодизеля (+9,41%). Далі розглянуто результати по кожному сценарію окремо.

На основі моделювання було визначено, що для досягнення 10% використання біопалива у транспортному секторі в загальному споживанні моторних палив, розмір підтримки для виробників біоетанолу та МПА має становити 5500 грн/100 кг готового продукту, для виробників біодизеля - 4500 грн/100 кг. Загалом на основі розрахунків слід виділити з Державного бюджету України для розвитку біоетанольного сектору близько 73 млн грн, для біодизельного - 42 млн грн, щоб досягти індикативної цілі 10% використання біоетанолу на рівні 515,08 тис.т, МПА - до 513,86 тис. т до 2020 р., біодизеля на рівні 79,23 тис. т до 2029 р. у загальному споживанні моторних палив.

Варто відзначити, що за даними Державної фіскальної служби, в 2017 р. Україна імпортувала нафтопродуктів на суму 4,2 млрд

дол. США, що на 27,3% більше показника 2016 р. [18]. Заміщення 10% традиційного палива біопаливом зменшить витрати майже на 400 млн дол. США. Тому, порівнюючи витрати на придбання імпортованих моторних палив і витрат на підтримку виробників біопалива, можна стверджувати, що варто підтримувати власного виробника і розвивати вітчизняне виробництво біопалива.

Розрахунки свідчать, що для задоволення потреб внутрішнього ринку необхідно 152,5 тис. т біоетанолу. Цього рівня споживання можливо досягти у 2020 р. за рахунок надання прямих дотацій виробникам біоетанолу та МПА у розмірі 1000 грн/100 кг, починаючи з 2018 р. За рахунок цього виробництво біоетанолу збільшиться у 8 разів (88,7 тис. т), МПА - майже у 17 разів (82,4 тис. т), за зростання внутрішнього використання цих видів палива - у понад 2,5 раза.

У результаті моделювання сценарію «Повернення акцизу» очікується, що введення такої системи підтримки стимулюватиме збільшення виробництва МТА, порівняно з Базовим сценарієм, майже в 10 разів (до 48,09 тис. т), біодизеля - у 6 разів. Очікується, що в результаті моделювання сценарію «Відміна акцизу» виробництво МТА збільшиться, порівняно з Базовим сценарієм, майже у 2,3 раза, біодизеля - у 8 разів.

Зведені результати моделювання проєкцій розвитку ринку рідкого біопалива в Україні до 2030 р. за п'ятьма сценаріями наведено в табл.3.

3. Зведені показники результатів моделювання ринку рідкого біопалива в Україні

Показник	Сценарій	Середнє значення за період 2010-2017 рр., тис. т	Значення в 2030 р., тис. т	Зміна порівняно з Базовим сценарієм у 2030 р.
Виробництво МПА	Базовий	32,77	4,86	
Виробництво біоетанолу			11,2	
Виробництво біодизеля			0,01	
Використання МПА		44,23	46,96	
Використання біоетанолу			51,35	
Використання біодизеля			0,59	
Імпорт МПА		19,96	42,09	
Імпорт біоетанолу			40,15	
Імпорт біодизеля			0,58	

Продовження табл. 3

Виробництво МПА	Пряма підтримка_10%	32,77	435,75	збільшення у 89,7 раза
Виробництво біоетанолу			441,99	збільшення у 39,46 раза
Виробництво біодизеля			81,57	
Використання МПА		44,23	488,62	збільшення у 10,4 раза
Використання біоетанолу			492,91	збільшення у 9,59 раза
Використання біодизеля		2,1	81,57	
Імпорт МПА		19,96	52,87	збільшення в 1,26 раза
Імпорт біоетанолу			50,92	збільшення в 1,268 раза
Імпорт біодизеля		0,27		
Виробництво МПА	Пряма підтримка	32,77	82,4	збільшення в 16,9 раза
Виробництво біоетанолу			88,71	збільшення у 7,92 раза
Використання МПА		44,23	126,44	збільшення у 2,7 раза
Використання біоетанолу			130,8	збільшення у 2,54 раза
Імпорт МПА		19,96	44,03	збільшення в 1,1 раза
Імпорт біоетанолу			42,09	збільшення в 1,048 раза
Виробництво МПА	Повернення акцизу	32,77	48,09	збільшення у 9,9 раза
Виробництво біодизеля		1,97	0,06	збільшення у 6 разів
Використання МПА		44,23	89,74	збільшення в 1,9 раза
Використання біодизеля		2,1	0,64	збільшення в 1,1 раза
Імпорт МПА		19,96	42,59	збільшення в 1,01 раза
Імпорт біодизеля		0,27	0,58	
Виробництво МПА	Відміна акцизу	32,77	11,2	збільшення у 2,3 раза
Виробництво біодизеля		1,97	0,08	збільшення у 8 разів
Використання МПА		44,23	51,35	збільшення в 1,09 раза
Використання біодизеля		2,1	0,58	
Імпорт МПА		19,96	40,15	збільшення в 1,05 раза
Імпорт біодизеля		0,27	0,5	зменшилося на 13,79%

Джерело: Розробка авторів.

Висновки. Моделювання та створення проєкцій розвитку ринку біопалива має важливе значення для прогнозування та прийняття політичних рішень у цій галузі. Для розширення виробництва рідкого біопалива в Україні необхідно ввести як пряму підтримку виробників, так і податкові преференції у вигляді скасування акцизу чи його повернення на згадану продукцію на певний строк, щоб галузь працювала. Однак у першу чергу на законодавчому рівні необхідно ввести обов'язкове додавання біопалива в традиційні бензини та дизель для стимулю-

вання широкого його виробництва та споживання в Україні.

Отже, державна підтримка та прийняття політичних рішень щодо стимулювання виробників біопалива та продукції на його основі є одним із визначальних стимулів для досягнення індикативної цілі відповідно до НПДВЕ та сприятиме розвитку ринку рідкого біопалива, завантаженню незадіяних потужностей спиртових, цукрових заводів та стимулюванню фермерських господарств виробляти біопаливо для власного використання.

Список бібліографічних посилань

1. Adrian Stone, Giles Henley, Tiisetso Maseela. Modelling Growth Scenarios for Biofuels in South Africa's Transport Sector. URL : https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/About/1_4_merven.pdf.
2. Bandemer H., Gottwald S. Einführung in Fuzzy-Methoden. Berlin : Akad. Verlag, 1993.
3. Becker, Arno, Adenauer, Marcel, Maria Blanco Fonseca, Witzke, Heinz Peter. Development of a biofuel database for the CAPRI modelling system. URL : <http://www.ilr.uni-bonn.de/agpo/publ/techpap/techpap10-01.pdf>.
4. Burkhard Schade, European Commission, JRC-IPTS, Edificio Expo; C/ Inca Garcilaso, 3; E-41092 Sevilla, Spain. Future development of 2nd generation biofuels in transport considering learning rates. URL : <https://www.systemdynamics.org/assets/conferences/2012/proceed/papers/P1108.pdf>.
5. Hugo Valin, Stefan Frank, Johannes Pirker, Aline Mosnier, Nicklas Forsell, Petr Havlik (IIASA). Improvements to globiom for modelling of biofuels indirect land use change. 2014. URL : http://www.globiom-iluc.eu/wp-content/uploads/2014/12/GLOBIOM_All_improvements_Sept14.pdf.
6. Ilmars Dukulis, Gints Birzietis, Diana Kanaska. Optimization models for biofuel logistic systems. Jelgava, 29. - 30.05.2008. URL : <http://www.edgestone-it.com/papers/54D.pdf>.
7. Primes model 2013-2014. Detailed model description. E3MLab/ICCS at National Technical University of Athens. URL : https://ec.europa.eu/clima/sites/clima/files/strategies/analysis/models/docs/primes_model_2013-2014_en.pdf.
8. OECD Aglink-Cosimo Biofuel Module Documentation. - 2018. URL : <http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC92618/jrc92618%20online.pdf>.
9. Zadeh L. A. The Concept of a Linguistic Variable and its Application to Approximate Reasoning / L.A. Zadeh // Information Sciences 8, 1975. P. 199-249.
10. Бурденюк І. І., Волонтир Л. О., Черняк Н. І. Моделювання розміщення виробництва біопалива. Збірник наукових праць ВНАУ. 2011. № 1 (48). С. 33-40.
11. Гелетука Г. Г., Железна Т. А. Сучасний стан та перспективи розвитку біоенергетики в Україні. частина 1. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/60547/11-Geletukha.pdf?sequence=1>.
12. Дворник І. В., Талавиря М. П. Біопаливо та перспективи його розвитку в Україні. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Сер. : Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. 2013. Вип. 181(6). С. 113-120. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnu_econ_2013_181%286%29_18.
13. Держенергоєфективність. Біоенергетика. URL : <http://saee.gov.ua/uk/ae/bioenergy>.
14. Дубровін В. О., Мельничук М. Д., Драгнєв С. В. Забезпечення якості біопалива. Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2007. № 4. С. 98-102.
15. Калетник Г. М. Розвиток ринку біопалив в Україні. Біоенергетика. 2013. № 1. С. 11-16. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Bioen_2013_1_3.
16. Кудря С. О. Стан та перспективи розвитку відновлюваної енергетики в Україні. Вісник НАН України. 2015. № 12. С. 19-26.
17. Макачук О. Г. Нормативно-правова база розвитку біоенергетики. URL : <http://econjournal.vsau.org/files/pdfa/549.pdf>.
18. Нафтогаз Груп. Історична перемога та початок трансформації. Річний звіт 2017. URL : http://www.naftogaz.com/files/Zvity/NAK_AnRep2017-UA.pdf.
19. Пришляк Н. В. Економіко-математичне моделювання виробничих потужностей цукрового заводу з виробництва біоетанолу засобами теорії нечіткої логіки. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2016. № 3. С. 78-87.
20. Про Національний план дій з відновлюваної енергетики на період до 2020 року: розпорядження КМУ від 01.10.2014 № 902-р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/902-2014-%D1%80>.

References

1. Stone, A., Henley, G., & Maseela, T. (n.d.). Modelling growth scenarios for biofuels in South Africa's transport sector. Retrieved from: https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/About/1_4_merven.pdf [In English].
2. Bandemer, H. & Gottwald, S. (1993). Einführung in Fuzzy-Methoden. Berlin: Akad. Verlag [In German].
3. Becker, A., Adenauer, M., Witzke, M.B.F., & Heinz, P. (n.d.). Development of a biofuel database for the CAPRI modelling system. Retrieved from: <http://www.ilr.uni-bonn.de/agpo/publ/techpap/techpap10-01.pdf> [In English].
4. Schade, B. (2012). Future development of 2nd generation biofuels in transport considering learning rates. European Commission, JRC-IPTS, Edificio Expo. Retrieved from: <https://www.systemdynamics.org/assets/conferences/2012/proceed/papers/P1108.pdf>. [In English].
5. Valin, H., Frank, S., Pirker, J., Mosnier, A., Forsell, N., Havlik, P. (2014). Improvements to globiom for modelling of biofuels indirect land use change. IASA. Retrieved from: http://www.globiom-iluc.eu/wp-content/uploads/2014/12/GLOBIOM_All_improvements_Sept14.pdf [In English].
6. Dukulis, I., Birzietis, G., & Kanaska, D. (2008). Optimization models for biofuel logistic systems. Retrieved from: <http://www.edgestone-it.com/papers/54D.pdf> [In English].
7. Primes model 2013-2014. Detailed model description. E3MLab/ICCS at National Technical University of Athens. Retrieved from: https://ec.europa.eu/clima/sites/clima/files/strategies/analysis/models/docs/primes_model_2013-2014_en.pdf [In English].
8. OECD aglink-cosimo biofuel module documentation. (2018). Retrieved from: <http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC92618/jrc92618%20online.pdf> [In English].
9. Zadeh, L.A. (1975). The concept of a linguistic variable and its application to approximate reasoning. Information Sciences, 8, pp. 199-249 [In English].
10. Burdeniuk, I.I., Volontyr, L.O., & Cherniak, N.I. (2011). Modeliuvannya rozmishchennia vyrobnytstva biopalyva [Simulation of location of biofuel production]. Zbirnyk naukovykh prats VNAU, 1 (48), pp. 33-40 [In Ukrainian].
11. Heletukha, H.H. & Zheliezna, T.A. (n.d.). Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku bioenerhetyky v Ukraini [Current state and prospects of bioenergy development in Ukraine]. Vol. 1. Retrieved from: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/60547/11-Geletukha.pdf?sequence=1> [In Ukrainian].
12. Dvornyk, I.V. & Talavirya, M.P. (2013). Biopalyvo ta perspektyvy yoho rozvytku v Ukraini [Biofuels and prospects of its development in Ukraine]. Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Ser.: Ekonomika, ahraryni menedzhment, biznes, 181 (6), pp. 113-120. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnu_econ_2013_181%286%29_18 [In Ukrainian].
13. Bioenerhetyka. Derzhenerhoefektyvnist. Retrieved from: <http://saee.gov.ua/uk/ae/bioenergy> [In Ukrainian].
14. Dubrovin, V.O., Melnychuk, M.D., & Drahnev, S.V. (2007). Zabezpechennia yakosti biopalyva [Provision of biofuel quality]. Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu, 4, pp. 98-102 [In Ukrainian].
15. Kaletnik, H.M. (2013). Rozvytok rynku biopalyv v Ukraini [Development of biofuels market in Ukraine]. Bioenerhetyka, 1, pp. 11-16. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Bioen_2013_1_3 [In Ukrainian].
16. Kudria, S.O. (2015). Stan ta perspektyvy rozvytku vidnovliuvanoi enerhetyky v Ukraini [Status and prospects for development of renewable energy in Ukraine]. Visnyk NAN Ukrainy, 12, pp. 19-26 [In Ukrainian].
17. Makarchuk, O.H. (n.d.). Normatyvno-pravova baza rozvytku bioenerhetyky [Normative-legal base of bioenergetics development]. Retrieved from: <http://econjournal.vsau.org/files/pdfa/549.pdf> [In Ukrainian].
18. Istorychna peremoha ta pochatok transformatsii. Richnyi zvit 2017 [Historical victory and the beginning of transformation. Annual report 2017]. (2017). Naftogaz Hrup. Retrieved from: http://www.naftogaz.com/files/Zvity/NAK_AnRep2017-UA.pdf [In Ukrainian].

21. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»: розпорядження КМУ від 18.08.2017 № 605-р. URL : <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250250456>.

22. Прутська О. О. Державне регулювання розвитку ринку біопалива в Україні. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 1(5). С. 179-182.

23. Чебан І. В., Діброва А. Д. Сучасний стан формування та розвитку ринку рідкого біопалива в Україні. *Вісник Одеського національного університету*. Сер. Економіка. 2017. Т. 22. Вип. 5 (58). С. 83-88.

24. Шпичак О. М., Боднар О. В. Енергетичний підхід щодо оцінки трансформацій в сільському господарстві через призму фізіократичних поглядів у контексті інноваційних процесів. *Економіка АПК*. 2015. № 10. С. 5-16.

19. Pryshliak, N.V. (2016). Ekonomiko-matematyczne modeliuвання vyrobnych potuzhnostei tsukrovoho zavodu z vyrobnytstva bioetanolu zasobamy teorii nechitkoi lohiky [Economic and mathematical modelling of production capacities of a sugar plant for production of bioethanol by means of the theory of fuzzy logic]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky*, 3, pp. 78-87 [In Ukrainian].

20. Pro Natsionalnyi plan dii z vidnovliuvanoi enerhetyky na period do 2020 roku: rozporiadzhennia KМУ vid 01.10.2014 № 902-r [On the National renewable energy action plan for the period up to 2020: Decree of the CMU from 10.01.2014, No. 902-r]. *Zakon Rada*. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/902-2014-%D1%80> [In Ukrainian].

21. Pro skhvalennia Enerhetychnoi stratehii Ukrainy na period do 2035 roku "Bezpeka, enerhoefektyvnist, konkurentospromozhnist": rozporiadzhennia KМУ vid 18.08.2017 № 605-r [On approval of the Energy strategy of Ukraine for the period up to 2035 "Safety, energy, efficiency, competitiveness": Decree of the CMU from 18.08.2017, No. 605-r]. *Zakon Rada*. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250250456> [In Ukrainian].

22. Prutska, O.O. (2010). Derzhavne rehuliuвання rozvytku rynku biopalyva v Ukraini [State regulation of development of biofuels market in Ukraine]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 1 (5), pp. 179-182 [In Ukrainian].

23. Cheban, I.V. & Dibrova, A.D. (2017). Suchasnyi stan formuvannia ta rozvytku rynku ridkoho biopalyva v Ukraini [Modern state of formation and development of liquid biofuel market in Ukraine]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu*. Ser. *Ekonomika*, Vol. 22, 5 (58), pp. 83-88 [In Ukrainian].

24. Shpychak, O.M. & Bodnar, O.V. (2015). Enerhetychnyi pidkhid shchodo otsinky transformatsii v silskomu hospodarstvi cherez pryzmu fiziokratychnykh pohliadiu u konteksti innovatsiinykh protsesiv [Energy approach to the evaluation of transformations in agriculture through the prism of physiocratic views in the context of innovation processes]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 5-16 [In Ukrainian].

Dibrova A.D., Cheban I.V. Modelling of liquid biofuels market in Ukraine

The purpose of the article is to present main modelling results of projections of the liquid biofuels market in Ukraine by 2030 using the AGMEMOD model with introduction of state aid in form of direct support and tax preferences for liquid biofuels producers to meet needs of the domestic market in biofuels and to achieve the indicative target of 10% consumption biofuels in the total consumption of motor fuels by 2020.

Research methods. In the article have been used such general scientific methods: dialectical for analysis of scientific works; abstract and logical approach for summarizing of the research results and formulating conclusions; empirical for evaluating current state and development of the research object; method of factor analysis; economic modelling for introduction of econometric dynamic model of partial equilibrium named AGMEMOD.

Research results. The research is based on an assumption that, in presence of relevant framework conditions for achievement of the National Indicative Target for Biofuels in transport, Ukraine's possibilities for meeting the targets for consumption of liquid biofuels by the transport sector have been considered. Situation on liquid biofuels production in Ukraine has been analyzed, and have been identified obstacles for achievement of the indicative target of biofuels consumption and realistic implementation of the international obligations of Ukraine with regard to motor biofuels, as well as measures to be taken to achieve the abovementioned obligations. The AGMEMOD model was used to quantify implementation of the objectives above.

Elements of scientific novelty. The scientific novelty of the article lies in modelling projections of the liquid biofuels market in Ukraine by 2030 using the AGMEMOD model with introduction of support for biofuels producers in form of direct subsidies and tax preferences, realization of which will ensure rapid market development, primarily due to increase of biofuels production and its widespread use in Ukraine.

Practical significance. For the first time, modelling of the liquid biofuels market in Ukraine with the AGMEMOD model up to 2030 has been conducted and measures have been taken to achieve the indicative target of 10% of biofuels use in the total fuel consumption and to restore production and its further development. Tabl.: 3. Refs.: 24.

Keywords: modelling; liquid biofuels; indicative target; AGMEMOD model; bioethanol; biodiesel; alternative motor fuel.

Dibrova Anatoliy Dmytrovych - doctor of economic sciences, professor, dean of the economic department, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (11, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: dibrova@nubip.edu.ua

Cheban Iryna Viktorivna - post-graduate student of the global economics department, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (11, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: irynacheban@ukr.net

Диброва А.Д., Чебан И.В. Моделирование рынка жидкого биотоплива в Украине

Цель статьи - представить основные результаты моделирования проекций развития рынка жидкого биотоплива в Украине до 2030 г. с помощью модели AGMEMOD с введением государственной помощи в виде прямой поддержки и налоговых преференций производителям жидкого биотоплива для удовлетворения потребностей внутреннего рынка в биотопливе и достижения индикативной цели в 10% использования биотоплива в общем потреблении моторных топлив до 2020 г.

Методика исследования. Использованы общенаучные методы: диалектический - для анализа научных трудов учёных; абстрактно-логический подход - при обобщении результатов исследования и формулировании выводов; эмпирический - для оценки современного состояния и развития объекта исследования; а также метод факторного анализа, прогнозирования экономического моделирования - эконометрическую динамическую модель частичного равновесия AGMEMOD.

Результаты исследования. Исследование основывается на предположении, что при наличии соответствующих рамочных условий в части достижения Национальной индикативной цели потребления биотоплива на транспорте рассмотрены возможности Украины в достижении целей по потреблению жидкого биотоплива транспортным сектором, проанализирована ситуация с производством жидкого биотоплива в Украине, выявлены препятствия в части достижения индикативной цели потребления биотоплива и оценена реалистичность выполнения взятых Украиной международных обязательств по моторному биотопливу, а также предложены меры для возможности достижения вышеуказанных обязательств. Для количественной оценки выполнения определенных целей была использована модель AGMEMOD.

Элементы научной новизны. Заключаются в моделировании проекций развития рынка жидкого биотоплива в Украине до 2030 г. с помощью модели AGMEMOD при введении поддержки производителей биотоплива в виде прямых дотаций и налоговых преференций, реализация которых обеспечит стремительное развитие рынка, прежде всего благодаря увеличению производства биотоплива и широкого его использования в Украине.

Практическая значимость. Впервые проведено моделирование рынка жидкого биотоплива в Украине с помощью модели AGMEMOD до 2030 г. и предложены меры по достижению индикативной цели 10 % использования биотоплива в общем потреблении топлива и мероприятия по восстановлению производства и дальнейшего развития отрасли. Табл.: 3. Библиогр.: 24.

Ключевые слова: моделирование; жидкое биотопливо; индикативная цель; модель AGMEMOD; биоэтанол; биодизель; моторное топливо альтернативное.

Диброва Анатолий Дмитриевич - доктор экономических наук, профессор, декан экономического факультета, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (г. Киев, ул. Героев Оборона, 11)
E-mail: dibrova@nubip.edu.ua

Чебан Ирина Викторовна - аспирант кафедры глобальной экономики, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (г. Киев, ул. Героев Оборона, 11)
E-mail: irynacheban@ukr.net

Статья надійшла до редакції 03.12.2018 р.

Фахове рецензування: 17.12.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Діброва А. Д., Чебан І. В. Моделювання ринку рідкого біопалива в Україні. *Економіка АПК*. 2018. № 12. С. 16 – 25.

*

UDC 338.439.68 (477)

JEL Classification: Q 02; Q 18

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201812025>

B.V. DUKHNYTSKYI, candidate of economic sciences

Self-sufficiency of the Ukrainian domestic food market

The purpose of the article is to research the importance of agro-food sector of Ukraine in fulfilling the domestic food market needs.

Research methods. In the research process the following scientific methods have been used: theoretical generalization for studying essence and ways of achieving country's food security; analysis and synthesis for comprehensive assessment of the level of food supply in Ukraine and determination of production share of certain crop, animal, and processed products in consumption funds; comparative evaluation for comparing volumes of domestic and imported products in Ukraine's food market; balance sheet for separation products' use on food and non-food purposes; tabular for visualization statistical results of the research.

Research results. The structure of Ukraine's internal food market in context of main food groups has been considered. There have been determined the commodities characterized by high level of import dependence, and food supply features on the domestic market have been presented. High level of fulfilling domestic Ukrainian market needs by native agricultural production has been proved, forecast on development of the domestic food market for the nearest future has been given.

Elements of scientific novelty. Objective reasons for increasing capacity of Ukraine's food market and possibilities of reducing import purchase's impact on its stable functioning have been substantiated.

© B.V. Dukhnytskyi, 2018

Методика исследования. Использованы общенаучные методы: диалектический - для анализа научных трудов учёных; абстрактно-логический подход - при обобщении результатов исследования и формулировании выводов; эмпирический - для оценки современного состояния и развития объекта исследования; а также метод факторного анализа, прогнозирования экономического моделирования - эконометрическую динамическую модель частичного равновесия AGMEMOD.

Результаты исследования. Исследование основывается на предположении, что при наличии соответствующих рамочных условий в части достижения Национальной индикативной цели потребления биотоплива на транспорте рассмотрены возможности Украины в достижении целей по потреблению жидкого биотоплива транспортным сектором, проанализирована ситуация с производством жидкого биотоплива в Украине, выявлены препятствия в части достижения индикативной цели потребления биотоплива и оценена реалистичность выполнения взятых Украиной международных обязательств по моторному биотопливу, а также предложены меры для возможности достижения вышеуказанных обязательств. Для количественной оценки выполнения определенных целей была использована модель AGMEMOD.

Элементы научной новизны. Заключаются в моделировании проекций развития рынка жидкого биотоплива в Украине до 2030 г. с помощью модели AGMEMOD при введении поддержки производителей биотоплива в виде прямых дотаций и налоговых преференций, реализация которых обеспечит стремительное развитие рынка, прежде всего благодаря увеличению производства биотоплива и широкого его использования в Украине.

Практическая значимость. Впервые проведено моделирование рынка жидкого биотоплива в Украине с помощью модели AGMEMOD до 2030 г. и предложены меры по достижению индикативной цели 10 % использования биотоплива в общем потреблении топлива и мероприятия по восстановлению производства и дальнейшего развития отрасли. Табл.: 3. Библиогр.: 24.

Ключевые слова: моделирование; жидкое биотопливо; индикативная цель; модель AGMEMOD; биоэтанол; биодизель; моторное топливо альтернативное.

Диброва Анатолий Дмитриевич - доктор экономических наук, профессор, декан экономического факультета, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (г. Киев, ул. Героев Оборона, 11)
E-mail: dibrova@nubip.edu.ua

Чебан Ирина Викторовна - аспирант кафедры глобальной экономики, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (г. Киев, ул. Героев Оборона, 11)
E-mail: irynacheban@ukr.net

Статья надійшла до редакції 03.12.2018 р.

Фахове рецензування: 17.12.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Діброва А. Д., Чебан І. В. Моделювання ринку рідкого біопалива в Україні. *Економіка АПК*. 2018. № 12. С. 16 – 25.

*

UDC 338.439.68 (477)

JEL Classification: Q 02; Q 18

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201812025>

B.V. DUKHNYTSKYI, candidate of economic sciences

Self-sufficiency of the Ukrainian domestic food market

The purpose of the article is to research the importance of agro-food sector of Ukraine in fulfilling the domestic food market needs.

Research methods. In the research process the following scientific methods have been used: theoretical generalization for studying essence and ways of achieving country's food security; analysis and synthesis for comprehensive assessment of the level of food supply in Ukraine and determination of production share of certain crop, animal, and processed products in consumption funds; comparative evaluation for comparing volumes of domestic and imported products in Ukraine's food market; balance sheet for separation products' use on food and non-food purposes; tabular for visualization statistical results of the research.

Research results. The structure of Ukraine's internal food market in context of main food groups has been considered. There have been determined the commodities characterized by high level of import dependence, and food supply features on the domestic market have been presented. High level of fulfilling domestic Ukrainian market needs by native agricultural production has been proved, forecast on development of the domestic food market for the nearest future has been given.

Elements of scientific novelty. Objective reasons for increasing capacity of Ukraine's food market and possibilities of reducing import purchase's impact on its stable functioning have been substantiated.

© B.V. Dukhnytskyi, 2018

Practical significance. The article is aimed at identifying actual trends in the Ukrainian food market, making an assessment for value of its own and foreign products, and bringing these data to state authorities and industrial producers. Tabl.: 3. Refs.: 8.

Keywords: food; market capacity; balance; production; food expenditures; prospect.

Dukhnytskyi Bohdan Volodymyrovych - candidate of economic sciences, senior research fellow of the department of agrarian production economics and international integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: duhnitsky@faust.kiev.ua

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0002-5521-5602>

Scientific problem. Food security is traditionally one of the most important governmental functions, achievement of which testifies the correctness and efficiency of chosen policy in this field. It is determined by the actual availability of necessary food quantity internally for existing consumption level and the ability of the population to buy it in accordance with its purchasing power. Food supply is formed, first of all, by the potential of domestic agricultural production. In case of its insufficiency, as a rule, supplies from abroad are used. Optimal situation takes place when domestic food market needs are satisfied by agrarian sector completely or almost completely, leaving a small share for import and forming a high level of self-sufficiency. Typically, the food market structure of a certain country is a combination of self-sufficiency for some goods with import dependence on others. Therefore, it is important for Ukraine not only to develop its dominant industries, but also to identify groups of agricultural products supplied by foreign countries in large volumes in the context of their strategic prospects.

Analysis of recent researches and publications. Issues of food supply at the global and national levels, the functioning of domestic food market meet dedication at publications of Ukrainian scientists, in particular P.T. Sabluk [4], O.M. Shpychak [6, 7], Yu.O. Lupenko [6], V.I. Vlasov [4], V.I. Boyko [2] and others, as well as thematic statistical reports [1, 3, 8].

The objective of the article is to analyze the current situation on the Ukrainian food market, consider the formation of food supply for its needs from national and foreign producers and assess the aspects of its development for the coming years.

Research methodology. For evaluation the origin of food products on Ukraine's domestic food market, the balances of ten major groups of agricultural products, in particular plant, livestock and processed products in 2017, were considered. The indices of produc-

tion, food consumption, external trade and non-food utilization were analyzed. As a result, products from domestic, domestic and foreign (fruit), as well as goods mainly from foreign suppliers (fishery products) were found. In determining the size of food market were taken into account actual and estimated household expenses for food, non-alcoholic drinks and food, consumed outside home. The obtained figure was multiplied by the number of households in Ukraine. Data on the total value of agricultural imports to Ukraine, indicated in US dollars, transmitted into the national currency according to official exchange rate. This made it possible to calculate the share of products of foreign origin in the domestic food market last year.

Statement of the main results of the study. Considering the situation globally, it should be noted that the absolute majority of countries in varying measures depend on foreign food suppliers. This is also facilitated by quick development of international trade, overall increase of income and the expansion of consumer preferences. In addition, many countries have insufficient natural resources or unfavourable natural and climatic conditions to produce the required quantity of food. In this case, contrary, imports have a decisive influence on the capacity of domestic market.

For a comprehensive assessment of the food supply level it is appropriate to consider it by comparing production, consumption and foreign trade for main product groups. The most prominent in this context is bread and bakery products (in the equivalent of cereals) as the basis of human nutrition. The rest of the goods are produced by plant cultivation, livestock and food industries - potatoes, vegetables, fruits and berries, meat products, fish, dairy products, eggs, sugar and oil.

It is worth to underline that there is a serious difference between production volumes and consumption levels concerning certain product groups, when the first indicator is timely higher than the second [1]. This is the typical situation with cereals, using of which

in Ukraine for food consumption in recent years is less than 10% of gathered harvest. The explanation of this comes from the fact that not all produced grain is suitable for food, its most share is exported and used for feeding animals. Objectively, for food purposes can be used only part of total produced volumes, in the first turn, food wheat. Thus, in 2017, 61.9 million tons of cereals were produced in Ukraine, the consumption fund was

only 5.7 million tons, while 42.5 million tons of grain was exported abroad and 11.0 million tons was used for feed. A similar situation takes place with potatoes balance, although this product has other ways of utilization. Last year production of potatoes reached 22.2 million tons, on food products were destined 6.1 million tons. In addition, feeding, seeding and non-food purposes together used 15.7 million tons (Table 1).

Table 1. Balances of plant products in 2017, 1000 tons

Production	Food Consumption	Export	Import
<i>Cereals</i>			
61917	5655	42499	255
<i>Potatoes</i>			
22208	6091	18	24
<i>Vegetables and melons</i>			
9721	6783	444	129
<i>Fruit, berries, grape</i>			
2458	2242	291	819

Source: Data from [1].

Interesting peculiarities are noted in vegetables and fruits balances. If from almost 10 million tons of vegetables and melons grown in the last year food consumption accounts for 70% of the production, then animal feeding was more than 15% of production, and more than 1 million tons were lost. The highest dependence on imports among plant production is for the group "Fruit, Berries, Grape". Due to purely arithmetic we produce enough fruits to meet the domestic food needs of them, but the presence of exports, processing for wine, use as a feed along with losses leads to the fact that the imported products in the fund of consumption of fruits and berries reaches about a third part. Interesting, that main part in the import structure in Ukraine is exotic fruit for our natural and climatic conditions, such as bananas and citrus, which for the long time have become habitual in the diet, clearly demonstrating the impact of global trend [5].

For meat products in Ukraine domestic production fully meets the needs of food mar-

ket, and its volume of foreign trade is characterized by a slight predominance of exports over imports and does not significantly affect the supply level. We produce dairy products more than we consume, although about 20% of more than 10 million tons are exported and used for feed, while the rest is a consumption fund. The same is true of the balance of eggs and egg products in Ukraine: the quantities produced are consumed on the domestic market, exported, serve for incubation and feeding [1]. The worst situation has occurred with fish and seafood. The combined production of aquatic bioresources does not even provide a half of domestic demand, and import supplies account for two-thirds of the consumption fund [5]. That is, this group of products is the most import-dependent on the domestic food market (Table 2). The main reason for this is the timely-counted drop of fish catches during independence period.

Table 2. Balances of livestock products in 2017, 1000 tons

Production	Food Consumption	Export	Import
<i>Meat products</i>			
2318	2195	351	233
<i>Milk</i>			
10281	8496	835	132
<i>Eggs</i>			
896	670	155	7
<i>Fish, seafood</i>			
93	460	5	296

Source: Data calculated by the author from [1] and [5].

Sugar is also provided by our own production. At the same time, last year, 30% of the output sent for export, and almost all the rest was used for food needs. There is a clear tendency of increasing volumes of vegetable oil production in Ukraine, which in 2017 amounted 6.3 million tons. Simultaneously, the consumption fund is even gradually decreasing, last year fixed at the

level of 0.5 million tons [1]. The main use of this resource is exports (6.0 million tons in 2017). This is easily explained, because our country is stably holding the first place in the world among suppliers of sunflower oil. On the other hand, half of domestic consumption is provided through import of palm oil, widely used in the food industry (Table 3).

Table 3. Balances of processed products in 2017, 1000 tons

Production	Food Consumption	Export	Import
<i>Sugar</i>			
2043	1290	617	7
<i>Oil</i>			
6277	496	5988	239

Source: Data from [1].

Thus, in Ukraine there is a partial dependence on fruit imports, which, however, is not critical, but a serious impact of fish products import, volume of which is mainly forming the consumption fund in the domestic market.

The total ratio of own and imported goods on the domestic food market will be more indicative. Its full capacity includes money expenditures by people on food, estimation the value of products actually consumed, but not in commodity-monetary relations, and the cost of food outside the home [6]. According to official statistics, based on actual total domestic households expenditures for food products in 2017 (3424 UAH/month), the estimated capacity of the Ukrainian domestic food market was 637 billion USD [3]. We have historical fact that rural population, which plays a significant role in the production of milk, eggs, vegetables, potatoes, fruits and berries, using these products for own consumption, the potential cost of these product groups is about 15% of the domestic food market capacity. At the same time, import value of agricultural products to Ukraine last year amounted to 4.3 billion dollars, which in terms of the national currency amounted to 114 billion UAH. Thus, the share of domestic production in the internal food market is 82%, while imported goods occupy only 18%.

Taking into account all the above facts, it can be argued that Ukraine in general mostly satisfies needs of the domestic market by existing agricultural production, while import purchases just supplement overall supply of food products. That why the situation seems to be practically optimal, as the money of our consumers come mainly to domestic food producers. The domestic food market in Ukraine is more secure and stable, because the forming of

supply is carried out by economic units located on its territory, which significantly increases the efficiency of its filling. Moreover, we have opportunities for some mitigation the impact of imported products on separate markets. If it is practically impossible for exotic fruits due to the natural and climatic conditions in Ukraine, but the situation is different for fish products. Since the beginning of independence, during ten years, production of aquatic biological resources in Ukraine was at the level of 350-400 thousand tons. Gradually this indicator declined, reaching its minimum in 90 thousand tons after losing the Crimea, because the bulk of fish was caught in the marine zone [5]. During the analyzed period also decreased fish production in internal water objects. For today very fast results can not be achieved here, but through gradually increasing the potential of inland water resources, which are mostly used inefficiently, it will be possible to stabilize the level of own extraction of fish and by-products. Our country will remain significantly dependent on imports of marine fish and seafood from the Northern European countries, but will provide a wider assortment of domestic products on a permanent basis.

The dynamics of recent years shows that capacity of the domestic food market in Ukraine is constantly growing. If in 2013 it was 352 billion UAH [7], then already in 2017 it increased to 637 billion UAH. This was due to the influence number of factors, including military actions in the East of Ukraine, rapid devaluation of national currency and economic inefficiency for many producers of agricultural raw materials and processed food products. As usual, the current inflation processes and the permanent increase in production costs as a result of rising tariffs for electricity, water and gas, which led to an increase in

sales prices, took place additionally. It became especially noticeable for enterprises that use imported raw materials or equipment for production. In the short term, having absence of significant socio-economic shocks in Ukraine, capacity of the domestic food market will continue to grow smoothly, most likely within 10% per year. In addition to the factors listed above, such global trends as diversification of consumer tastes and the development of international trade, which will lead to increasing the value of imported food in Ukraine, almost is confirmed by monitoring information in 2018. However, changes in the role of the domestic agricultural sector for food market will not happen, we continue to provide our own needs in the majority of key product groups on our own. This is all the more important, as today the world has seen a tendency in increasing the number of undernourished people [4, 8], while for our country this problem is irrelevant.

Conclusions. Food security for the country is always a priority in the domestic state policy. To achieve this goal almost all available resources are subordinated. The main ways to achieve food security for the country - self-sufficiency or import of food products. From the point of view

economic efficiency, it is often more beneficial to import food products than to produce. Most countries in the world import goods, that they can not manufacture and cultivate (critical imports), or that they produce much more expensive than traditional suppliers. However, many states consider the situation deeper, stimulating their agriculture anyway (for example, the European Union), thus make reinsurance from unforeseen external circumstances.

Ukraine is in a distinguished position as a net exporter of food with a significant excess of exports over imports. We provide the much bigger share of domestic food market needs by our agricultural production, in particular, in grain as a strategically important food resource. Dependence on external supplies of exotic fruits and fish products is objective, but does not significantly affect food security. Total value of the internal food market in Ukraine, as before, more than 4/5 consists of domestic products, although its capacity is steadily increasing. In the near future, this situation will not change, volumes and assortment of own food products will only be supplemented by import supplies, although the market will continue to demonstrate pronounced growth dynamics.

Literature

1. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_bsoph2017_pdf.pdf.
2. Бойко В. І. Продовольча безпека України в контексті глобалізації проблеми. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2007. 30 с.
3. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2017 році. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_vrdu2017_pdf.pdf.
4. Глобальна продовольча безпека / Білорус О. Г., Зубець М. В., Саблук П. Т., Власов В. І. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2009. 486 с.
5. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>
6. Методичні рекомендації щодо оцінки ємності внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції та продовольства / Шпичак О. М., Лупенко Ю. О., Жук В. М. та ін. ; за ред. О. М. Шпичака. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 56 с.
7. Шпичак О. М., Боднар О. В. Проблеми ємності внутрішнього споживчого ринку сільськогосподарської продукції та продовольства в Україні в контексті купівельної спроможності населення. *Економіка АПК*. 2013. № 6. С. 5-13.
8. The State of Food Security and Nutrition in the World 2018. URL : <http://www.fao.org/3/I9553EN/i9553en.pdf>.

References

1. Balansy ta spozhyvannia osnovnykh produktiv kharчування населенням України [Balances and consumption of basic food products by the population of Ukraine]. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_bsoph2017_pdf.pdf [In Ukrainian].
2. Boiko, V.I. (2007). *Prodovolcha bezpeka Ukrainy v konteksti hlobalizatsii problemy* [Food safety of Ukraine in the context of globalization problem]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
3. Vytraty i resursy domohospodarstv Ukrainy u 2017 rotsi [Expenditures and resources of households in Ukraine in 2017]. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_vrdu2017_pdf.pdf [In Ukrainian].
4. Bilorus, O.H., Zubets, M.V., Sabluk, P.T., & Vlasov, V.I. (2009). *Globalna prodovolcha bezpeka* [Global food security]. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
5. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
6. Shpychak, O.M., Lupenko, Yu.O., Zhuk, V.M., et al. (2015). *Metodychni rekomendatsii shchodo otsinky yemnosti vnutrishnoho rynku silskohospodarskoi produktsii ta prodovolstva* [Methodical recommendations for estimation the capacity of internal agricultural and food market]. O.M. Shpychak (Ed.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
7. Shpychak, O.M. & Bodnar, O.V. (2013). *Problemy yemnosti vnutrishnoho spozhyvchoho rynku silskohospodarskoi produktsii ta prodovolstva v Ukraini v konteksti kupivelnoi spromozhnosti naselennia* [Problems of capacity the domestic agricultural and food consumer market in Ukraine in purchasing power of the population context]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 5-13 [In Ukrainian].
8. The state of food security and nutrition in the world 2018. (2018). *Food and Agriculture Organization of the United Nations*. Retrieved from: <http://www.fao.org/3/I9553EN/i9553en.pdf> [In English].

Духницький Б.В. Самозабезпеченість внутрішнього продовольчого ринку України

Мета статті - дослідити значення агропродовольчого сектору України у забезпеченні потреб внутрішнього ринку харчових продуктів.

Методика дослідження. Використано методи: теоретичного узагальнення - для вивчення суті і способів досягнення продовольчої безпеки країни, аналізу та синтезу - для комплексної оцінки рівня продовольчого забезпечення України і визначення частки виробництва у фондах споживання окремих видів рослинницької, тваринницької і переробленої продукції, порівняльної оцінки - для зіставлення обсягів власної та імпортової продукції на продовольчому ринку України, балансовий - для розподілу використання виробленої продукції на харчові та нехарчові цілі, табличний - для наочного відображення статистичних результатів дослідження.

Результати дослідження. Розглянуто структуру внутрішнього продовольчого ринку України за основними групами продуктів харчування, визначено товарні позиції, які характеризуються високим рівнем імпортозалежності, наведено особливості формування пропозиції продовольства на вітчизняному ринку, доведено високий рівень забезпечення потреб внутрішнього ринку України за рахунок власного сільськогосподарського виробництва, зроблено прогноз розвитку вітчизняного ринку продовольства на найближчу перспективу.

Елементи наукової новизни. Обґрунтовано об'єктивні підстави для зростання ємності ринку продуктів харчування України та можливості зниження впливу імпортних закупівель на його стабільне функціонування.

Практична значущість. Положення статті спрямовані на виявлення актуальних тенденцій розвитку продовольчого ринку України, оцінку вартості власної та зарубіжної продукції на ньому і доведення цих даних до профільних органів влади та галузевих виробників. Табл.: 3. Бібліогр.: 8.

Ключові слова: продовольство; ємність ринку; баланс; виробництво; витрати на харчування; перспектива.

Духницький Богдан Володимирович - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу економіки аграрного виробництва та міжнародної інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: duhnitsky@faust.kiev.ua

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0002-5521-5602>

Духницький Б.В. Самообеспеченность внутреннего продовольственного рынка Украины

Цель статьи - исследовать значение агропродовольственного сектора Украины в обеспечении потребностей внутреннего рынка пищевых продуктов.

Методика исследования. Использованы методы: теоретического обобщения - для изучения сути и способов достижения продовольственной безопасности страны, анализа и синтеза - для комплексной оценки уровня продовольственного обеспечения Украины и определения доли производства в фондах потребления отдельных видов растениеводческой, животноводческой и переработанной продукции, сравнительной оценки - для сопоставления объемов собственной и импортной продукции на продовольственном рынке Украины, балансовый - для разделения использования продукции на пищевые и непищевые цели, табличный - для наглядного отображения статистических результатов исследования.

Результаты исследования. Рассмотрена структура внутреннего продовольственного рынка Украины по основным группам продуктов питания, определены товарные позиции, которые характеризуются высоким уровнем импортозависимости, приведены особенности формирования предложения продовольствия на отечественном рынке, доказан высокий уровень обеспечения потребностей внутреннего рынка Украины за счет собственного сельскохозяйственного производства, сделан прогноз развития отечественного рынка продовольствия на ближайшую перспективу.

Элементы научной новизны. Обоснованы объективные основания для роста емкости рынка продуктов питания Украины и возможности снижения влияния импортных закупок на его стабильное функционирование.

Практическая значимость. Положения статьи направлены на выявление актуальных тенденций развития продовольственного рынка Украины, оценку стоимости собственной и зарубежной продукции на нем и приведение этих данных профильным органам власти и отраслевым производителям. Табл.: 3. Библиогр.: 8.

Ключевые слова: продовольствие; ёмкость рынка; баланс; производство; расходы на питание; перспектива.

Духницький Богдан Владимирович - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник отдела экономики аграрного производства и международной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборони, 10)

E-mail: duhnitsky@faust.kiev.ua

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0002-5521-5602>

The article has been received 20.11.2018

Revision: 07.12.2018

Бібліографічний опис для цитування:

Dukhnitskyi B. V. Self-sufficiency of the Ukrainian domestic food market. *Економіка АПК*. 2018. № 12. С. 25 – 30.

*

**О.В. ХАРЕБА, кандидат сільськогосподарських наук,
старший науковий співробітник, докторант
Я.Я. РИБАК, кандидат економічних наук**

Підвищення економічної ефективності виробництва малопоширених овочевих культур

Мета статті - виокремити основні проблеми розвитку виробництва малопоширених овочевих культур, оцінити рівень кооперативної підтримки серед сільського населення та запропонувати шляхи підвищення економічної ефективності виробництва малопоширених культур.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано загальнонаукові методи: абстрактно-логічний - для систематизації наявного теоретичного матеріалу; індукції й дедукції - для виведення загальних принципів з аналізу фактів; синтезу - для об'єднання елементів досліджуваної системи та її аналізу в цілому; порівняння - для оцінки одержаних показників. Залучено статистичні дані, а також методичні підходи щодо оцінки продовольчого самозабезпечення.

Результати дослідження. Визначено основні проблеми, що впливають на ефективність виробництва малопоширених овочевих культур, серед них: відсутність необхідних потужностей для доробки і зберігання малопоширених видів овочів, незадовільний технологічний рівень вирощування, малі обсяги товарної продукції малопоширених видів рослин, відсутність професійного брендингу, а також ефективної інфраструктури, низький рівень розвитку агрології, невідповідність вітчизняної овочевої продукції європейським стандартам, відсутність мережі заготівельно-збутових кооперативів.

Елементи наукової новизни полягають у розвитку теоретичних засад реалізації адаптивного і біологічного потенціалу 112 видів малопоширених овочевих рослин; удосконалення елементів технології та підвищення економічної ефективності виробництва, первинної обробки і подальшого їх використання в харчовій промисловості.

Практична значущість. На основі проведеного моніторингу ринку 112 видів малопоширених овочевих рослин, аналізу Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні, експериментальних досліджень теоретично обґрунтовано, розроблено й узагальнено шляхи підвищення врожайності, біохімічного складу і покращання якості свіжої, сушеної та переробленої продукції. Рекомендовано господарствам вирощувати ранньостиглі високоврожайні та якісні нові сорти: салату посівного Кутянський (А.с. 170800), індау посівного Знахар, полину естрагону Уненеж (А.с. 160592), ліній петрушки листової Вітамінна, пастернаку посівного Урожайний, кропу запашного Чурик і Шева, капусти пекінської Пікаліна, цикорію салатного Воевода, гісону лікарського Небокрай, кербелю Жайворонок та дворянку тонколистого Людмила і Молодість. Табл.: 4. Рис.: 3. Бібліогр.: 16.

Ключові слова: аграрний ринок; економічна ефективність; малопоширені овочеві культури; брендинг; агрологістика; первинна обробка; інфраструктура; моніторинг ринку; харчова промисловість.

Хареба Олена Василівна - кандидат сільськогосподарських наук, старший науковий співробітник, докторант відділу селекції і насінництва овочевих і баштанних культур, Інститут овочівництва і баштанництва НААН (Харківська обл., сел. Селекційне, вул. Інститутська, 1)

E-mail: ovoch.iob@gmail.com

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0002-6763-1988>

Рибак Ярослав Ярославович - кандидат економічних наук, науковий співробітник відділу економічного аналізу і прогнозування розвитку експериментальної бази Управління наукового забезпечення інноваційно-інвестиційного розвитку експериментальної бази, Національна академія аграрних наук України (м. Київ, вул. Михайла Омеляновича-Павленка, 9)

E-mail: rybak.naan@gmail.com

Постановка проблеми. Одне з пріоритетних стратегічних завдань державної політики - це забезпечення здорового і безпечного харчування населення України дієтичною як свіжою, так і переробленою продукцією.

Разом із тим малопоширені овочеві культури (як харчові продукти) відіграють особливу і досить важливу роль як незамінні

складові, що багаті на мінеральні елементи, вітаміни, поживні речовини тощо. Споживання у їжу цих рослин сприяє нормальному фізіологічному розвитку організму людини, поліпшує обмін речовин, регулює діяльність нервової системи й органів травлення, підвищує стійкість організму проти інфекційних хвороб.

Продукція, виготовлена з цих рослин, являє собою важливе джерело наповнення ор-

ганізму людини вітамінами, іншими біологічно активними речовинами. Окрім того, пряно-ароматичні малопоширені види овочевих рослин посідають провідне місце в раціоні людини за наявністю ефірної олії та цінних вітамінів і амінокислот. Їх використовують для зниження болю, лікування серцевих і шлункових захворювань у свіжому (салати, чаї, напої, відвари, приправи) та переробленому вигляді, а також у парфумерії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За аналізом Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні, на сьогодні відомі й вирощуються практично повністю малопоширені види овочевих культур, за якими створено конкурентоспроможні сорти, такі як: баклажан, боби овочеві, горох посівний, перець гіркий і солодкий, гірчиця салатна, крес-салат, пастернак посівний, петрушка кучерява, салат посівний, селера запашна, цибуля шалот, цибуля батун, цибуля шніт, часник, бамія, васильки справжні, гісоп лікарський, індау посівний, коріандр посівний, кріп запашний, кропива собача п'ятилопатева, лофант ганусовий, любисток лікарський, меліса лікарська, полин естрагон, фенхель овочевий, цикорій коренеплідний, чабер садовий, чорнушка посівна, шпинат городній. Усього вітчизняними селекціонерами створено 88 сортів малопоширених рослин.

Слід вказати на значний внесок у розвиток селекції відомих учених, серед яких: О.Ю. Барабаш [1], Л.Д. Борисенко [2],

А.Т. Володарська [3], С.М. Кормош [8], С.І. Корнієнко [7], М.Ф. Перегудт [11], Л.В. Чабан [14], В.К. Черкасова [4]. За останні роки розвинуто селекційну роботу на основі гетерозису за використанням поліплоїдії, цитоплазматичної чоловічої стерильності та біотехнології. Нині визначено домінантні та родинні ознаки багатьох культур (салату, шпинату, петрушки, пастернаку, селери, кропу і т.ін.).

Сформовано генетичний банк НЦГРРУ (Національний центр генетичних ресурсів рослин України) досліджуваних малопоширених рослин та виділено близько 50 джерел для селекції. З метою подальшої гетерозисної селекції створено і передано до НЦГРРУ 18 ліній малопоширених видів овочевих рослин.

Виклад основних результатів дослідження. В Україні у 2017 р. площі, на яких вирощували овочеві і баштанні культури, в усіх категоріях господарств становили 520,7 тис. га, у тому числі овочі відкритого ґрунту - 440,9 тис. га, інші овочеві культури - 86,4, овочі захищеного ґрунту - 6,2 та баштанні продовольчі культури - 73,6 тис. га. У 2017 р. всіма категоріями господарств було вироблено: томатів - 2013,1 тис. т, капусти - 1677,3, у тому числі капусти цвітної - 25,5, цибулі на ріпку - 956,5, огірків - 675,7, буряків столових - 834,7, моркви - 822,9, часнику - 76,5, зеленого горошку - 25,5, кавунів - 460,7, дині - 117,4 тис. т (табл. 1).

1. Показники виробництва овочів за їх видами в Україні, 2017 р.

Культури		Площа, тис. га	Валовий збір, тис. т	Урожай- ність, т/га	Частка культури у валових зборах, %
Овочі відкритого ґрунту - всього		440,9	8623,5	19,6	88,1
у т. ч.	капуста всіх видів	70,2	1677,3	23,9	17,1
	капуста цвітна	2,5	25,5	10,4	0,3
	огірки	47,5	675,7	14,2	6,9
	помідори	73,0	2013,1	27,6	20,6
	буряки столові	39,4	834,7	21,2	8,5
	морква столова	42,8	822,9	19,3	8,4
	цибуля на ріпку	59,9	956,5	17,1	9,8
	часник	20,8	176,5	8,5	1,8
	зелений горошок	4,9	25,5	5,2	0,3
Інші овочі відкритого ґрунту - всього		86,4	1441,4	16,7	14,7
у т. ч.	гарбузи столові	25,9	565,1	21,8	5,8
	кабачки	26,9	496,5	18,4	5,1
	баклажани	6,0	80,1	13,4	0,8
	перець солодкий і гіркий	14,7	167,2	11,4	1,7
	цибуля зелена	2,8	28,5	10,3	0,3
	малопоширені овочі відкритого ґрунту	10,1	104,0	10,3	1,1

Овочі закритого ґрунту - всього		6,2	590,5	95,6	6,0
у т. ч.	огірки закритого ґрунту	3,1	283,0	91,3	2,9
	помідори закритого ґрунту	2,4	261,3	108,9	2,7
	малопоширені овочі закритого ґрунту	0,7	46,2	66,0	0,5
Овочі відкритого та закритого ґрунту - всього		447,1	9214,0	20,6	94,1
у т. ч.	огірки відкритого та закритого ґрунту	50,6	958,7	18,9	9,8
	помідори відкритого і закритого ґрунту	75,4	2274,4	30,2	23,2
	малопоширені овочі відкритого і закритого ґрунту	87,1	150,2	17,2	1,53
Баштанні продовольчі культури - всього		73,6	578,1	7,9	5,9
у т. ч.	кавуни	55,2	460,7	8,3	4,7
	дині	18,4	117,4	6,4	1,2
Усього - овочі відкритого, закритого ґрунту та баштанні продовольчі культури		520,7	9792,1	18,8	100

Джерело: Власні дослідження.

Загальне валове виробництво інших овочів відкритого ґрунту знаходиться на рівні 14,7% від загальних валових зборів овочевих і баштанних культур (1441,4 тис. т). До них належать: гарбузи столові (565,1 тис. т), ка-

бачки (496,5 тис. т), баклажани (80,1 тис. т), перець солодкий та гіркий (167,2 тис. т), цибуля зелена (28,5 тис. т) та інші малопоширені, зелені та пряно-ароматичні культури (104,0 тис. т) (рис. 1).

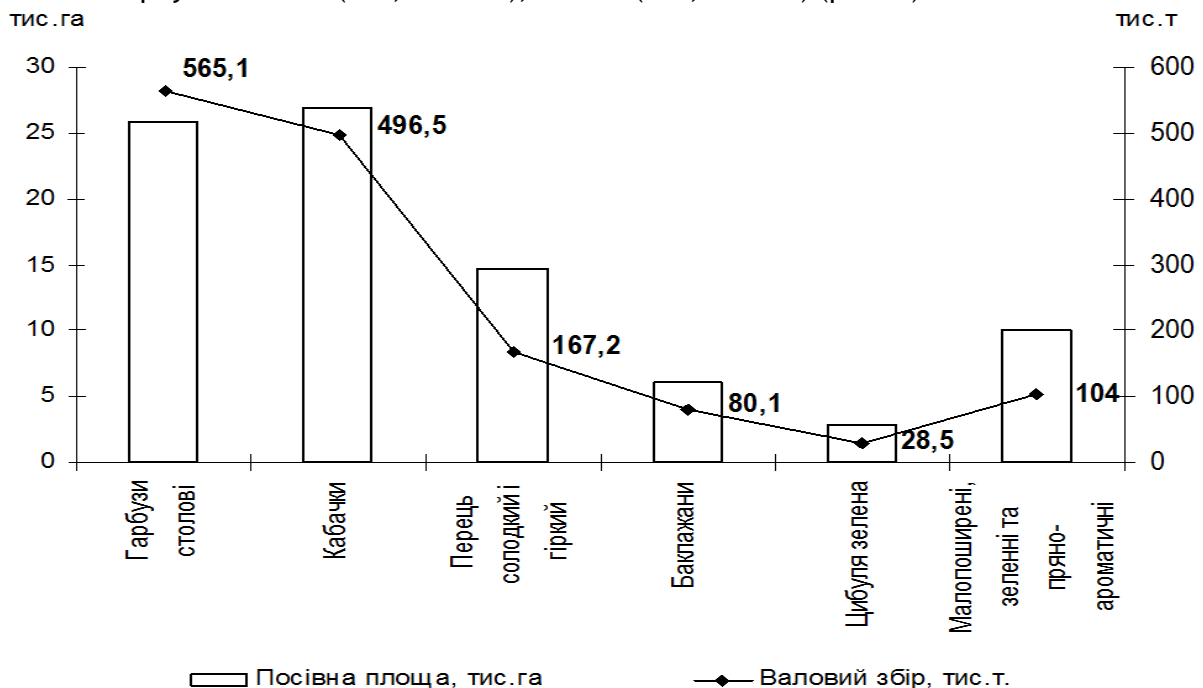

Рис. 1. Посівні площі та валові збори інших, малопоширених та пряно-ароматичних культур в Україні, 2017 р. (усі категорії господарств)

Джерело: Дані Державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Інші овочеві культури становлять 14,7 % у загальній структурі овоче-баштанних культур, у тому числі виробляється 5,8% гарбузів столових, 5,1 - кабачків, 0,8 - баклажанів, 1,7 - перцю солодкого та гіркого, 0,3% цибулі зеленої.

На інші малопоширені культури (зелені та пряно-ароматичні) припадає тільки 1,6%, у тому числі відкритого ґрунту - 1,1% (104,0 тис. т), закритого - 0,5% (46,2 тис. т). При цьому відомо, що така вітамінна проду-

кція необхідна людському організму упродовж року. Загальне виробництво малопоширених та пряно-ароматичних овочевих культур на сьогодні вкрай недостатнє (1,6%), тоді як у країнах Європи їхня частка сягає 30%, у тому числі салату - понад 10%.

Малопоширені овочеві рослини в загальному обсязі виробництва овочевих і баштанних культур не перевищують 1%. Головним чином це приватний сектор та фермерські господарства. Незважаючи на високу харчо-

ву цінність, широкому впровадженню у виробництво зеленних, пряно-смакових, пряно-ароматичних, делікатесних овочевих рослин перешкоджають низька технологічність, не придатність до індустріального вирощування, значні затрати ручної праці, недостатність донедавна інформації про умови вирощування та цінні властивості багатьох овочів, відсутність сортів та гібридів, які б відповідали вимогам сучасного стану сільськогосподарського виробництва. У перева-

жній більшості вирощуються сорти популяції, що, як правило, низькопродуктивні, не вирівняні за морфолого-біометричними характеристиками, або сорти та гібриди іноземної селекції, не пристосовані до природно-кліматичних умов України, за нестабільного хаотичного характеру надходжень.

Виробництво інших видів овочів в основному розміщено у господарствах населення, частка яких у загальному виробництві становить майже 86% (табл. 2).

2. Структурні зрушення у виробництві інших овочевих культур відкритого ґрунту в Україні (за категоріями господарств)

Показник	Рік						2015 р. до 1990 р., %
	1990	1995	2000	2005	2010	2015	
Валовий збір, млн т							
Усі категорії, у т. ч.:	0,85	0,86	0,84	1,38	1,31	1,44	169,4
сільгосппідприємства	0,62	0,23	0,13	0,15	0,19	0,21	33,9
господарства населення	0,23	0,63	0,71	1,23	1,12	1,23	534,8
%							
Усі категорії, у т. ч.:	100	100	100	100	100	100	100
сільгосппідприємства	73,1	27,3	16,0	10,6	14,8	14,3	19,6
господарства населення	26,9	72,7	84,0	89,4	85,2	85,7	318,6
Посівна площа, тис. га							
Усі категорії, у т. ч.:	82,6	83,2	83,4	83,3	85,3	86,4	104,6
сільгосппідприємства	62,5	31,0	21,7	12,9	10,9	9,8	15,7
господарства населення	24,4	52,2	61,7	70,4	74,4	76,6	313,9
%							
Усі категорії, у т. ч.:	100	100	100	100	100	100	100
сільгосппідприємства	75,6	37,3	26,0	15,6	12,8	11,3	14,9
господарства населення	24,4	62,7	74,0	84,4	87,2	88,7	363,5
Урожайність, т/га							
Усі категорії, у т. ч.:	8,9	9,6	10,1	10,9	15,3	16,7	187,6
сільгосппідприємства	6,1	7,10	8,6	11,7	24,0	27,7	454,1
господарства населення	10,9	10,3	10,9	10,8	14,7	15,7	144,0

Джерело: Дані Державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Рівень урожайності інших видів овочевих культур за період 1990-2015 рр. значно зріс і на сьогодні в господарствах населення досягає 15,7 т/га. У сільськогосподарських підприємствах урожайність зросла до 27,7 т/га, проте внаслідок малої частки таких підприємств до загальної їх кількості це суттєво не впливає на загальний рівень урожайності - 16,7 т/га, що набагато нижче від рівня країн Європи.

Отже, Україна нині може бути конкурентом європейським країнам внаслідок низької урожайності інших овочів через недостатність інвестицій у розвиток галузі овочівництва.

Перехід до вирощування малопоширених видів овочевих культур у господарствах населення та дрібних фермерських господарс-

твах зумовив посилення відриву реального виробника від наукових надбань, новітніх технологій, якісного насіння, суттєво обмежив можливості інвестиційно-інноваційного розвитку овочівництва. Разом із тим переміщення виробництва малопоширених видів овочевих культур у приватний сектор забезпечує додаткові прибутки дрібним виробникам і може бути чи не єдиним джерелом їхніх доходів [1].

Витрати на виробництво малопоширених видів овочів у господарствах населення в півтора - два рази вищі, ніж у сільськогосподарських підприємствах через неефективне використання ресурсного потенціалу, застосування ручної праці, відсутність інноваційних розробок і механізації. У господарствах населення за вирощування малопоши-

рених видів овочевих рослин у структурі витрат на їх вирощування левову частку становить ручна праця, що супроводжується збільшенням трудомісткості. Основними причинами значних затрат ручної праці слід вказати низький рівень комплексної механізації виробничих процесів і незадовільну організацію виробництва, особливо на приватних ділянках. При цьому, у приватному секторі така стаття витрат як оплата праці

практично не застосовується, адже на ділянках працюють члени сімей, а не наймані працівники [3].

Особливістю вирощування малопоширених видів рослин є їхня чи ненайбільша витратність, адже витрати на заробітну плату сягають майже 50%. Так, процес оброблення зернових складається з 18-20 операцій, а таких трудомістких культур як малопоширені овочі - 30-40 (табл. 3).

3. Затрати праці на вирощування основних сільськогосподарських культур, люд.-год /га, т

Основні культури	Затрати праці, люд.-год	
	на 1 га	на 1 т
Основні сільськогосподарські культури		
Кукурудза на зерно	11,9	2,4
Ячмінь ярий	15,3	5,1
Соняшник	17,4	11,6
Озима пшениця	26,3	5,3
Цукровий буряк	52,9	2,1
Товарні овочі		
Огірки	551,3	27,6
Томати розсадні	785,9	31,4
Перець солодкий	895,0	44,8
Буряки столові	504,3	25,2
Морква	808,9	26,9
Цибуля ріпчаста	668,1	33,4
Капуста пізньостигла	221,2	4,4
Малопоширені види овочів		
Перець гіркий	895,0	35,8
Ревінь	606,9	30,3
Кукурудза цукрова	223,0	12,4
Цибуля батун	1006,9	83,9
Цибуля шалот	996,0	66,4
Естрагон	837,0	83,7
Шпинат	824,0	103
Селера коренеплідна	681,0	22,7
Цибуля на зелень	589,8	49,2
Капуста цвітна	785,0	22,4
Щавель	745,0	74,5
Редька Лобо	670,0	19,1
Боби овочеві	452,0	90,4

Джерело: Дані Державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

На вирощування зернових та технічних культур сьогодні необхідно витратити від 7 до 15 тис. грн/га, для вирощування товарних овочів - у середньому від 27 до 45 тис. грн/га, а для вирощування насінників однорічних культур - до 55 тис. грн/га, дворічних овочевих культур - від 60 до 70 тис. грн/га. Затрати праці при виробництві малопоширених овочів порівняно з вирощуванням зерно-

вих та технічних культур вищі у 22-36, а при виробництві насіння - у 48-73 рази (рис. 2).

Проте більшість овочевих малопоширених культур мають високу економічну ефективність завдяки короткому вегетаційному періоду вирощування (30-50 діб), ранньостиглості, високій врожайності, багаторазовим зборам, у тому числі і в захищеному ґрунті (табл. 4).

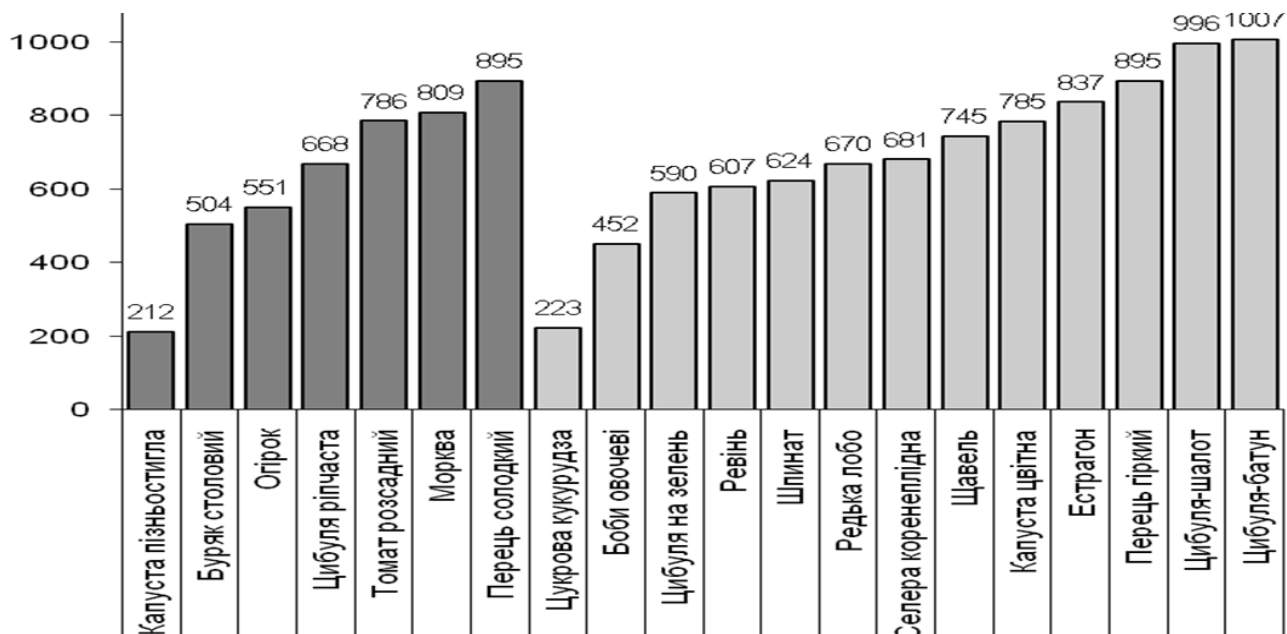

Рис. 2. Затрати праці на вирощування товарних овочів, у тому числі малопоширених видів овочевих рослин, люд.-год/га, т

Джерело: Дані Державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

4. Економічна ефективність виробництва малопоширених, зеленних та пряно-ароматичних культур відкритого ґрунту

Культура	Урожайність, т/га	ПММ, л/га	Собівартість, грн/т	Затрати праці, люд.-год/га	Чистий дохід, тис. грн/га
Естрагон	10	186	3894	837	41,06
Шпинат	8	165	4445	824	36,45
Селера коренеплідна	30	176	1458	681	76,27
Цибуля на зелень	12	120	2689	589	44,53
Капуста цвітна	35	131	1284	785	49,56
Перець гіркий	25	160	2189	895	57,75
Ревінь	20	189	2114	607	37,73
Цибуля батун	12	175	3545	1007	53,45
Цибуля шалот	12	168	3742	966	51,09
Щавель	10	130	3302	745	30,97
Редька Лобо	35	165	1116	670	23,98
Боби овочеві	5	112	5165	452	41,67
Цукрова кукурудза	18	135	1238	223	21,82

Джерело: Власні дослідження.

У галузі овочівництва захищеного ґрунту основною проблемою за вирощування малопоширених овочів є високі ціни на природний газ та електроенергію - до 50% у собівартості продукції. Не сприяють її розвитку й високі відсоткові ставки на банківські кредити.

На сьогодні площі захищеного ґрунту становлять майже 3,4 тис. га. Великотоварним виробництвом овочевої продукції на площі близько 500 га займаються 78 тепличних комбінатів. Проте значна частина теплиць (особливо під плівкою), що знаходяться у сільгосппідприємствах, нині не експлуатуються, а дрібнотоварні плівкові теплиці -

низькопродуктивні. Застосування застарілих технологій та відсутність інновацій спричиняють низьку врожайність малопоширених видів овочів захищеного ґрунту - 6,6 кг/м². Як результат - за рахунок власного виробництва із захищеного ґрунту забезпечується тільки 35% малопоширених видів овочів, а необхідний дефіцит перекривається іноземною продукцією.

Ще однією причиною згортання великотоварного виробництва малопоширених овочів стала недостатня кількість потужностей для сушіння, доробки та пакування зеленних культур. Не задовольняються вимоги

покупців і щодо зовнішнього оформлення упаковки та дизайну етикеток.

Також *відсутні необхідні потужності для доробки і зберігання малопоширених видів овочів*. В Україні функціонує 703 сховища загальною ємністю 1 млн т для зберігання овочів, у тому числі малопоширених. Крім того, $\frac{3}{4}$ сільгосп підприємств не має відповідного обладнання для доробки та переробки малопоширених овочів, що не дозволяє їм отримати додаткові прибутки, адже розфасовані зелені культури можливо продати у супермаркетах на 15-20% дорожче. Майже відсутні цехи із заморожування. У подальшому запровадження заморожування та сушіння дозволить виробникові диверсифікувати канали збуту та подовжити термін реалізації зеленої продукції протягом року і підвищити рентабельність виробництва [5].

Незадовільним залишається технологічний рівень виробництва малопоширеної овочевої продукції. Недостатніми є обсяги товарної продукції малопоширених видів рослин для оптового продажу та експорту внаслідок розпорошеності пропозиції по господарствах населення та недостатньої кількості сільгосп підприємств, які б постачали продукцію через маркетингові канали. Подібне негативно впливає на ефективність формування та функціонування овочевого ринку на загальнодержавному та регіональному рівнях.

Відсутність ефективної інфраструктури. В Україні до цього часу не створено великооптової торгівлі через організовані продовольчі ринки, де гарантується збут продукції на економічно вигідних умовах. Внаслідок цього ланцюг «виробник - оптовик - роздрібний продавець - споживач» залишається перевантаженим великою кількістю посередників. Для постачання багатьох видів малопоширених овочів на експорт потрібні серйозні інвестиції в інфраструктуру [7].

Низький розвиток агрології. *Вітчизняна овочева продукція не відповідає європейським стандартам.* Так, європейські супермаркети реалізують лише продукцію, що має сертифікат якості та безпе-

ки EuroGar. На сьогодні вітчизняні виробники у більшості навіть не знають про його існування. Ті ж підприємства, що на практиці постали перед цією перешкодою, поки знаходяться на етапі оцінки доцільності інвестицій у сертифікацію.

Отже, процес розвитку економічних відносин між сільгоспвиробниками та організаційно-правовими формами ринкової інфраструктури стримується через: низький рівень закупівлі малопоширених видів овочів за прямими угодами, заготівельними і переробними підприємствами, комерційними структурами через біржову торгівлю, торгові дома, відсутність інтервенційних закупівель державними структурами тощо.

У віддалених районах *не функціонують заготівельно-збутові кооперативи*, що на пряму впливає на низьку товарність галузі. Крім того, повною мірою не використовується природний та економічний потенціал регіонів щодо розширення постачання малопоширених видів овочів та продуктів їх переробки за міжрегіональним обміном [2].

Одним із завдань дослідження стало висвітлення сучасного стану розвитку кооперативних структур на селі. У дослідженні взяли участь 500 представників різних регіонів України, які так розподілилися за віком: від 20 до 35 років - 186, 36 до 45 - 103, 46 до 55 - 141, від 56 до 65 - 70 років.

Кожний п'ятий з опитаних - це студент чи особа віком до 35 років. Більшість опитаних різних вікових груп схилилися на користь розвитку сільськогосподарської кооперації (рис. 3). При цьому те, що 6,9 % молоді та 3,6% студентів з їхньої загальної кількості не вважають кооперування перспективним напрямом для розвитку слід враховувати при формуванні планів та напрямів просування кооперації як ідеї. Однак значно тривожніший інший факт: кожен десятий студент навчального закладу аграрного профілю не може визначитися із ставленням до сільськогосподарської кооперації. Це може бути наслідком відсутності належного викладання кооперативних дисциплін у таких навчальних закладах чи їхньої відсутності.

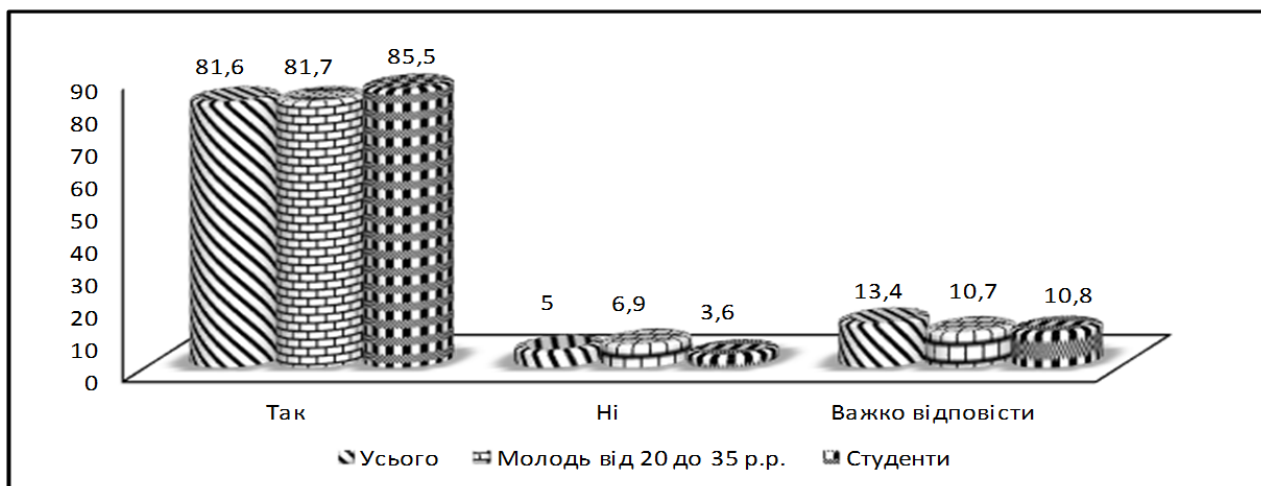

Рис. 3. Підтримка розвитку кооперативного руху в Україні

Джерело: Власне дослідження.

Серед основних проблем, які стримують розвиток кооперативного руху, більшість респондентів вважають відсутність державної підтримки, причому найчастіше цей варіант відповіді вибирали студенти. Майже зійшлися думки молоді та студентства й щодо недосконалості законодавства. Разом із тим студенти рідко обирали відповіді «відсутність фахівців», «нерозуміння», «селяни бояться», що свідчить про віддаленість студентської молоді від реальних проблем кооперації.

І хоча іншим проблемам респонденти, особливо студенти, приділили менше уваги, це не значить, що ними можна знехтувати. Відсутність фахівців, лідерів, страх стосовно колективної праці, нерозуміння сутності кооперації залишаються надзвичайно важливими бар'єрами розвитку кооперації. «Небачення» молоддю перспектив для кооперативів слугує своєрідним сигналом для посилення просвітницької діяльності серед цієї категорії населення.

Загалом респонденти добре оцінюють перспективи розвитку аграрних кооперативних формувань. Проте вважають, що сучасні умови в яких розвивається кооперативний рух, для цього несприятливі.

На переконання частини студентів та молоді (близько 13 %), нині перспективи та умови для розвитку кооперації досить сприятливі. Це, на наш погляд, слід вважати наслідком недостатньої поінформованості щодо реального стану розвитку кооперації.

Також змушує замислитися ситуація, за якої велика кількість молодих людей не змогла оцінити перспективи розвитку сіль-

ськогосподарської обслуговуючої кооперації, тобто не орієнтується у цій сфері.

Із поглибленням ринкових процесів індивідуальний виробник малопоширених овочевих культур фактично не здатний конкурувати з аграрними формуваннями, його продукція фактично «випадає» з активного економічного обігу [8]. Адже до цього часу не створено систему оптової торгівлі малопоширеними овочами через організовані оптові продовольчі ринки. У результаті діє система стихійного продажу овочів, а зв'язок між виробником, оптовиком та роздрібним покупцем не має системного характеру. В овочівництві виручка від реалізації не відшкодовує витрати у розмірах, необхідних для розширеного відтворення виробництва [9]. Спостерігається закономірність, що на фоні збільшення обсягів виробництва до споживача не надходить необхідна кількість вітчизняного продукту через недостатній рівень розвитку інфраструктури овочевого ринку.

Висновки. Як одне з першочергових завдань щодо розвитку виробництва малопоширених овочевих культур вбачається створення надійного економічного підґрунтя для стабілізації розвитку сільського господарства, в тому числі й овочівництва із залученням великого, середнього та дрібного товаровиробника, що сприятиме розвитку соціальної сфери села, створенню додаткових робочих місць.

У найближчій перспективі ефективне виробництво малопоширених овочевих рослин середніми та дрібними товаровиробниками можливе за переходу до кооперативної моделі розвитку на базі створення цехів для

сушіння та доробки продукції, заготівельних пунктів та транспортної інфраструктури. Це дозволить одночасно вирішити комплекс нагальних проблем - створення робочих місць, підвищення доходів сільського населення, наповнення бюджетів усіх рівнів, насичення внутрішнього ринку вітамінною овочевою продукцією в межах 1,9 млн т.

Наявність вищезазначених проблем не дозволяє сповна використати природний і економічний потенціал країни щодо розвитку овочівництва до намічених обсягів, які

гарантують стабільне наповнення продовольчого ринку якісною вітамінною продукцією за прийнятними для споживачів і виробників цінами, дають можливість одночасно розширити постачання цієї продукції в інші країни світу. Проблеми в овочівництві потребують консолідованого розв'язання зусиллями органів державної влади, місцевого самоврядування, виробниками, науковцями та інвесторами з урахуванням особливостей регіонів України та рівня їх соціально-економічного розвитку.

Список бібліографічних посилань

1. Барабаш О. Ю. Овочівництво. Київ : Вища шк., 1994. 362 с.
2. Борисенко Л. Д., Катаєва Т. Є. Особливості вирощування нового ранньостиглого сорту цибулі запашної Медея. *Овочівництво і баштанництво*. 2012. Вип. 58. С. 58-61.
3. Володарська А. Т., Склярєвський М. О. Вітаміни на грядці. Київ : Урожай, 1989. С. 55-59, 63-65.
4. Горова Т. К., Сайко О. Ю., Черкасова В. К. Особливості формування фаз вегетаційного періоду квасолі звичайної. *Вісник Центру наукового забезпечення АПВ Харківської області*. 2014. Вип. 17. С. 88-96.
5. Гриценко М. П., Коринець Р. Я., Сеитосманов А. С. Сельскохозяйственные обслуживающие кооперативы: становление и развитие (на примере АР Крым). Симферополь : ИД «Тезис», 2012. 128 с.
6. Інформаційне забезпечення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів : посібник для тих, хто хоче розвивати сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи / Р. Я. Коринець [ред.], М. І. Малік, Я. Я. Рибак, І. Я. Паньків, В. І. Приймич, М. В. Петер, В. П. Горьовий, І. Ф. Томич. Київ : Едельвейс, 2015. 144 с.
7. Концептуальні основи розвитку овочівництва та забезпечення продовольчої безпеки / С. І. Корнієнко, В. П. Рудь, О. О. Кіях, Л. А. Терьохіна. *Овочівництво і баштанництво*. 2012. Вип. 58. С. 7-17.
8. Кормош С. М. Оцінка колекційних зразків та основні напрямки формування вихідного матеріалу любистку лікарського - джерел цінних ознак для селекції в умовах низинної зони Закарпаття. *Генетичні ресурси рослин*. 2012. № 10-11. С. 123-131.
9. Особливості технології вирощування малопоширених овочевих рослин / Корнієнко С. І., Хареба В. В., Хареба О. В., Позняк О. В. ; за ред. С. І. Корнієнка. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 133 с.
10. Особливості технології вирощування пряно-смакових і пряно-ароматичних овочевих рослин : монографія / Корнієнко С. І., Хареба В. В., Хареба О. В., Терьохіна Л. А., Позняк А. В. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 199 с.
11. Перегудт М. Ф. Лук и чеснок. Симферополь : Крымиздат, 1961. 55 с.
12. Саблук П. Т. Формування та функціонування ринку агропромислової продукції : практич. посіб. / за ред. П. Т. Саблука. Київ : ІАЕ, 2000. 555 с.
13. Хареба О. В., Позняк О. В. Індуя посівний і дворятник тонколистий: перспективи дослідження і освоєння в Україні. *Овочівництво і баштанництво*. 2015. Вип. 61. С. 311-319.
14. Чабан Л. В., Позняк О. В. Новий сорт смикавця їстівного (чуфи) Запас. *Овочівництво і баштанництво*. 2013. Вип. 59. С. 279-282.
15. Cook, M. L. (1995), "The Future of U.S. Agricultural Cooperatives: A Neo-Institutional", *Approach American Journal of Agricultural Economics*, Vol. 77, pp. 1153-1159.
16. Jurmanova, E. A. (2013), "Modern trends in the development of co-operative theory and practice: cooperative organizational models", *Rossyjskoe predprynymatel'stvo*, Vol 15 p. 15-22.

References

1. Barabash, O.Yu. (1994). *Ovochivnytstvo [Vegetable farming]*. Kyiv: Vyshcha shk. [In Ukrainian].
2. Borysenko, L.D. & Kataieva, T.Ye. (2012). *Osoblyvosti vyroshchuvannya novoho rannostykhloho sortu tsybuli zapashnoi Medeia [Features of growing a new early-seasoned sweet onion fragrant Medeia]*. *Ovochivnytstvo i bashtannytstvo*, 58, pp. 58-61 [In Ukrainian].
3. Volodarska, A.T. & Skliarevskiy, M.O. (1989). *Vitaminy na hriadtsi [Vitamins in a seedbed]*. Kyiv: Urozhai [In Ukrainian].
4. Horova, T.K., Saiko, O.Yu., & Cherkasova, V.K. (2014). *Osoblyvosti formuvannya faz vehetatsiinoho periodu kvasoli zvychnoi [Features of forming phases of vegetative period of common bean]*. *Visnyk Tsentru naukovooho zabezpechennia APV Kharkivskoi oblasti*, 17, pp. 88-96 [In Ukrainian].
5. Gricenko, M.P., Korinec, R.Ja., & Seitosmanov, A.S. (2012). *Selskohozhajstvnyye obsluzhivajushhie kooperativy: stanovlenie i razvitie (na primere AR Krym) [Agricultural service cooperatives: formation and development (on the example of the AR Crimea)]*. Simferopol: ID "Tezis" [In Russian].
6. Korinets, R.Ya., Malik, M.Y., Rybak, Ya.Ya., Pankiv, I.Ya., Prymich, V.I., Peter, M.V., et al. (2015). *Informatsiine zabezpechennia silskohospodarskykh obsluhovuiuchykh kooperatyviv : posibnyk dlia tykh, khto khoche rozvyvaty silskohospodarski obsluhovuiuchi kooperatyvy [Information provision of agricultural service cooperatives: a guide for those who want to develop agricultural service cooperatives]*. R.Ya. Korinets (Ed.). Kyiv: Edelweis [In Ukrainian].
7. Korniienko, S.I., Rud, V.P., Kiiakh, O.O., & Terokhina, L.A. (2012). *Kontseptualni osnovy rozvytku ovochivnytstva ta zabezpechennia prodovolchoi bezpeky [Conceptual bases of vegetable development and food security]*. *Ovochivnytstvo i bashtannytstvo*, 58, pp. 7-17 [In Ukrainian].
8. Kormosh, S.M. (2012). *Otsinka kolektsiinykh zrazkiv ta osnovni napriamky formuvannya vykhidnoho materialu liubystku likarskoho - dzherel tsinnykh oznak dlia selektsii v umovakh nyzynnoi zony Zakarpattia [Estimation of collection samples and main directions of formation of source material for pharmacy - sources of valuable features for selection in conditions of the lowland zone of Zakarpattia]*. *Henetychni resursy Roslyn*, 10-11, pp. 123-131 [In Ukrainian].
9. Korniienko, S.I., Khareba, V.V., Khareba, O.V., & Pozniak, O.V. (2015). *Osoblyvosti tekhnologii vyroshchuvannya maloposhyrenykh ovochevykh roslyn [Technological features of cultivation of infrequent vegetable plants]*. S.I. Korniienko (Ed.). Vinnytsia: TOV "Nilan-LTD" [In Ukrainian].
10. Korniienko, S.I., Khareba, V.V., Khareba, O.V., Terokhina, L.A., & Pozniak, A.V. (2016). *Osoblyvosti tekhnologii vyroshchuvannya priano-smakovykh i priano-aromatychnykh ovochevykh roslyn : monohrafiia [Technological features of spice-flavouring and spicy-aromatic vegetable growing: monograph]*. Vinnytsia: TOV "Nilan-LTD" [In Ukrainian].
11. Peregudt, M.F. (1961). *Luk i chesnok [Onion and garlic]*. Simferopol: Krymizdat [In Russian].

12. Sabluk, P.T. (2000). *Formuvannia ta funktsionuvannia rynku ahropromyslovoi produktsii : prakt. posib. [Formation and functioning of the agro-industrial market: practical manual]*. P.T. Sabluk (Ed.). Kyiv: IAE [In Ukrainian].
13. Khareba, O.V. & Pozniak, O.V. (2015). Indau posivnyi i dvoriadnyk tonkolystyi: perspektyvy doslidzhennia i osvoinnia v Ukraini [Indau sowing and bilateral thickness: prospects for research and development in Ukraine]. *Ovochivnytstvo i bashtannytstvo*, 61, pp. 311-319 [In Ukrainian].
14. Chaban, L.V. & Pozniak, O.V. (2013). Novyi sort smykavtsia yistivnoho (chufy) Zapas [New kind of strawberry edible (chufi) Zapas]. *Ovochivnytstvo i bashtannytstvo*, 59, pp. 279-282 [In Ukrainian].
15. Cook, M.L. (1995). The future of U.S. agricultural cooperatives: a neo-institutional approach. *American Journal of Agricultural Economics*, 77, pp. 1153-1159 [In English].
16. Jurmanova, E.A. (2013). Modern trends in the development of co-operative theory and practice: cooperative organizational models. *Rossyjskoe predprynymatelstvo*, 15, pp. 15-22 [In English].

Khareba O.V., Rybak Ya.Ya. Increase of economic efficiency of production of less-common vegetable crops

The purpose of the article is to highlight main problems of development of the production of less-common vegetable crops, evaluate level of cooperative support among the rural population, and to propose ways to increase an economic efficiency of the less-common crops' production.

Research methods. In the research process have been used the following scientific methods: abstract and logical for systematization of available theoretical material; induction and deduction for deriving general principles for the analysis of facts; synthesis for combining elements of the investigated system and its analysis in general; comparison for evaluating obtained indicators. Statistical data and methodological approaches to self-sufficient assessment have been used.

Research results. The main problems, which affect production efficiency of less-common vegetable crops have been identified. In particular, they include lack of necessary capacities for processing and storage of less-common types of vegetables, unsatisfactory technological level of cultivation, small volumes of commodity products of the poorly distributed species of plants, lack of professional branding, lack of effective infrastructure, low development of agro-logistics, inconsistency of domestic vegetable production with European standards, lack of network of procurement and sales cooperatives.

Elements of scientific novelty. Novelty of the research results lies in development of theoretical foundations for implementation of the adaptive and biological potential of 112 species of less-common vegetable plants, as well as improvement of technology elements and increase of economic efficiency of production, primary processing, and their further use in the food industry.

Practical significance. On basis of the market monitoring of 112 types of less-common vegetable plants, analysis of the State Register of Plant Varieties suitable for distribution in Ukraine, there have been theoretically substantiated, developed, and summarized ways of increasing yield and biochemical composition and improving the quality of fresh, dried, and processed products. Tabl.: 4. Figs.: 3. Refs.: 16.

Keywords: agrarian market; economic efficiency; less-common vegetable crops; branding; agro-logistics; primary processing; infrastructure; market monitoring; food industry.

Khareba Olena Vasylivna - candidate of agricultural sciences, senior research fellow, competitor for doctor's degree of the department of selection and seed production of vegetable and melon crops, Institute of Vegetable and Melons of NAAS (1, Institutaska st., Seleksiine vil., Kharkiv region)

E-mail: ovoch.iob@gmail.com

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0002-6763-1988>

Rybak Yaroslav Yaroslavovych - candidate of agricultural sciences, research fellow of the department of economic analysis and forecasting development of experimental base for scientific support of innovation and investment development of experimental base, National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (9, Mikhaile Omelianovycha-Pavlenka st., Kyiv)

E-mail: rybak.naan@gmail.com

Хареба Е.В., Рыбак Я.Я. Повышение экономической эффективности производства малораспространённых овощных культур

Цель статьи - выделить основные проблемы развития производства малораспространённых овощных культур, оценить уровень кооперативной поддержки среди сельского населения и предложить пути повышения экономической эффективности производства малораспространённых культур.

Методика исследования. В процессе исследования использованы общенаучные методы: абстрактно-логический - для систематизации имеющегося теоретического материала; индукции и дедукции - для выведения общих принципов и анализа фактов; синтеза - для объединения элементов исследуемой системы и ее анализа в целом; сравнения - для оценки полученных показателей. Привлечены статистические данные, а также использованы методические подходы к оценке продовольственного самообеспечения.

Результаты исследования. Определены основные проблемы, влияющие на эффективность производства малораспространённых овощных культур, среди них: отсутствие необходимых мощностей для доработки и хранения малораспространённых видов овощей, неудовлетворительный технологический уровень выращивания, небольшие объёмы товарной продукции малораспространённых видов растений, отсутствие профессионального брендинга, а также эффективной инфраструктуры, низкий уровень развития агрологистики, несоответствие отечественной овощной продукции европейским стандартам, отсутствие сети заготовительно-сбытовых кооперативов.

Элементы научной новизны заключаются в развитии теоретических основ реализации адаптивного и биологического потенциала 112 видов малораспространённых овощных растений; совершенствовании элементов технологии и повыше-

нии экономической эффективности производства, первичной обработки и дальнейшего их использования в пищевой промышленности.

Практическая значимость. На основе проведенного мониторинга рынка 112 видов малораспространённых овощных растений, анализа Государственного реестра сортов растений, пригодных для распространения в Украине, экспериментальных исследований теоретически обоснованы, разработаны и обобщены пути повышения урожайности, биохимического состава и улучшения качества свежей, сушеной и переработанной продукции. Рекомендовано хозяйствам выращивать раннеспелые высокоурожайные и качественные новые сорта: салата посевого Кутянский (А.с. 170800), индау посевого Знахарь, полыни эстрагона Уненж (А.с. 160592), линий петрушки листовой Витаминная, пастернака посевого Урожайный, укропа душистого Чирик и Шева, капусты пекинской Пикалина, цикория салатного Воевода, иссопа лекарственного Небокрай, кривеля Жаворонок и дворяника тонколистного Людмила и Молодость. Табл.: 4. Илл.: 3. Библиогр.: 16.

Ключевые слова: аграрный рынок; экономическая эффективность; малораспространенные овощные культуры; брендинг; агрологистика; первичная обработка; инфраструктура; мониторинг рынка; пищевая промышленность.

Хареба Елена Васильевна - кандидат сельскохозяйственных наук, старший научный сотрудник, докторант отдела селекции и семеноводства овощных и бахчевых культур, Институт овощеводства и бахчеводства НААН (Харьковская обл., пос. Селекционное, ул. Институтская, 1)

E-mail: ovoch.iob@gmail.com

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0002-6763-1988>

Рыбак Ярослав Ярославович - кандидат экономических наук, научный сотрудник отдела экономического анализа и прогнозирования развития экспериментальной базы Управления научного обеспечения инновационно-инвестиционного развития экспериментальной базы, Национальная академия аграрных наук Украины (г. Киев, ул. Михаила Емельяновича-Павленко, 9)

E-mail: rybak.naan@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 03.12.2018 р.

Фахове рецензування: 12.12.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Хареба О.В., Рыбак Я.Я. Підвищення економічної ефективності виробництва малопоширених овочевих культур. *Економіка АПК*. 2018. № 12. С. 31 – 41.

* * *

Новини АПК

Уточнений прогноз: У 2018 році обсяги сільськогосподарського виробництва збільшаться на 7,7% - Юрій Лупенко

Уточнені дані Державної служби статистики України станом на 1 листопада 2018 року дають підстави для оцінки обсягів сільськогосподарського виробництва не за середнім, як повідомлялося раніше, а за оптимістичним сценарієм прогнозу, поінформував директор Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», академік НААН Юрій Лупенко.

За розрахунками науковців Інституту аграрної економіки, уточненими з урахуванням оновлених статистичних даних та поточної динаміки, обсяги валової продукції сільського господарства у 2018 р. збільшаться проти минулорічних показників на 7,7% і становитимуть 268,2 млрд грн (у постійних цінах 2010 року).

Валова продукція рослинництва прогнозується на рівні 198,5 млрд грн - на 10,6% більше, ніж торік.

Цього року очікується збільшення обсягів виробництва зернових, зернобобових та олійних культур, кукурудзи, рису, картоплі, овочів, плодово-ягідних культур і винограду.

Водночас зменшиться виробництво пшениці, жита, гороху, гречки, вівса, проса, сорго та цукрових буряків.

За прогнозами науковців Інституту аграрної економіки, валова продукція тваринництва очікується на рівні 69,7 млрд грн, що на 0,1% перевищить показник 2017 року.

Дещо збільшиться виробництво м'яса птиці, овець та кіз, а також яєць. При цьому очікується зменшення виробництва м'яса великої рогатої худоби, свиней, а також молока та вовни, зауважив Юрій Лупенко.

Прес-служба ННЦ «Інститут аграрної економіки»

Результаты исследования. Предложено уточнение определений понятий «управление», «менеджмент» и «предпринимательство» с акцентированием внимания на особенностях функционирования аграрного менеджмента в системе агробизнеса.

Элементы научной новизны. Предложено под понятием «агробизнес» понимать деятельность, связанную со всеми сферами аграрно-промышленного комплекса, а словосочетания «аграрное производство» и «сельскохозяйственное производство» считать синонимами. Доказано, что сельскохозяйственное и промышленное производство, как виды экономической деятельности, качественно отличаются между собой как источники получения дохода. Объясняется это тем, что для сельского хозяйства присуща убывающая отдача от ресурсов, а для промышленности - возрастающая. Убывающая отдача от ресурсов вызывает снижение продуктивности ресурсов, в частности трудовых и фонда заработной платы, а возрастающая - повышение продуктивности ресурсов и фонда заработной платы. Именно поэтому в странах с аграрной и добывающей экономикой количественно и качественно ниже доходы от реализации продукции в сравнении с индустриальными странами. В агропромышленных формированиях совмещаются сельское хозяйство и промышленность, что является их конкурентным преимуществом по сравнению с другими формами ведения агробизнеса.

Практическая значимость. Предложенные в исследовании уточнения базовых понятий аграрного менеджмента и агробизнеса, а также характеристика особенностей сельского хозяйства и промышленности как видов экономической деятельности и отраслей агропромышленных формирований позволят расширить и систематизировать научные исследования в аграрной экономике и менеджменте. Табл.: 1. Библиогр.: 14.

Ключевые слова: менеджмент; управление; менеджер; аграрный менеджмент; агробизнес; отдача от ресурсов.

Демьяненко Сергей Иванович - доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой экономики и менеджмента агробизнеса, Государственное высшее учебное заведение «Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана» (г. Киев, просп. Победы, 64/1)
E-mail: demyanyenko@kneu.edu.ua
ORCID iD <https://orcid.org/H-5079-2017>

Стаття надійшла до редакції 23.11.2018 р.

Фахове рецензування: 10.12.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Дем'яненко С. І. Аграрний менеджмент в системі агробізнесу. *Економіка АПК*. 2018. № 12. С. 42 – 50.

*

УДК 330.5:568.512.62

JEL Classification: M 42; Q12; Q10; B40

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201812050>

О.В. КСЬОНОВА, кандидат економічних наук

Експрес-діагностика внутрішньої соціальної ефективності сільськогосподарських підприємств: методичне забезпечення

Мета статті - дати визначення показників внутрішньої соціальної ефективності сільськогосподарських підприємств. Запропонувати авторську методику експрес-діагностики внутрішньої соціальної ефективності.

Методика дослідження. Використано методи аналізу і синтезу, теоретичного узагальнення, абстрактно-логічний метод, зокрема прийоми індукції та дедукції (при уточненні категоріально-понятійного апарату дослідження), моделювання (при визначенні критеріїв для діагностики та їх взаємодії). Основною гіпотезою дослідження є те, що внутрішня соціальна ефективність включає п'ять параметрів, які увійшли до окресленої моделі оцінки.

Результати дослідження. Виділено дві складові соціальної ефективності виробництва сільськогосподарської продукції. Зовнішня соціальна ефективність - якісна характеристика виробничого процесу, що відображає рівень задоволення суспільних потреб у певному товарі чи послугі. Внутрішня соціальна ефективність - якісна характеристика виробництва, що характеризує рівень задоволення в процесі виробництва потреб суб'єктів, безпосередньо в ньому задіяних.

Внутрішня соціальна ефективність включає в себе п'ять головних категорій: «управління трудовими ресурсами», «взаємовідносини в колективі», «професійний і особистий розвиток», «матеріальне стимулювання та соціальне забезпечення», «умови праці».

Елементи наукової новизни. Запропоновано авторську методику експрес-діагностики (МОВСЕ®) діяльності сільськогосподарських підприємств, яка ґрунтується на найбільш об'єктивних і значущих параметрах, дозволяє дати

© О.В. Ксьонова, 2018

кількісну оцінку внутрішньої соціальної ефективності. Зазначена методика захищена «Свідоцтвом про реєстрацію авторського права на твір».

Практична значущість. Експрес-діагностика внутрішньої соціальної ефективності на основі МОВСЕ® дозволяє керівництву сільськогосподарських підприємств отримати найбільш повну та об'єктивну характеристику внутрішньої соціальної ефективності підприємства на основі комплексного аналізу, виявити сильні та слабкі місця соціально-кадрової політики, а також пріоритетні напрями для її удосконалення з метою ефективного використання кадрового потенціалу. Табл.: 1. Рис.: 2. Бібліогр.: 13.

Ключові слова: соціальна ефективність; методика; модель; експрес-діагностика; критерії; соціально-кадрова політика.

Ксьонова Олена Валеріївна - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу організації наукових досліджень та інноваційного розвитку, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: ksenova89@gmail.com

Постановка проблеми. В умовах стрімкого підвищення стандартів якості життя ефективність суспільного виробництва виступає не тільки конкретним фінансовим результатом, але являє собою і об'єктивну категорію, досягнення якої на всіх етапах виробничого процесу становить основу забезпечення потреб сучасного суспільства. Тобто, ефективність певною мірою слугує характеристикою якості суспільних відносин в процесі виробництва, розподілу та споживання економічних благ в умовах їх лімітованого обсягу. При цьому, досягнення ефективності виробництва сільськогосподарської продукції, як найважливішої складової товарів народного споживання, є одним з основних гарантів продовольчого самозабезпечення і соціально-економічної стабільності будь-якої держави. Таким чином, на сучасному етапі головною метою ефективного виробництва стає використання суспільних благ найоптимальнішим способом для отримання найвищого результату.

Разом із тим ефективність агропромислового виробництва видається цілісною системою, що об'єднує в собі соціальну та економічну складові, які тісно взаємопов'язані між собою та є один для одного основою для підвищення і розвитку. Так, досягнення соціальної ефективності виступає значною передумовою економічного розвитку, і навпаки, без отримання економічного ефекту під загрозою опиняється розвиток соціальний. А недооцінка керівництвом підприємств соціальної складової ефективності не дозволяє повною мірою реалізувати можливості трудового колективу. Відповідно, тільки націлене на досягнення як економічної, так і соціальної ефективності підприємство може забезпечити собі стійкий розвиток у перспективі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ефективність, як соціально-економічний показник, властива майже всім сферам діяль-

ності, в тому числі й процесу суспільного виробництва, де ефективність, як одна з актуальних проблем сучасної економічної науки, знайшла своє відображення в працях провідних учених. Значимі результати в її вивчення отримані як вітчизняними, так і зарубіжними фахівцями, зокрема, В.Г. Андрійчуком [1], Е.Г. Аніміцею [2], О.М. Бородіною [3], Ф.М. Бородкіним [4], В.С. Дієсперовим [5], М.Й. Маліком [6], О.В. Ульяновим [7] та ін. Дослідники однакові в тому, що ефективність суспільного виробництва - це перш за все якісна характеристика, яка є відображенням рівня розвитку продуктивних сил і ступеня забезпечення суспільних потреб. А категорію «ефективність» доцільно розглядати як відношення кінцевого результату виробництва до обсягу задіяних в процесі виробництва ресурсів. Однак до цього часу відсутня єдина точка зору з приводу трактування, а також методики її дослідження. Різноманітність поглядів учених із приводу цього соціально-економічного показника зумовлена багатогранністю форм відображення результату, видів і суб'єктів господарювання, які працюють для досягнення даного результату. При цьому, на теперішній час також не визначені і методологічні основи найповнішого кількісного визначення соціальної складової ефективності виробничого процесу.

Мета статті - дати визначення показникові внутрішньої соціальної ефективності сільськогосподарських підприємств. Представити авторську методику експрес-діагностики внутрішньої соціальної ефективності.

Виклад основних результатів дослідження. В контексті проведеного дослідження було поставлено завдання вичерпно проаналізувати соціальний аспект ефективності агропромислового виробництва, а саме показник соціальної ефективності виробництва сільськогосподарської продукції, який на сучасному етапі набуває дедалі більшого

значення як для окремого індивіда, так і для суспільства в цілому. Разом із тим, як уже зазначалося, в процесі аналізу сучасної економічної літератури не було виявлено єдиної системи показників і об'єктивної методики її визначення.

У зв'язку з цим запропоновано авторську методику кількісного визначення показника соціальної ефективності. В першу чергу було виділено дві складові соціальної ефективності сільськогосподарського виробництва.

Зовнішня соціальна ефективність, на наш погляд, це якісна характеристика виробничого процесу, яка виступає відображенням рівня задоволення суспільних потреб у певному товарі чи послугі.

Внутрішня соціальна ефективність, яка й слугує об'єктом представленої дослідження - це якісна характеристика виробництва, що відображає рівень задоволення в процесі виробництва потреб суб'єктів, безпосередньо в ньому задіяних.

При цьому, експрес-діагностику внутрішньої соціальної ефективності виробництва сільськогосподарської продукції представляється можливим здійснити на основі комплексної моделі оцінки внутрішньої соціальної

ефективності (МОВСЕ®), яка адаптована до сучасних умов господарювання і дає можливість найбільш повної кількісної оцінки основних складових внутрішньої соціальної ефективності в умовах конкретного підприємства.

Враховуючі сучасні економічні реалії, трудові ресурси є основою діяльності та розвитку будь-якого підприємства. Людські ресурси являють собою невичерпний резерв підвищення ефективності діяльності підприємства, важливу складову стратегічного потенціалу, що впливає на конкурентоспроможність та визначає напрями подальшого розвитку [8].

У цих умовах внутрішня соціальна ефективність виробничого процесу набуває виключного значення, адже її головна мета - створення у колективі умов для найбільш повного розвитку особистого та творчого потенціалу кожної людини. На нашу думку, внутрішня соціальна ефективність включає у себе п'ять головних складових (категорій), що дозволяють розглянути її як цілісну систему, що і слугує основою комплексної моделі оцінки внутрішньої соціальної ефективності (МОВСЕ®). Концептуальна схема моделі зображена на рис. 1.

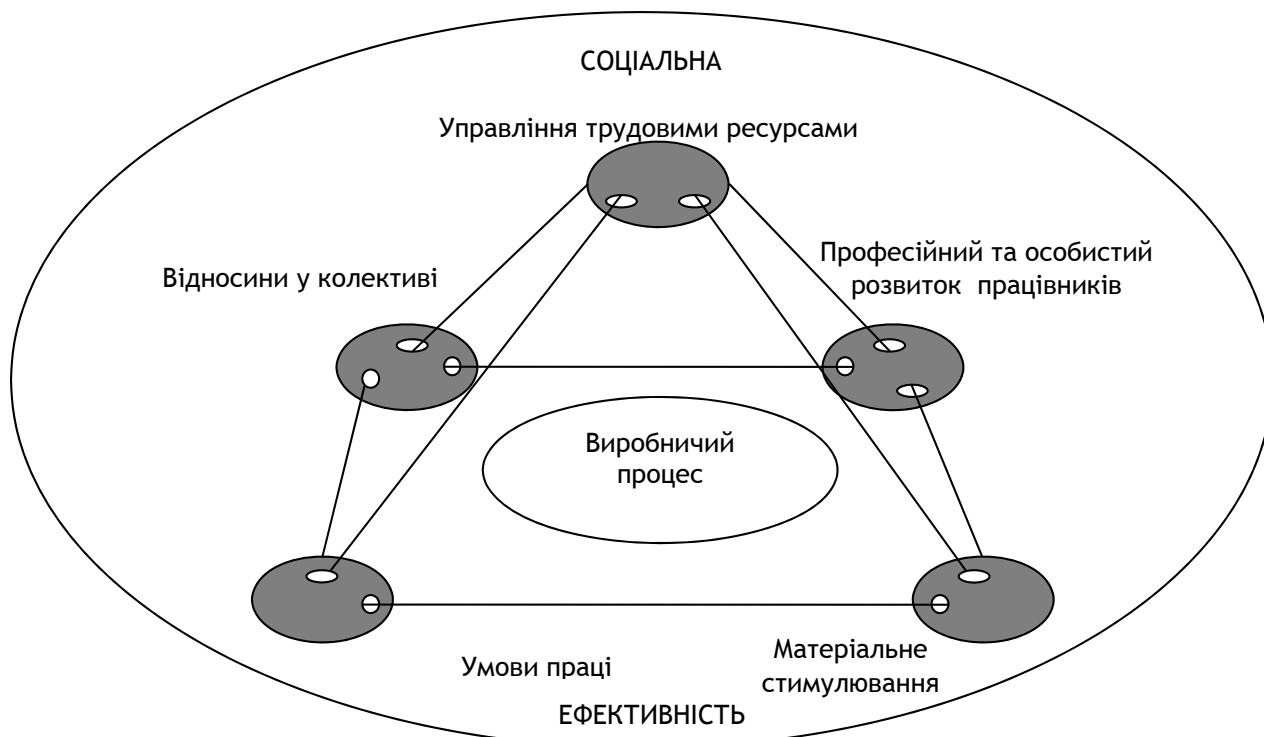

Рис. 1. Концептуальна схема МОВСЕ®

Джерело: Розроблено автором.

1. Категорія «управління трудовими ресурсами» характеризує свідомий, складний і багатофакторний процес, якому властиві специфічні особливості та закономірності

[9]. При цьому основними параметрами соціальної ефективності управління трудовими ресурсами, на наш погляд, є:

- чіткість і конкретність постановки цілей і завдань роботи;
- об'єктивність і неупередженість керівництва;
- підтримка ініціатив та дотримання інтересів трудового колективу;
- справедливий розподіл обов'язків між працівниками;
- комунікативні процеси між підлеглими і керівниками.

2. Категорія «взаємовідносини в колективі» розкриває один з основних нематеріальних компонентів задоволеності власною роботою для кожної людини. Не викликає сумніву, що психологічний клімат, який склався в колективі, безпосередньо впливає на настрій людей і стан, який у свою чергу значною мірою позначається на ефективності та продуктивності праці. Відповідно, з метою якнайповнішого аналізу цієї категорії було виділено п'ять параметрів соціальної ефективності взаємовідносин у трудовому колективі:

- вирішення і запобігання конфліктним ситуаціям і трудовим суперечкам;
- позавиробниче спілкування між працівниками;
- схвалення і підтримка колективом корпоративних цінностей та ідеологій;
- обмін професійним досвідом між співробітниками;
- психологічна атмосфера в колективі.

3. Категорія «професійний і особистий розвиток» визначає сутність систематичного вдосконалення професійних та особистісних якостей у процесі трудової діяльності. У результаті відбувається підвищення компетенції як окремого працівника, так і колективу в цілому, що у свою чергу виступає основою збільшення показників результативності та продуктивності праці [11]. Основними ж параметрами цієї категорії є:

- можливість кар'єрного росту;
- розвиток ініціативності та лідерства;
- можливість отримання освіти без відриву від виробництва;
- створення умов для професійного навчання та підвищення кваліфікації;
- освоєння новітніх виробничих методик і технологій.

4. Категорія «матеріальне стимулювання та соціальне забезпечення» окреслює особливості встановлення пріоритетних об'єктів інтересу працівників при оцінці власної трудової діяльності, що саме по собі й аргуме-

нтує її значущість у процесі діагностики внутрішньої соціальної ефективності [12]. Для згаданої категорії також було виділено п'ять оціночних параметрів:

- адекватність заробітної плати обсягам виконаної роботи;
- виплата премій, фінансової допомоги та інших соціальних дотацій;
- можливість пільгового санаторно-курортного оздоровлення та відпочинку;
- забезпечення безоплатним харчуванням, проїздом, лікуванням і т.д.;
- можливість придбання виробленої продукції за пільговою ціною.

5. Категорія «умови праці» змістовно охоплює собою цілісну систему, що включає виробничі, санітарно-гігієнічні, психофізіологічні, естетичні та соціальні фактори виробничого процесу, які безпосередньо впливають на кінцевий результат конкретного виробництва шляхом впливу на загальний стан і працездатність кожного працівника [13]. Таким чином, діагностику внутрішньої соціальної ефективності за представленою категорією пропонується здійснювати за такими параметрами:

- автоматизація трудомістких операцій;
- забезпеченість сучасними засобами виробництва;
- забезпеченість матеріальними ресурсами у процесі виробництва;
- дотримання умов чинного законодавства та колективного договору;
- безпека умов праці.

Отже, експрес-оцінювання внутрішньої соціальної ефективності пропонується проводити шляхом анонімного опитування, де 25 питань являють собою 25 оцінювальних параметрів. При цьому, на кожне питання існує п'ять варіантів відповідей, з можливістю обрати лише один варіант. Кожний варіант відповіді являє собою ціле число, котре відображає певний рівень досягнутої соціальної ефективності:

0 - параметра не існує;

1 - параметра систематично не дотримуються;

2 - параметра дотримуються частково;

3 - параметра дотримуються постійно;

4 - параметра дотримуються постійно з максимальною можливістю (еталонний рівень).

Особливістю наведеного науково-методичного підходу є й те, що оцінка соціальної ефективності здійснюється не лише керівниками підприємств, які певною мірою

виступають гарантами досягнення внутрішньої соціальної ефективності, а й співробітниками, які, насамперед, і утворюють найбільш численну групу суб'єктів внутрішньої соціальної ефективності. Таким чином, для отримання найбільш об'єктивних результатів опитувана група має складатися як з керівників різних рівнів, так і з рядових співробітників. Середня оцінка по кожному з оцінюваних параметрів розраховується за наступною формулою:

$$I_{\text{сер.п}} = \frac{I_{\text{к.п}} + I_{\text{п.п}}}{2},$$

де n - оцінюваний параметр; $I_{\text{сер.п}}$ - середня оцінка по параметру; $I_{\text{к.п}}$ - середня оцінка керівників; $I_{\text{п.п}}$ - середня оцінка працівників.

Остаточна оцінка внутрішньої соціальної ефективності являє собою суму оцінок за всіма п'ятьма категоріями МОВСЕ® (максимальна оцінка - 100 балів). У той же час загальна оцінка відображає рівень внутрішньої соціальної ефективності в умовах певного підприємства. З цією метою було виділено п'ять рівнів внутрішньої соціальної ефективності (табл.).

Характеристика рівнів внутрішньої соціальної ефективності

Рівень	Оцінка	Характеристика рівня соціальної ефективності
I	(0-20)	Інтереси працівників взагалі не враховуються, або враховуються із значними обмеженнями. Відсутня можливість професійного та особистого розвитку. Для подальшого розвитку керівництву необхідно докорінно переглянути кадрову політику підприємства
II	(21-40)	Підприємство має потенціал для підвищення внутрішньої соціальної ефективності, однак цей потенціал використовується не повною мірою. Керівникам необхідно виваженіше підійти до формування кадрової політики з урахуванням інтересів колективу
III	(41-60)	Підприємство уже досягло певного рівня внутрішньої соціальної ефективності. На цьому етапі необхідне постійне удосконалення кадрової політики та комунікативних процесів задля формування єдиних корпоративних цілей та поліпшення соціальних результатів
IV	(61-80)	Значного рівня внутрішньої соціальної ефективності досягнуто за всіма параметрами. Необхідно підтримувати наявну динаміку та почати удосконалення проблемних критеріїв
V	(81-100)	Досягнуто максимального рівня внутрішньої соціальної ефективності, усі складові соціальної ефективності та кадрової політики перебувають на еталонному рівні

Джерело: Розроблено автором.

Для наочного зображення результатів оцінки соціальної ефективності використовується пентаграма, на яку накладається

результат оцінки по конкретному підприємству (рис. 2).

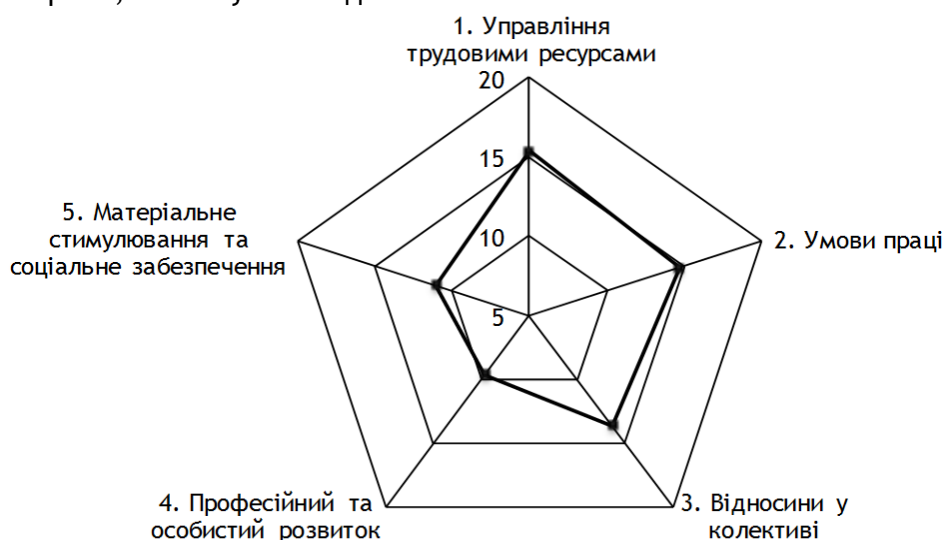

Рис. 2. Схема презентації результатів діагностики на основі МОВСЕ®

Джерело: Розроблено автором.

Разом із тим пропонується дворівнева система оцінки, за допомогою якої вбачається можливим дати визначення ще одному важливому соціальному показникові, а саме коефіцієнту ефективності соціально-кадрової політики. Основу цього визначення становить зіставлення загальних оцінок за окремою категорією, наданих керівництвом та працівниками.

Під час дослідження було виділено три рівні ефективності соціально-кадрової політики підприємства. Перший рівень представляється у вигляді недооцінки керівництвом ефективності (результативності) власної соціально-кадрової політики (значення коефіцієнта $-1 < -0,1$). Другий рівень - зона адекватної оцінки ($-0,1 \leq 0 \leq 0,1$). Третьому рівню відповідає зона переоцінки керівництвом ефективності соціально-кадрової політики підприємства ($0,1 < 1$).

Висновки. Експрес-діагностика внутрішньої соціальної ефективності на основі МОВСЕ® дозволяє надати об'єктивну кількіс-

ну оцінку соціальним аспектам сільськогосподарського виробництва. Відібрані для діагностики параметри є об'єктом безпосередньої зацікавленості трудового колективу, який у свою чергу, будучи соціальною системою, і виступає за головного суб'єкта внутрішньої соціальної ефективності. При цьому запропонована в рамках МОВСЕ® двостороння система діагностики дозволяє керівництву сільськогосподарських підприємств отримати наочну оцінку адекватності власної соціально-кадрової політики, яка сама по собі значною мірою зумовлює отримання економічного результату виробництва.

Таким чином, застосування МОВСЕ® в умовах сучасних сільськогосподарських підприємств дозволить з найбільшою точністю визначити ступінь задоволення соціальних потреб працівників, як фактора підвищення ефективності та результативності сільськогосподарського виробництва.

Список бібліографічних посилань

1. Андрійчук В. Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу: [підруч. для студ. вищ. навч. закл.]. Київ: Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, 2015. 783 с.
2. Аниміца Е. Г., Сухих В. А. Социэкономика: системные представления, дефиниции, предметное поле. Пространственная организация общества. Екатеринбург: Уральский государственный экономический университет, 2007. С. 229-242.
3. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація: [наукова доповідь] / Бородіна О. М., Гець В. М., Гуртов А. О. та ін. Київ: Інститут економіки та прогнозування, 2012. 56 с.
4. Бородин Ф. М. Социэкономика. Статья 1. Путь к господству над хозяйством. *Общественные науки и современность*. 2006. № 4. С. 122-136.
5. Дієсперов В. С. Эффективность деятельности сельскохозяйственных предприятий. *Агроінком*. 2013. № 1-3. С. 33-40.
6. Малік М. Й., Нужна О. А. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми: монографія. Київ: Інститут аграрної економіки, 2007. 270 с.
7. Ульянченко О. В., Євчук Л. А., Гуртова І. В. Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств та стратегічні аспекти її формування: [монографія]. Харків: Апостроф, 2011. 340 с.
8. Stone Wendy, Hughes Jody. Measuring Social Capital: Towards a standardised approach. Paper presented at the 2002 Australasian Evaluation Society International Conference October/November 2002 - Wollongong Australia. URL: <https://evaluationcanada.ca/measuring-social-capital-towards-standardised-approach>.
9. Дієсперов В. С. Продуктивність праці - критерій стану і спроможності господарства. *Україна: аспекти праці*, 2006. № 3. С. 41-45.
10. Заяць Т. А. Продуктивність людських ресурсів України та регіональні можливості її забезпечення. *Україна: аспекти праці*, 2009. № 3. С. 25-29.
11. Garrido S. Plenty of trust, not much cooperation: Social capital and collective action in early twentieth century eastern Spain. *European Review of Economic History*. 2014. № 18. P. 413-432.

References

1. Andriichuk, V.H. (2015). *Ekonomika pidpriemstv ahro-promyslovoho kompleksu: pidruch. [Economics of enterprises of the agroindustrial complex: tutorial]*. Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi ekonomichnyi universytet imeni Vadyma Hetmana [In Ukrainian].
2. Anymytsa, E.H. & Sukhykh, V.A. (2007). *Sociojekonomika: sistemnye predstavleniya, definicii, predmetnoe pole. Prostranstvennaya organizatsiya obshchestva [Socioeconomics: system representations, definitions, subject field. Spatial organization of society]*. Ekaterinburg: Uralskij gosudarstvennyj jekonomicheskij universitet [In Russian].
3. Borodina, O.M., Heiets, V.M., Hutorov, A.O., et al. (2012). *Ukrainska model ahrarnoho rozvytku ta yii sotsioekonomichna pereoriientatsiia: naukova dopovid [Ukrainian model of agrarian development and its socioeconomic reorientation: scientific report]*. Kyiv: Instytut ekonomiky ta prohnozuvannia [In Ukrainian].
4. Borodkin, F.M. (2006). *Sociojekonomika. Statja 1. Put k gospodstvu nad hozjajstvom [Socioeconomics. Article 1. The way to dominate the economy]*. *Obshhestvennye nauki i sovremennost*, 4, pp. 122-136 [In Russian].
5. Dyesperov, V.S. (2013). *Jefferktivnost dejatelnosti selsko-hozjajstvennyh predpriyatij [Efficiency of the activity of agricultural enterprises]*. *Ahroinkom*, 1-3, pp. 33-40 [In Russian].
6. Malik, M.Y. & Nuzhna, O.A. (2007). *Konkurentospromozhnist ahrarnykh pidpriemstv: metodolohiia i mekhanizmy: monohrafiia [Competitiveness of agrarian enterprises: methodology and mechanisms: monograph]*. Kyiv: Instytut ahrarnoi ekonomiky [In Ukrainian].
7. Ulianchenko, O.V., Yevchuk, L.A., & Hutorova, I.V. (2011). *Konkurentospromozhnist silskohospodarskykh pidpriemstv ta stratehichni aspekty yii formuvannia: monohrafiia [Competitiveness of agricultural enterprises and strategic aspects of its formation: monograph]*. Kharkiv: Apostrof [In Ukrainian].
8. Stone, W. & Hughes, J. (2002). *Measuring social capital: towards a standardized approach. Wollongong Australia: Australasian Evaluation Society International Conference October/November 2002*. Retrieved from: <https://evaluationcanada.ca/measuring-social-capital-towards-standardised-approach> [In English].

12. Kharchyshyna O. Corporate social responsibility: literature review. Modern problems of management: economics, education, health care and pharmacy: 2nd International Scientific Conference, 23-27 October, 2014: conference proceedings. Opole (Poland): WSZiA, 2014. P. 33-35.

13. Технології управління персоналом : монографія / Гавриш О. А., Довгань Л. Є., Крейдич І. М., Семенченко Н.В. Київ: НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського», 2017. 528 с.

9. Diiesperov, V.S. (2006). Produktyvnist pratsi - kryterii stanu i spromozhnosti hospodarstva [Labor productivity - a criterion of the state and capacity of the economy]. *Ukraina: aspekty pratsi*, 3, pp. 41-45 [In Ukrainian].

10. Zaiats, T.A. (2009). Produktyvnist liudskykh resursiv Ukrainy ta rehionalni mozhlyvosti yii zabezpechennia [Productivity of human resources of Ukraine and regional possibilities of its provision]. *Ukraina: aspekty pratsi*, 3, pp. 25-29 [In Ukrainian].

11. Garrido, S. (2014). Plenty of trust, not much cooperation: social capital and collective action in early twentieth century Eastern Spain. *European Review of Economic History*, 18, pp. 413-432 [In English].

12. Kharchyshyna, O. (2014). Corporate social responsibility: literature review. *Modern problems of management: economics, education, health care and pharmacy: 2nd International Scientific Conference*. (pp. 33-35). Poland: Opole: WSZiA [In English].

13. Havrysh, O.A., Dovhan, L.Ye., Kreidych, I.M., & Semenchenko, N.V. (2017). *Tekhnologii upravlinnia personalom : monohrafiia* [Technology of personnel management: monograph]. Kyiv: NTUU "KPI imeni Ihoria Sikorskoho" [In Ukrainian].

Ksonova O.V. Express diagnosis of internal social efficiency of agricultural enterprises: methodical provision

The purpose of the article is to define an indicator for internal social efficiency of agricultural enterprises and to present author's method for express diagnosis of internal social effectiveness.

Research methods. In the research process the following scientific methods have been used: analysis and synthesis, theoretical generalization, abstract and logical method, in particular methods of induction and deduction for refinement of the research categorical-conceptual apparatus, modelling for determining criteria for diagnosis and their interaction. The main hypothesis of the research is that internal social efficiency includes five parameters included in the outlined evaluation model.

Research results. Two components of social efficiency of agricultural production have been allocated. External social performance is a qualitative characteristic of production process, reflecting a satisfaction level of social needs in some product or service. Internal social efficiency is a qualitative characteristic of production, which characterizes a satisfaction level in production process of subject's needs directly involved in the process.

Internal social efficiency includes five main categories: "Management of labour resources", "Relationships in the team", "Professional and personal development", "Material incentives and social security", "Working conditions".

Elements of scientific novelty. It is presented the author's method of express diagnostics (MAISE®) of agricultural enterprises activity, which is based on the most objective and significant parameters, allows to give a quantitative estimation of internal social efficiency. The aforementioned technique is protected by "Certificate of registration of copyright to work".

Practical significance. The express diagnosis of internal social efficiency on basis of MAISE® allows agricultural enterprises to get the most complete and objective characterization of their own internal social efficiency on basis of complex analysis, to identify the strengths and weaknesses of social and personnel policies, as well as prior directions for its improvement aimed at the most effective use of personnel potential of enterprise. Tabl.: 1. Figs.: 2. Refs.: 13.

Keywords: social efficiency; methodology; model; express diagnostics; criteria; social and personnel policy.

Ksonova Olena Valeriivna - candidate of economic sciences, senior research fellow of the department of organization of scientific research and innovation development, secretary of the council of young scientists, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: ksenova89@gmail.com

Ксёнова Е.В. Экспресс-диагностика внутренней социальной эффективности сельскохозяйственных предприятий: методическое обеспечение

Цель статьи - дать определение показателю внутренней социальной эффективности сельскохозяйственных предприятий. Представить авторскую методику экспресс-диагностики внутренней социальной эффективности.

Методика исследования. Используются методы анализа и синтеза, теоретического обобщения, абстрактно-логический метод, в частности приемы индукции и дедукции (при уточнении категориально-понятийного аппарата исследования), моделирования (при определении диагностируемых критериев и их взаимодействия). Основной гипотезой исследования является то, что внутренняя социальная эффективность включает пять параметров, которые вошли в обозначенную модель оценки.

Результаты исследования. Выделены две составляющие социальной эффективности производства сельскохозяйственной продукции. Внешняя социальная эффективность - качественная характеристика производственного процесса, отражающая уровень удовлетворения общественных потребностей в определенном товаре или услуге. Внутренняя социальная эффективность - качественная характеристика производства, характеризующая уровень удовлетворения в процессе производства потребностей субъектов, непосредственно в нём задействованных.

Внутренняя социальная эффективность включает в себя пять основных категорий: «управление трудовыми ресурсами», «взаимоотношения в коллективе», «профессиональное и личное развитие», «материальное стимулирование и социальное обеспечение», «условия труда».

Элементы научной новизны. Предложенная авторская методика экспресс-диагностики (МОВСЭ®) деятельности сельскохозяйственных предприятий, основанная на наиболее объективных и значимых параметрах, позволяет дать количественную оценку внутренней социальной эффективности. Указанная методика защищена «Свидетельством о регистрации авторского права на произведение».

Практическая значимость. Экспресс-диагностика внутренней социальной эффективности на основе МОВСЭ® позволяет руководству сельскохозяйственных предприятий получить наиболее полную и объективную характеристику внутренней социальной эффективности предприятия на основе комплексного анализа, выявить сильные и слабые места социально-кадровой политики, а также приоритетные направления для ее усовершенствования с целью эффективного использования кадрового потенциала. Табл.: 1. Илл.: 2. Библиогр.: 13.

Ключевые слова: социальная эффективность; методика; модель; экспресс-диагностика; критерии; социально-кадровая политика.

Ксёнова Елена Валерьевна - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник отдела организации научных исследований и инновационного развития, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборон, 10)

E-mail: ksenova89@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 02.11.2018 р.

Фахове рецензування: 06.12.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Ксёнова О. В. Экспрес-діагностика внутрішньої соціальної ефективності сільськогосподарських підприємств: методичне забезпечення. *Економіка АПК*. 2018. № 12. С. 50 – 57.

Новини АПК

Новорічний стіл-2019 обійдеться українцям у 1535 гривень – Микола Пугачов

У середньому по Україні вартість новорічного столу 2019 року для української сім'ї з 4 осіб підвищиться порівняно з вартістю новорічного столу-2018 майже на 20% і складе 1535 грн, поінформував заступник директора Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», член-кореспондент НААН Микола Пугачов.

За його словами, для оцінки було взято новорічне меню зі страв, які є традиційними для столу середньостатистичної родини: салати, м'ясні та рибні продукти, овочі, фрукти, хлібобулочні та кондитерські вироби, напої тощо.

За розрахунками науковців Інституту аграрної економіки, 3 кг салату «Олів'є» традиційної рецептури обійдеться у 129,76 грн. Це на 25% більше, ніж при святкуванні Нового 2018 року. Найдорожчими інгредієнтами страви є ковбаса - 53,08 грн за 0,5 кг, 0,5 кг зеленого горошку - 27 грн, 6 яєць - 15,10 грн та 180 г майонезу - 9,50 грн. Ще у 25,08 грн обійдуться цибуля, морква, картопля та солоні огірки.

Трохи дешевше - 118,32 грн - коштуватиме салат «Оселедець під шубою» (1,5 кг). Левову частку його вартості складе філе оселедця - 100 грн за 0,5 кг. Майонез обійдеться у 9,50 грн, морква - 2,38 грн (1 шт.), буряк - 2,35 грн (1 шт.), цибуля - 2,15 грн (1 шт.), картопля - 1,94 грн (2 шт.).

Суттєво зростуть витрати на м'ясні продукти, зазначив Микола Пугачов. Півкіло нарізки з сирокоченої ковбаси «Салям» коштуватиме, в середньому, 80 грн, стільки ж підчеревини копченої - 75 грн, а биток зі свинини свіжий - 78,50 грн. За 1 кг філе курячого свіжого доведеться заплатити, в середньому, 111 грн. Загалом, вартість 2,5 кг м'ясних продуктів на новорічному столі складе 344,50 грн.

Традиційний для українського столу оселедець (0,5 кг філе) обійдеться у 100 грн, твердий сир (300 г) - 54 грн і пачка масла вершкового (200 г) - 32,25 грн.

Вартість овочів на новорічному столі складе, в середньому, 159,48 грн. Картопля (2 кг) коштуватиме цього року 13,84 грн, гриби (1 кг) - 47,90 грн, перець солодкий (0,5 кг) - 51 грн, огірки свіжі (0,5 кг) - 16,77 грн, помідори свіжі (1 кг) - 29,97 грн.

Фрукти на святковому столі обійдуться у 78 грн. За 2 кг мандаринів заплатимо 50 грн., 1 кг бананів обійдеться, в середньому, у 22 грн, лимон (200 г) - 6 грн.

Батон білого хліба (1 кг) коштуватиме 19,89 грн, а шоколадні цукерки - 170 грн за 1 кг.

Пляшка шампанського (0,75 л) обійдеться у 98 грн. У півтора рази більше - 155 грн - доведеться заплатити за пляшку (0,5 л) коньяку.

Безалкогольні напої обійдуться у 76,10 грн. За 2 л соку доведеться заплатити 38,30 грн, за мінеральну воду (1,5 л) - 11,30 грн, за солодку воду (2 л) - 26,50 грн.

Сім'ям, які мають можливість купувати делікатеси, доведеться додатково заплатити близько 470 грн. Баночка червоної ікри (120 г) обійдеться у 250 грн, а 200 г червоної риби - у 220 грн. Відтак вартість новорічного столу з делікатесами підвищиться до 2005,30 грн, зауважив експерт.

Вартість бюджетного варіанта новорічного столу у Києві складе 1647,60 грн, що на 13,6% більше вартості новорічного столу 2018 року. Стіл з делікатесами обійдеться мешканцям столиці у 2157,60 грн, зазначив Микола Пугачов.

Прес-служба ННЦ «Інститут аграрної економіки»

УДК 631.152:005.342]:338

JEL Classification: Q10; Q13

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201812042>

С.І. ДЕМ'ЯНЕНКО, доктор економічних наук, професор

Аграрний менеджмент в системі агробізнесу

Мета статті – дослідити поняття «аграрний менеджмент» в науковому, термінологічному та прикладному значенні як важливу складову системи агробізнесу.

Методика дослідження. Проаналізовано базові терміни аграрного менеджменту та точки зору дослідників стосовно їх трактування. Дослідження побудовано на основі монографічного та абстрактно-логічного методів. Монографічний метод використано при описанні окремих термінів та визначень аграрного менеджменту і агробізнесу, абстрактно-логічний – при обґрунтуванні пропозицій щодо використання зазначених термінів.

Результати дослідження. Запропоновано уточнення визначення понять «управління», «менеджмент» та «підприємництво» з акцентуванням уваги на особливостях функціонування аграрного менеджменту в системі агробізнесу.

Елементи наукової новизни. Запропоновано під поняттям «агробізнес» розуміти діяльність, пов'язану з усіма сферами аграрно-промислового комплексу, а словосполучення «аграрне виробництво» та «сільськогосподарське виробництво» вважати синонімами. Доведено, що сільськогосподарське та промислове виробництво, як види економічної діяльності, якісно відрізняються між собою як джерела отримання доходу. Пояснюється це тим, що для сільського господарства притаманною є спадна віддача від ресурсів, а для промисловості – зростаюча. Спадна віддача від ресурсів призводить до зниження продуктивності ресурсів, зокрема трудових і фонду заробітної плати, а зростаюча – до підвищення продуктивності ресурсів і фонду заробітної плати. Саме тому в країнах з аграрною і видобувною економікою кількісно і якісно нижчі доходи від реалізації продукції порівняно з індустріальними країнами. В агропромислових формуваннях поєднується сільське господарство і промисловість, і це є їх конкурентною перевагою порівняно з іншими формами ведення агробізнесу. Табл.: 1. Бібліогр.: 14.

Практична значущість. Запропоновані в дослідженні уточнення базових понять аграрного менеджменту та агробізнесу, а також характеристика особливостей сільського господарства та промисловості як видів економічної діяльності і галузей агропромислових формувань дозволить розширити та систематизувати наукові дослідження в аграрній економіці й менеджменті.

Ключові слова: менеджмент; управління; менеджер; аграрний менеджмент; агробізнес; віддача від ресурсів.

Дем'яненко Сергій Іванович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки і менеджменту агробізнесу, Державний вищий навчальний заклад «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» (м. Київ, просп. Перемоги 64/1)

E-mail: demyanenko@kneu.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/H-5079-2017>

Постановка проблеми. Дослідження проблем менеджменту в сфері агробізнесу України є досить актуальними в площинах теорії і практики. З позицій теорії актуальність зумовлюється необхідністю ґрунтовного дослідження відносно нового поняття «менеджмент» для вітчизняної управлінської науки, а також обґрунтування чіткої диференціації понять «управління», «менеджмент» та «підприємництво». З позицій практики актуальність згаданої проблематики взагалі важко переоцінити, адже проблеми менеджменту в діяльності вітчизняних аграрних підприємств і, особливо, великотоварних агропромислових формувань, є найвужчим місцем при використанні їх ресурсної бази,

чинником, що лімітує ефективне використання всіх інших ресурсів. При цьому слід враховувати специфіку сільського господарства та промисловості як галузей, що мають різну економічну основу генерування витрат і доходів у процесі використання виробничих ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам управління в аграрній сфері економіки і, зокрема, менеджменту, значна увага приділяється вітчизняними вченими. Серед них слід виділити роботи О.Д. Гудзинського [1], Й.С. Завадського [4], І.А. Міщенка [11, 12, 13], В.В. Россохи [7], О.О. Саса [3, 8], В.П. Павлика [10], Г.М. Чорного [11, 12, 13] та ін. У роботах згаданих науковців досліджуються поняття «менеджмент», «управління» та «аграрний менеджмент», а та-

кож проблемні аспекти управління у сфері агробізнесу. З окремими висновками та пропозиціями вказаних робіт автор погоджується і підтримує їх, проте деякі викликають дискусію та необхідність їх подальшого обґрунтування.

Мета статті - дослідити поняття «аграрний менеджмент» в науковому, термінологічному та прикладному значенні як важливу складову системи агробізнесу.

Виклад основних результатів дослідження. Поряд із такими основними виробничими ресурсами, як земля, праця, капітал, підприємництво та інформація, менеджмент є ключовим елементом економічної системи будь-якого підприємства і відноситься до ресурсу «праця». Однак це розумова, інтелектуальна праця, яка має прирівнюватися до активів підприємства, тоді як фізична праця - до витрат. Досить часто в публікаціях наукового і прикладного характеру поняття «менеджмент» і «підприємництво» ототожнюються, на що звертають увагу ряд вітчизняних дослідників [2, 3, 8]. Однак, як зазначено вище, менеджмент відноситься до ресурсу «праця», а не «підприємництво», і це є важливою ремаркою.

Термін «менеджмент» (англ. *Management*) - американського походження і не перекладається на інші мови дослівно. Слово менеджмент є похідним від англійського «to manage» - «управляти». З розвитком суспільства зміст поняття «менеджмент» трансформувався і увібрав у себе всю різноманітність вимог до управління як мистецтва ведення справ і стилю роботи. Багатозначність поняття «менеджмент» віддзеркалює фундаментальний Оксфордський словник англійської мови, в якому наведено такі його визначення: 1) спосіб, манера спілкування з людьми; 2) влада і мистецтво управління; 3) особливого роду вміння, адміністративні навички; 4) орган управління, адміністративна одиниця.

Однак слід відрізнити поняття «управління» і «менеджмент», на що акцентують увагу ряд дослідників [3, 13]. В основі терміна «management» латинське слово «manus», що означає рука. Українським аналогом цього терміна є «управління» (керівництво, російською «руководство»). Однак ці терміни «менеджмент» і «управління» не синоніми. Поняття або термін «управління» ширше від поняття «менеджмент», він виник з теорії, тоді як термін «менеджмент» - з

практики. Поняття «менеджмент» виникло набагато пізніше від поняття «управління» і пов'язане в основному з цілеспрямованим впливом на людей з метою досягнення поставлених перед ними цілей. Тому поняття «менеджмент» асоціюється насамперед з підприємницькою діяльністю і діяльністю окремих людей - менеджерів.

Проблемою при аналізі сутності понять «управління» і «менеджмент» є те, що у більшості випадків при перекладі з англійських видань поняття «management» перекладається вітчизняними науковцями як «управління», хоча з української мови поняття «управління» на англійську у багатьох випадках мало б перекладатися як «administration». Тобто, в цьому випадку має місце і філологічна, і змістовна невідповідність вкладених понять. Від дієслова «to manage» утворився іменник «management» із подібним значенням. Проблема полягає не лише у написанні та звучанні цих термінів, тобто у їх формі, а й у їх змісті. Ми виходимо з того, що «менеджмент» являє собою складовий елемент «управління» і порівняно з ним вузький та охоплює сферу людських взаємовідносин у процесі виробництва, обігу, послуг тощо. Водночас сучасна наука, зазвичай, характеризує управління як окрему діяльність, підкреслює специфічність згаданого процесу. Наприклад, управління такою складною системою як літак передбачає комплекс заходів, що ґрунтуються на комп'ютерних системах та автоматизації навігації польоту. Участь людини в цьому процесі зводиться до мінімуму. Називати зазначений процес менеджментом не можна. Адже процес управління, складову якого становить менеджмент групи людей (екіпажу), що здійснює політ. Це саме стосується і ряду інших управлінських систем, де участь людини мінімальна, а інформаційних технологій - максимальна. Таким чином ключовою відмінністю управління від менеджменту є власне суб'єкт і об'єкт, що здійснює дію і на який спрямована дія, де в управлінні - це певна управлінська система, а в менеджменті - людина. Отже, поняття «управління» в теорії і на практиці має відрізнятися від поняття «менеджмент». Це дозволить ґрунтовніше досліджувати і розвивати ці поняття та матиме цілком конкретний вплив на їх практичне використання у різних за своєю природою напрямках діяльності, зокрема, на рівні підприємств.

Слова «менеджер» і «менеджмент» почали застосовуватися в англійській мові ще в минулому столітті. Однак лише у другій чверті XX ст. вони поступово починають набувати певного значення, відповідно до якого менеджером є людина, яка організовує конкретну роботу, керуючись сучасними методами. Менеджер – це не обов’язково керівник або член вищого керівництва підприємства. Менеджери працюють в усіх «ешелонах» системи. За американськими поняттями менеджером є людина, до завдань якої входить організація конкретної роботи в рамках визначеної кількості підлеглих їй співробітників.

Залежно від сфери дії виділяються різні види менеджменту: загальний, або адміністративний, галузевий, організаційний, функціональний, підприємницький, міжнародний і т.ін. З точки зору менеджменту в підприємстві можна вести мову про виробничий, маркетинговий, фінансовий, кадровий, транспортний, операційний, стратегічний менеджмент. Головне завдання менеджменту – зробити людей здатними до спільних дій шляхом постановки їм загальних цілей, надання цінностей, правильної структури організації, виховання необхідних трудових навичок і забезпечення кваліфікаційного розвитку. Менеджмент повинен забезпечити процвітання підприємства разом із максимальним добробутом кожного працівника.

Об’єктом менеджменту виступають окремі підприємці, а також трудові колективи підприємств. Предмет менеджменту – організаційні, управлінські та міжособові (міжсистемні) відносини. Загальною метою менеджменту є оптимізація функціонування господарюючих суб’єктів і створення умов, за яких найімовірніше і з мінімальним ризиком реалізуються їх стратегічні та оперативні цілі й досягається найефективніше використання наявних ресурсів.

Базові положення менеджменту сформульовано на основі узагальнення методологічних закономірностей різних наук: планування, організації, фінансування, обліку. Оскільки менеджмент, як наука, виник на перетині економіки, права, технології, філософії, психології, соціології, теорії дослідження операцій і систем, його проблеми слугують предметом комплексного дослідження. Моделі менеджменту визначаються тими завданнями, рішення яких вони повинні забезпечити, сформованими конкрет-

но, у зв’язку з цілями та характером об’єкта менеджменту. В основу моделі менеджменту кожної конкретної системи, її формування закладені функції суб’єкта менеджменту, які зумовлені його специфікою, характером і змістом зв’язків, у які вступають та які потребують об’єкт і суб’єкт менеджменту в процесі взаємодії.

Менеджер – це керівник, який, використовуючи різні методи і тактику управління, сприяє досягненню певної мети в підприємстві чи в економіці. Основою праці менеджера виступає керівництво діяльністю, орієнтованою на споживача. Принципове завдання менеджера – визначення цілей менеджменту, що відповідають інтересам організації (підприємства). Функції менеджменту в сучасних умовах полягають у тому, щоб створювати прибуткове підприємство на основі наявних людських та матеріальних ресурсів. Успіхи і невдачі підприємства – це в першу чергу успіхи і невдачі менеджменту. Тому, якщо підприємство працює погано і нерентабельно, його власник змінює насамперед не працівників, а керівництво.

Одна з найважливіших функцій менеджменту – створювати умови, необхідні для подальшого успішного функціонування підприємства через залучення працівників до спільної роботи за принципом «виграш-виграш» (Win-Win). Тому основне стратегічне завдання менеджменту не максимізація прибутку на даний момент, а успішне усунення впливу ризикованих ситуацій в довгостроковому періоді для досягнення зростання вартості підприємства (його активів), що і є його основним завданням. Діяльність підприємства повинна забезпечувати такий прибуток, який дозволив би акумулювати достатню кількість коштів, що утворюють реальну можливість долати можливі ризики у майбутньому.

Основними ознаками менеджменту слід вказати наступні:

- первинним елементом у менеджменті виступає людина, її потреби, цінності, установки, мотиви. Це відображається в керуванні внутрішніми процесами діяльності людей і в процесах управління підприємствами у зовнішньому соціально-економічному середовищі;
- пріоритет економічних принципів над іншими;

- гнучка організація, здатність швидко перебудовуватися відповідно до змін зовнішнього середовища;

- компетентність менеджера є однією з головних вимог до нього;

- комплекс вимог до менеджерів: підприємливість; комунікабельність; впевненість.

Аграрний менеджмент - це особливий прояв менеджменту і може бути визначений як діяльність з організації і координації виробництва в аграрних та інших підприємствах сфери агробізнесу з метою одержання зростаючого прибутку в довгостроковому періоді, а також досягнення інших специфічних для кожного власника підприємства чи менеджера цілей. Він може розглядатися і як комбінація окремих складових діяльності підприємства — виробництва, комерційної діяльності, фінансів, маркетингу, управління трудовими ресурсами через роботу з людьми.

Те, що в інформаційну епоху людина, її інтелектуальний потенціал являє собою основне багатство організації, ще більше посилює значення менеджменту. Головним завданням менеджменту стає формування працівника як цілісної особистості, цілі та інтереси якого відповідають цілям організації. Тобто менеджмент має гармонізувати фізичний, ментальний, емоційний і духовний інтелекти працівника з місією і стратегічними цілями організації. Подібне вимагає від менеджера (керівника, лідера) створення таких умов праці, такої атмосфери в організації, за яких кожний працівник відчуватиме свою внутрішню цінність, потенціал і можливості застосувати свої унікальні здібності та ентузіазм на благо організації і себе, тобто втілення принципу «виграш-виграш».

В умовах інформаційної епохи, яка розпочалася у XXI ст. (четверта промислова революція), на відміну від попередньої - індустріальної епохи, центральним елементом економічної системи стає людина, працівник, що займається розумовою, інтелектуальною діяльністю. Основною характеристикою сучасного суспільства виступають цифрові технології, що пронизують всі його сфери - від соціальних і побутових питань до космонавтики і штучного інтелекту. За ознаки сучасної економіки слугують кардинальна зміна формування ланцюгів вартості, значно менша кількість робочої сили при

створенні одиниці вартості, нові правила конкуренції, кардинальні зміни на ринку праці та різке зменшення її частки у ВВП і національному доході країн. В інформаційну епоху темпи економічного розвитку стають не лінійними, а експоненціальними, нові, дизруптивні технології здатні самі синтезувати і створювати ефективні технології. Ці технології викликають нові парадигми в соціумі, економіці та кожній окремій особистості, здійснюють цілісне зовнішнє і внутрішнє перетворення всіх систем у всіх країнах, галузях, компаніях і суспільстві загалом [14]. Тому в економіці найважливішим ресурсом є компетентний фахівець інтелектуальної праці. Сьогодні в інноваційних галузях 80 % доданої вартості створюється інтелектуальною працею, тоді як ще 20 років тому, в індустріальну епоху, ця частка становила 20 %. Тільки працівники, що мотивовані повною мірою розкривати свій талент, інтелект, ентузіазм і творчість можуть забезпечити організації успіх і перемогу в ринковій конкуренції. В час інформаційної епохи успіх бізнесу пов'язують не з грошима, а з людьми, не з фінансовим капіталом, а з людським (інтелектуальним і соціальним), не з адмініструванням і контролем, а з довірою між працівниками і керівництвом організації, спільністю цілей і потреб організації та її працівників.

Існуючі проблеми в менеджменті перетворюють цей елемент в обмежувальний чинник системи, тобто такий, що обмежує використання інших ресурсів та стримує її розвиток. Тому, навіть володіючи новітніми технологіями виробництва продукції, маючи достатній або високий рівень матеріально-технічного та фінансового забезпечення, без належного менеджменту підприємство приречене на економічні втрати через низьку ефективність організації та управління господарською діяльністю. При цьому однією із специфічних особливостей сільського господарства є те, що тут у більшості випадків поєднуються функції власника і менеджера. Незалежно від того чи це фермерське господарство, приватне сільськогосподарське підприємство, товариство з обмеженою відповідальністю, кооператив чи акціонерне товариство - в усіх цих організаційно-правових формах підприємств тією чи іншою мірою відбувається поєднання функцій власника і менеджера.

Функціонування великотоварних агро-промислових формувань, або за іншою назвою - агрохолдингів, в Україні та інших країнах (Росія, Китай, Казахстан) яскраво демонструє, як менеджмент перетворюється в найвужче місце діяльності. Так, маючи майже необмежені можливості в залученні землі та капіталу, найбільшою проблемою агрохолдингів є кваліфікована робоча сила і, особливо, менеджери. Саме цей чинник виступає обмежуючим при подальшому розширенні згаданих формувань, знижує ефективність використання землі і капіталу, спричиняє помилки в оперативному та стратегічному управлінні.

Від менеджера вимагається вміння чітко визначати стратегію розвитку підприємства, гнучко та адекватно реагувати на сигнали зовнішнього економічного середовища, правильно визначати диспозицію підприємства на ринках аграрної продукції, послуг, робіт та ресурсів, чітко та оперативно приймати поточні управлінські рішення. Всі ці завдання можна виконати тільки опанувавши менеджмент як науку, мистецтво і практику. Тому завданням сьогодення в системі підготовки фахівців з менеджменту (галузь знань «Управління і адміністрування - 07, спеціальність 073 - «Менеджмент») є актуалізація менеджменту як науки та навчальної дисципліни до існуючих економічних і соціальних умов загалом й агробізнесу зокрема, що надто важливо для України.

Менеджмент, як навчальна дисципліна, не може ґрунтуватися лише на теорії. Він заснований на практиці й виходить із практики. Менеджером можна стати тільки опанувавши його теорію через конкретну практику. Тому важливо не тільки готувати молодих фахівців з аграрного менеджменту та менеджменту агробізнесу, а й здійснювати перепідготовку та підвищення кваліфікації керівників і спеціалістів підприємств, організацій та формувань цієї сфери економіки України.

Звідси видається доцільним надати певні пояснення стосовно базових термінів, зокрема таких, як «бізнес» і «агробізнес». Стосовно терміна «бізнес» («business»), який нині набув розповсюдження, то він має досить широке значення та особливості перекладу на українську мову залежно від умов застосування в кожному конкретному випадку. Це справа, підприємницька діяльність, комерційна діяльність, робота, сфера від-

повідальності, підприємництво, професія, зобов'язання, відповідальність тощо. Тому при перекладі цього терміна з англійської доцільно максимально точно формулювати український економічний термін. Так, пропонується трактувати термін «бізнес» як аналог виразу «business activity» або як «ділова активність». Відносно терміна «агробізнес», то в міжнародній термінології й практиці прийнято відрізняти терміни «agriculture» або «farm» (сільське господарство) і «agribusiness» (агробізнес). Під першим розуміється фермерство або власне сільське господарство, а за вітчизняною класифікацією - друга сфера АПК. Під другим - перша і третя сфери АПК, тобто засоби виробництва для сільського господарства, переробна промисловість та інфраструктурні галузі, або все те, що забезпечує діяльність сільського господарства. Однак за вітчизняною термінологією такого чіткого поділу на сільське господарство і агробізнес не існує і під останнім розуміють всю діяльність, пов'язану з аграрно-промисловим комплексом, тобто поняття «агробізнес» і «аграрно-продовольчий комплекс» виступають як синоніми. З нашої точки зору, словосполучення «аграрний сектор», «аграрні підприємства» та «сільське господарство» і «сільськогосподарські підприємства» також є синонімами за аналогією зі словосполученнями «аграрне виробництво» та «сільськогосподарське виробництво». Зокрема з англійської мови термін «agriculture» і «agricultural enterprises» перекладається як сільське господарство і аграрні, або сільськогосподарські підприємства. Інша ситуація, коли йдеться про агропромислові підприємства, або агропромислове виробництво. Тут крім аграрних підприємств і аграрного виробництва задіяні також підприємства з інших двох сфер агропромислового комплексу та інфраструктури. Це можуть бути підприємства з виробництва техніки і обладнання, мінеральних добрив, засобів захисту рослин і тварин, що входять до I сфери АПК, або підприємства з переробки сільськогосподарської продукції, її транспортування, зберігання, реалізації сировини та продуктів харчування, що відносяться до III сфери АПК та його інфраструктури. Таким чином під терміном «агробізнес» пропонується розуміти діяльність, пов'язану з усіма сферами аграрно-промислового комплексу.

У цьому зв'язку важливе розуміння специфіки і принципів відмінностей таких видів бізнесу, як сільське господарство і промисловість. Вказані види економічної діяльності якісно різняться між собою як джерела отримання доходу. Пояснюється це тим, що для сільського господарства притаманна спадна віддача від ресурсів (екстенсивна та інтенсивна), а для промисловості - зростаюча. Також для аграрних ринків характерна досконала конкуренція, тоді як для ринків промислових товарів - недосконала. Тому спадна віддача від ресурсів призводить до зниження продуктивності ресурсів, зокрема трудових, і реального та номінального фондів заробітної плати, а зростаюча віддача від ресурсів зумовлює підвищення продуктивності ресурсів і фонду заробітної плати. Саме такі тенденції можна спостерігати аналізуючи галузі сільського господарства і промисловості та економіки країн, де ці галузі провідні. Сільське господарство являє собою провідну галузь у країнах, що розвиваються та у країнах з перехідною економікою, а промисловість - у розвинутих країнах.

Тому для країн з розвинутою промисловістю характерне виробництво і експорт інноваційних продуктів, зростання рівня реальної заробітної плати, створення ринків недосконалої конкуренції та продаж продуктів на цих ринках за монополюно високими цінами, отримання значної додаткової вартості та сприяння зростанню національного до-

ходу країни й рівня життя населення. Натомість для країн, що розвиваються та мають перехідну економіку від аграрної до індустріальної, притаманна спеціалізація на виробництві сільськогосподарської та видобувної продукції, експорт відповідної сировини, а не промислових, інноваційних товарів з високою часткою доданої вартості, що спричиняє зниження рівня номінальної заробітної плати, собівартості цієї продукції та низькі показники національного доходу на душу населення і взагалі рівня його добробуту [6]. Крім цього, на відміну від ринків промислової та інноваційної продукції, аграрні ринки є ринками з умовно досконалою конкуренцією, де ціна продукції не завжди перевищує її собівартість, а виробники продукції не можуть впливати на ціну. Саме тому в країнах з аграрною і видобувною економікою кількісно і якісно нижчі доходи від реалізації цієї продукції.

Для прикладу в таблиці наведено рівні валового внутрішнього доходу на душу населення за рядом країн, які можна віднести до розвинутих, і тих, що розвиваються або мають перехідну економіку. Як свідчать наведені дані, рівні доходу населення в цих країнах різні. Валовий національний дохід у Норвегії вищий, ніж у Демократичній республіці Конго у 196 разів і у 35,6 раза, ніж в Україні. Такий результат демонструє різницю між економіками зі зростаючою віддачею від ресурсів та спадною.

Валовий національний дохід на душу населення
(за даними Світового банку, 2017 р.)

№ пор.	Країна	Дол. США
1	Норвегія	82 330
2	США	56 180
3	Австралія	54 420
4	Німеччина	43 660
5	Франція	38 950
6	Азербайджан	4 760
7	Україна	2 310
8	Індія	1 680
9	Єфіопія	660
10	Демократична республіка Конго	420

Джерело: URL : <https://gtmarket.ru/ratings/rating-countries-gni/rating-countries-gni-info>.

Таким чином можна зробити висновок, що сільське господарство не може конкурувати з промисловістю як джерело доходу. Тому поєднання сільськогосподарського з промисловим виробництвом в агропромислових формуваннях надає безперечну перевагу цьому типу підприємств порівняно з традиційними аграрними підприємствами чи

фермерськими господарствами. Специфічними рисами великотоварних агропромислових формувань (ВАФ) є: горизонтальна і вертикальна інтеграція та концентрація виробництва; отримання ефекту синергії від поєднання сільського господарства та промисловості; впровадження інноваційних технологій у виробництві й управлінні; повніше

кадрове та фінансове забезпечення, можливості виходу з власною продукцією на міжнародні ринки. Звідси ВАФ мають нижчу собівартість аграрної та промислової продукції зі значно вищою часткою постійних витрат у структурі собівартості, що забезпечує їм конкурентні переваги на ринках відповідної продукції та створює бар'єри іншим підприємствам для входження на ці ринки. Крім того, вони мають економію на масштабі за рахунок використання високопродуктивної техніки, оптових закупівель та реалізації продукції, системи управління і контролю. Результатом є зростаюча віддача від ресурсів та значно вищий дохід від бізнесу. Тобто тільки великотоварне виробництво з передовими технологіями за рахунок масштабу і зростаючої віддачі від ресурсів забезпечує зростання прибутку, заробітної плати і конкурентоспроможності аграрної та харчової продукції.

Однак існують види продукції, де поки що неможливо застосувати індустріальні технології і виробництво яких доцільно розміщувати у фермерських господарствах чи господарствах населення (наприклад, ягідництво). Це дає змогу успішніше використовувати ресурси галузі, позитивно впливає на соціальний стан сільського населення. Тому з метою раціоналізації використання ресурсів сфери агробізнесу необхідне поєднання великотоварного і дрібного аграрного виробництва.

Висновки. Менеджмент, як складова системи управління підприємством, набуває дедалі більшого значення в сучасних умовах цифрових технологій, підвищуючи роль лю-

дини як інтелектуальної складової управлінського процесу. Розрізняючи поняття «управління», «менеджмент» та «підприємництво», акцентуємо увагу на особливостях функціонування аграрного менеджменту в системі агробізнесу та пропонуємо уточнення визначення цих понять. Зокрема базовою ознакою менеджменту як поняття і системи є те, що в ньому все пов'язано з людиною як основним елементом цієї системи.

Аграрний менеджмент безпосередньо пов'язаний з агробізнесом. Під поняттям «агробізнес» розуміємо діяльність, пов'язану з усіма сферами аграрно-промислового комплексу, а словосполучення «аграрне виробництво» та «сільськогосподарське виробництво» вважаємо синонімами. В системі агробізнесу поєднуються сільськогосподарське та промислове виробництво і ці види економічної діяльності якісно відрізняються між собою як джерела отримання доходу. Пояснюється це тим, що для сільського господарства притаманна спадна віддача від ресурсів, а для промисловості - зростаюча. Спадна віддача від ресурсів призводить до зниження продуктивності ресурсів, зокрема трудових і фонду заробітної плати, а зростаюча - до підвищення продуктивності ресурсів і фонду заробітної плати. Саме тому в країнах з аграрною і видобувною економікою кількісно і якісно нижчі доходи від реалізації продукції порівняно з індустріальними державами. В агропромислових формуваннях поєднується сільське господарство і промисловість, і це слугує їх конкурентною перевагою, порівняно з іншими формами ведення агробізнесу.

Список бібліографічних посилань

1. Гудзинський О. Д. Менеджмент у системі агробізнесу. Київ : Урожай, 1994. 240 с.
2. Дем'яненко С. І. Аграрний менеджмент : підручник. Київ : КНЕУ, 2018. 520 с.
3. Дем'яненко С. І., Сас О. О. Управління великотоварними агропромисловими формуваннями : монографія. Київ : КНЕУ, 2018. 216 с.
4. Завадський Й. С. Менеджмент. Т. 1. Київ : Україно-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. 544 с.
5. Кові Стівен Р. Восьма звичка. Від ефективності до величч. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2017. 495 с.
6. Райнер Э. С. Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными. Москва : ИД Высшей школы экономики, 2014. 384 с.
7. Россоха В. В., Шарапа О. М. Інституційне забезпечення управління господарською діяльністю аграрних підприємств. Економіка АПК. 2016. № 10. С. 73-81.
8. Сас О. О. Управління чи менеджмент: теорія і практика в діяльності підприємства. Економіка та підприємництво : зб. наук. пр. молодих учених та аспірантів Київського нац. екон. ун-ту ім. Вадима Гетьмана, 2014. Вип. 32. С. 172-179.

References

1. Hudzynskyi, O.D. (1994). *Menedzhment u systemi ahrobiznesu [Management in the system of agribusiness]*. Kyiv: Urozhai [In Ukrainian].
2. Demianenko, S.I. (2018). *Ahrarnyi menedzhment: pidruchnyk [Agricultural management: textbook]*. Kyiv: KNEU [In Ukrainian].
3. Demianenko, S.I. & Sas, O.O. (2018). *Upravlinnia velykotovarnymy ahropromyslovymy formuvanniamy: monohrafiia [Management of large-scale agroindustrial entities: monograph]*. Kyiv: KNEU [In Ukrainian].
4. Zavadskyi, Y.S. (1997). *Menedzhment. T1 [Management. Vol. 1]*. Kyiv: Ukraino-finskiy instytut menedzhmentu i biznesu [In Ukrainian].
5. Kovi, S.R. (2017). *Vosma zvychka. Vid efektyvnosti do velychi [Eighth habit of highly effective people]*. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia [In Ukrainian].
6. Rajnert, Je.S. (2014). *Kak bogatye strany stali bogatymi, i pochemu bednye strany ostajutsja bednymi [How rich countries got rich and why poor countries stay poor]*. Moscow: ID Vyshej shkoly jekonomiki [In Russian].

9. Сас О. О. Оцінка ефективності управління у велико-товарних агропромислових формуваннях. *Економіка АПК*. 2014. № 10. С. 99-105.
10. Павлик В. П. Системний підхід до управління сільськогосподарськими підприємствами. *Економіка АПК*. 2018. № 3. С. 67-73.
11. Чорний Г. М., Ястреб М. П., Міщенко І. А. Методологічні аспекти оцінки рівня системи управління в аграрних підприємствах. *Економіка АПК*. 2013. № 1. С. 71-70.
12. Чорний Г. М., Ларіна Я. С., Міщенко І. А. Аспекти управлінської діяльності в теорії аграрного менеджменту. *Економіка АПК*. 2016. № 3. С. 80-87.
13. Чорний Г. М., Міщенко О. М., Файчук О. М. Інтерпретація понять «управління» і «менеджмент» та абстрагування їх змісту в теорії аграрної економіки. *Економіка АПК*. 2014. № 3. С. 87-92.
14. Шваб Клаус. Четвертая промышленная революция. Київ : Эксми, 2016, 138 с.

7. Rossokha, V.V. & Sharapa, O.M. (2016). Instytutine zabezpechennia upravlinnia hospodarskoii diialnistii ahrarnykh pidpriemstv [Institutional management of agrarian business enterprises]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 73-81 [In Ukrainian].
8. Sas, O.O. (2014). Upravlinnia chy menedzhment: teoriia i praktyka v diialnosti pidpriemstva [Administration or management: theory and practice in activity of enterprise]. *Ekonomika ta pidpriemnytstvo: zb. nauk. pr. molodykh uchenykh ta aspirantiv*, 32, pp. 172-179 [In Ukrainian].
9. Sas, O.O. (2014). Otsinka efektyvnosti upravlinnia u velykotovarnykh ahropromyslovykh formuvanniakh [Assessment competence of management efficiency in the large scale agro-industrial formations]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 99-105 [In Ukrainian].
10. Pavlyk, V.P. (2018). Systemnyi pidkhid do upravlinnia silskohospodarskymy pidpriemstvamy [System approach to agricultural enterprises management]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 67-73 [In Ukrainian].
11. Chornyi, H.M., Yastreba, M.P., & Mishchenko, I.A. (2013). Metodolohichni aspekty otsinky rivnia systemy upravlinnia v ahrarnykh pidpriemstvakh [Methodological aspects of assessment of management system in agricultural enterprises]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 71-70 [In Ukrainian].
12. Chornyi, H.M., Larina, Ya.S., & Mishchenko, I.A. (2016). Aspekty upravlinskoi diialnosti v teorii ahrarnoho menedzhmentu [Aspects of managerial activity within the framework of theory of agrarian management]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 80-87 [In Ukrainian].
13. Chornyi, H.M., Mishchenko, O.M., & Faichuk, O.M. (2014). Interpretatsiia poniat "upravlinnia" i "menedzhment" ta abstrahuvannia yikh zmistu v teorii ahrarnoi ekonomiky [Interpretation of the notions "administration" and "management" and abstracting of them from the field of agrarian economy]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 87-92 [In Ukrainian].
14. Shvab, K. (2016). Chetvertaja promyshlennaja revoliuciia [The fourth industrial revolution]. Kyiv: Jeksmi [In Russian].

Demianenko S.I. Agrarian management in the agrobusiness system

The purpose of the article is to investigate a concept of "agrarian management" in scientific, terminological, and applied sense as a significant part of the agribusiness system.

Research methods. Basic terms of agrarian management and researches' points of view regarding their interpretation have been investigated. The research was built on a ground of monographic and abstract and logical methods. The monographic method has been used for description of some terms and definitions of agrarian management and agribusiness, and abstract and logical method for justification of proposals for using the mentioned terms.

Research results. It has been specified concepts of "administration", "management", and "entrepreneurship" highlighting specific functioning of agrarian management in the agribusiness system.

Elements of scientific novelty. It has been offered a new meaning for a concept of "agribusiness" as an activity related to all branches of the agroindustrial complex and word groups "agrarian production" and "agricultural production", which should be considered as synonyms. It is proved a quality difference between agricultural and industrial production in types of economic activity and income sources. This can be explained with decrease in resource return in agriculture and increase of resource return in industry. Decrease in resource return causes diminishing in recourse productivity, particular, labour and salary, and increase of resource return provides higher level of efficiency and salary. That is why countries with agrarian and mining economy in comparison with industrial countries have lower incomes. In agroindustrial entities agriculture and industry are connected that forms their compete superiority in comparison with other agribusiness forms.

Practice significance. It has been proposed specifications for basic definitions of agrarian management and agribusiness, and also characteristic for specifications of agriculture and industry as types of economic activity and branches of agroindustrial entities. All this will allow to extend and systemize scientific investigations in agrarian economic and management. *Tabl.: 1. Refs.: 14.*

Keywords: management; administration; manager; agrarian management; agribusiness; resource return.

Demianenko Serhii Ivanovych - doctor of economic sciences, professor, head of the department of economics and management of agricultural business, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (64/1, Peremohy av., Kyiv)

E-mail: demyanenko@kneu.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/H-5079-2017>

Демьяненко С.И. Аграрный менеджмент в системе агробизнеса

Цель статьи - исследовать понятие «аграрный менеджмент» в научном, терминологическом и прикладном значении как важную составляющую системы агробизнеса.

Методика исследования. Проанализировано базовые термины аграрного менеджмента и точки зрения исследователей относительно их трактовки. Исследование построено на основе монографического и абстрактно-логического методов. Монографический метод использован при описании отдельных терминов и определений аграрного менеджмента и агробизнеса, абстрактно-логический - при обосновании предложений относительно использования обозначенных терминов.

Результаты исследования. Предложено уточнение определений понятий «управление», «менеджмент» и «предпринимательство» с акцентированием внимания на особенностях функционирования аграрного менеджмента в системе агробизнеса.

Элементы научной новизны. Предложено под понятием «агробизнес» понимать деятельность, связанную со всеми сферами аграрно-промышленного комплекса, а словосочетания «аграрное производство» и «сельскохозяйственное производство» считать синонимами. Доказано, что сельскохозяйственное и промышленное производство, как виды экономической деятельности, качественно отличаются между собой как источники получения дохода. Объясняется это тем, что для сельского хозяйства присуща убывающая отдача от ресурсов, а для промышленности - возрастающая. Убывающая отдача от ресурсов вызывает снижение продуктивности ресурсов, в частности трудовых и фонда заработной платы, а возрастающая - повышение продуктивности ресурсов и фонда заработной платы. Именно поэтому в странах с аграрной и добывающей экономикой количественно и качественно ниже доходы от реализации продукции в сравнении с индустриальными странами. В агропромышленных формированиях совмещаются сельское хозяйство и промышленность, что является их конкурентным преимуществом по сравнению с другими формами ведения агробизнеса.

Практическая значимость. Предложенные в исследовании уточнения базовых понятий аграрного менеджмента и агробизнеса, а также характеристика особенностей сельского хозяйства и промышленности как видов экономической деятельности и отраслей агропромышленных формирований позволят расширить и систематизировать научные исследования в аграрной экономике и менеджменте. Табл.: 1. Библиогр.: 14.

Ключевые слова: менеджмент; управление; менеджер; аграрный менеджмент; агробизнес; отдача от ресурсов.

Демьяненко Сергей Иванович - доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой экономики и менеджмента агробизнеса, Государственное высшее учебное заведение «Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана» (г. Киев, просп. Победы, 64/1)
E-mail: demyanyenko@kneu.edu.ua
ORCID iD <https://orcid.org/H-5079-2017>

Стаття надійшла до редакції 23.11.2018 р.

Фахове рецензування: 10.12.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Дем'яненко С. І. Аграрний менеджмент в системі агробізнесу. *Економіка АПК*. 2018. № 12. С. 42 – 50.

*

УДК 330.5:568.512.62

JEL Classification: M 42; Q12; Q10; B40

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201812050>

О.В. КСЬОНОВА, кандидат економічних наук

Експрес-діагностика внутрішньої соціальної ефективності сільськогосподарських підприємств: методичне забезпечення

Мета статті - дати визначення показників внутрішньої соціальної ефективності сільськогосподарських підприємств. Запропонувати авторську методику експрес-діагностики внутрішньої соціальної ефективності.

Методика дослідження. Використано методи аналізу і синтезу, теоретичного узагальнення, абстрактно-логічний метод, зокрема прийоми індукції та дедукції (при уточненні категоріально-понятійного апарату дослідження), моделювання (при визначенні критеріїв для діагностики та їх взаємодії). Основною гіпотезою дослідження є те, що внутрішня соціальна ефективність включає п'ять параметрів, які увійшли до окресленої моделі оцінки.

Результати дослідження. Виділено дві складові соціальної ефективності виробництва сільськогосподарської продукції. Зовнішня соціальна ефективність - якісна характеристика виробничого процесу, що відображає рівень задоволення суспільних потреб у певному товарі чи послугі. Внутрішня соціальна ефективність - якісна характеристика виробництва, що характеризує рівень задоволення в процесі виробництва потреб суб'єктів, безпосередньо в ньому задіяних.

Внутрішня соціальна ефективність включає в себе п'ять головних категорій: «управління трудовими ресурсами», «взаємовідносини в колективі», «професійний і особистий розвиток», «матеріальне стимулювання та соціальне забезпечення», «умови праці».

Елементи наукової новизни. Запропоновано авторську методику експрес-діагностики (МОВСЕ®) діяльності сільськогосподарських підприємств, яка ґрунтується на найбільш об'єктивних і значущих параметрах, дозволяє дати

© О.В. Ксьонова, 2018

УДК 631.115.11:330.341.2 (477)

JEL Classification: L22, L25, L26

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201812058>

О.Г. ШПИКУЛЯК, доктор економічних наук, професор
М.Й. МАЛІК, доктор економічних наук, професор, академік НААН
В.А. МАМЧУР, кандидат економічних наук

Перспективи і тенденції інституціоналізації сімейних фермерських господарств у механізмі ринку

Мета статті - розкрити теоретико-методичні та практичні засади, оцінити аспекти пріоритетних напрямів інституціоналізації фермерських господарств у механізмі ринку з урахуванням їх виключної ролі в підвищенні якісного рівня продовольчого забезпечення й економічного добробуту сільського населення.

Методика дослідження. В основу методики дослідження покладено теоретичні положення інституціонального аналізу економічних процесів і явищ, методичні складові інституційної та класичної економічної теорії, зокрема такі методи, як порівняльний (для узагальнення організаційних устоїв інституціоналізації сімейних ферм); економічної - метод системного і структурного аналізу (для аналітичної оцінки й структуризації організаційних пріоритетів інституціоналізації сімейних ферм у систему ринку з урахуванням тенденцій розвитку вітчизняного аграрного сектору).

Результати дослідження. Розкрито методичні основи інституційної формалізації сімейних фермерських господарств, розроблено концептуальні засади вивчення перспективних тенденцій щодо ефектів утвердження господарського статусу сімейних ферм з урахуванням національної інституційної бази та зарубіжного досвіду становлення фермерського укладу.

Елементи наукової новизни. Окреслено методичне уявлення про інституціональну основу формалізації суб'єктів господарювання в аграрному секторі, яка полягає у визначенні принципів, узгодження критеріїв, означення статусу сімейної ферми, як форми господарювання, відповідно до правових норм законодавства України й оцінки зарубіжного досвіду становлення фермерського укладу.

Практична значущість. Розглянуті теоретико-методологічні положення інституціоналізації сімейного фермерського господарства в організований ринковий механізм господарювання та основні критерії їх ідентифікації дозволяють в подальшому провадити дослідження їх ефективності, перспектив розвитку, а також розробляти програмні документи політики регулювання та підтримки зазначеної організаційно-правової форми господарювання. Табл.: 3. Рис.: 4. Бібліогр.: 23.

Ключові слова: інституціоналізація; сімейне фермерське господарство; особисті селянські господарства; механізм ринку; фермерський уклад; ринковий механізм.

Шпикуляк Олександр Григорович - доктор економічних наук, професор, учений секретар, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: shpykuliak@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5257-5517>

Малік Микола Йосипович - доктор економічних наук, професор, академік НААН, головний науковий співробітник відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: Larisa_malik@iae.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9198-4460>

Мамчур Володимир Анатолійович - кандидат економічних наук, заступник завідувача відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: mamchur111@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1300-3633>

Постановка проблеми. Організаційно-структурні зміни в господарському механізмі аграрного сектору економіки України за-

безпечили незворотний процес інституціоналізації різних за розмірами та організаційно-правовою формою суб'єктів підприємництва. Поглиблюється процес інституційної структуризації з набуттям відповідного статусу різних за типом, власністю на засо-

© О.Г. Шпикуляк, М.Й. Малік, В.А. Мамчур, 2018

би виробництва підприємницьких формувань, серед яких викристалізуються сімейні фермерські господарства. Поява означених структур та перспектива їх інституціоналізації в організований ринок є об'єктивним процесом, який зумовлений бажанням селян самостійно господарювати на своїй землі, а також упровадженням відповідних заходів державної аграрної політики. Нині навіть можна обґрунтовано стверджувати, що в Україні сімейний бізнес досить успішно розвивається. За приклад слугують неаграрні галузі - зокрема торгівля, що можна обрати для наслідування ефективності для сільського господарства. Також у постановочному плані зазначимо, що необхідність реалізації норм і зобов'язань, які взяла на себе Україна відповідно до Угоди про Асоціацію з ЄС, конструктивно вплинула на розвиток інституційно-правових норм стимулювання сімейного фермерства як особливого господарського укладу [10].

Проблематика дослідження інституціональних змін у питанні формування структури інституційно-економічних стимулів формалізації сімейного фермерства сьогодні охоплює низку питань: коли інституціональні зміни є результатом інституціонального процесу формалізації нового господарського укладу, а коли - результатом формування цілеспрямованого інституціонального каркасу, який задає продуману стимулюючу систему розвитку сімейного фермерства як організаційно-правової форми господарювання. Сформовані норми інституціоналізації сімейного фермерського господарства хоча й дозволяють «запустити механізм» трансформації та легалізації особистих селянських господарств, проте перспектива поки що видається невизначеною. Відповідно до цього в постановочному плані наголошуємо на тому, що пріоритет цієї статті - концептуальне визначення й загальна економічна оцінка перспективних тенденцій інституціоналізації сімейних фермерських господарств у механізмі ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнонаукові фундаментальні проблеми інституціонального розвитку економіки, підприємництва, а також теоретико-методичні й практичні проблеми становлення сімейних фермерських господарств, а також значною мірою питання їх інституціоналізації, упровадження в систему ринку набули актуального дискурсу завдяки дос-

лідженням та публікаціям таких науковців, як О. Бородіна, І. Прокопа [2, 3], Ю. Бугуцький [4], К. Готовкіна [5], Н. Доброва, М. Осипова [6], Ю. Кирилов, І. Осадчук [7], П. Кулинич [8], Ю. Лупенко [9, 11], М. Кісіль, В. Заяць [11], М. Осипова [13], В. Уркевич [18], С. Хрипко [19] та ін. Долучилися до цієї дискусії і автори пропонованої статті [10, 11, 16, 17].

Проте проблема на часі, яка в суто економічному та міждисциплінарному сенсі потребує поглибленого вивчення, адже сімейні фермерські господарства набули узаконеного статусу недавно, тобто розбудовують бізнес у відносно сформованій ринковій системі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Науковий дискурс щодо оцінок можливої динаміки розвитку сімейного фермерства набув ознак пріоритетності. Його слід провадити відносно економічних параметрів становлення згаданого типу господарств, не залишаючи поза увагою необхідність оцінки пріоритетних тенденцій їх інституціоналізації у механізмі ринку. В цьому і криється суть проблеми, адже оцінка наявних інституційних спроможностей утвердження суб'єктності забезпечуватиме відповідні результати діяльності, конкурентоспроможність, а також загалом існування сімейних фермерських господарств. Таким чином, напрями подальших досліджень зумовлені необхідністю розгляду перспектив і тенденцій інституціоналізації цієї категорії суб'єктів підприємництва у механізмі ринку.

Мета статті - розкрити теоретико-методичні та практичні засади, оцінити аспекти пріоритетних напрямів інституціоналізації фермерських господарств у механізмі ринку з урахуванням їх виключної ролі в підвищенні якісного рівня продовольчого забезпечення й економічного добробуту сільського населення.

Виклад основних результатів дослідження. Проформування дієвих інституціональних підходів до стимулювання становлення сімейного фермерства пов'язано з низкою проблем. Проте загалом і у стратегічній перспективі зокрема розвиток сімейного підприємництва є одним із найважливіших стратегічних завдань у розвитку аграрного сектору економіки України.

З практики відомо, що інституціональне забезпечення та інституційні зміни у вітчизняному аграрному секторі економіки, галу-

зеві трансформації та ринкові перетворення зумовили формування підприємницького укладу господарювання. Усвідомлення того, що інститути слугують ключем до розуміння відносин між усіма суб'єктами економічної системи, а інституціональні зміни зумовлюють напрям її розвитку, є визначальною тенденцією сьогодення. Заздалегідь зазначимо, що становлення сімейного фермерства - це результат змін в інституційному середовищі, зокрема й трансформації інститутів ринку, підприємництва тощо. У цьому ракурсі науково-методичного дискурсу контекстуально прийнятним вважаємо твердження Д. Норта, за яким саме інститути виступають функціональною основою і ключем до розуміння економіки, оскільки вони створюють структуру економічних стимулів [12, с.7], в нашому випадку стимулів до утвердження фермерського укладу господарювання в агросекторі. Фермерський уклад, сімейне фермерство - актуальна форма малого підприємництва, є одним із способів усунення проблем, які нині існують в продовольчому забезпеченні, створення передумов для підвищення доходів населення. Наприклад, відомий норвезький економіст, професор Ерік С. Райнерт стверджує, що близько половини населення Землі має дохід менше 2 дол. у день. Бідні держави з легкістю можуть опинитися в ситуації так званого «path dependence», або ж «порочного кола», що гальмує розвиток та створює передумови для укорінення інститутів, які нездатні забезпечувати ефективно

функціонування економіки [15, с. 18]. Незважаючи на те, що наша держава не є однією з найбідніших країн світу, розвиток економіки не задовольняє вимоги суспільства. Національна економіка України перебуває у стані «інституціональної інерції», і це один з основних факторів утвердження перманентної соціально-економічної кризи, яка має інституційну природу, особливо у розвитку села. Певний доказ цього - неформальна інституціоналізація особистих селянських господарств у ринковий механізм господарювання.

Особисті селянські господарства формально ведуть діяльність у неформальному секторі економіки, а селяни-засновники фактично є самозайнятими виробниками аграрної продукції. Зазначене зумовлює так званий процес інформалізації ринку праці, створюючи значну сукупність господарів, виключених із формального сектору економіки. З приводу визначення пріоритетних засад вирішення цієї проблеми актуальною видається оцінка доцільності адаптації європейського законодавства до вітчизняних реалій, зокрема щодо інституційної формалізації самозайнятості фермера.

Як відомо, більшість фермерів ЄС здійснюють діяльність у статусі самозайнятої особи. Частка індивідуальних самозайнятих у загальній їх кількості в країнах ЄС досить значна - завжди не нижче 50% при середньому значенні 70% (табл. 1).

1. Частка індивідуальних самозайнятих у загальному їх числі в деяких країнах ЄС

Країна-член ЄС	Частка, %
У середньому по ЄС	71,44
Румунія	93,45
Великобританія	83,40
Литва	79,33
Чехія	78,95
Італія	71,77
Іспанія	70,72
Франція	61,38
Австрія	59,88
Німеччина	54,75

Джерело: Розрахунки авторів на основі даних [Eurostat, 2016a].

Законодавчо країни ЄС відносять самозайняте населення до осіб, які займаються підприємницькою діяльністю або ж мають «нестандартну зайнятість» (неповний робочий день, погодинна діяльність та ін.). Для вирішення проблем, які виникають у цій сфері, уряд країн запроваджує спеціалізовані програми підтримки самозайнятості.

Вони орієнтовані, насамперед, на безробітних, молодь та інші верстви населення [10].

В Україні поняття «самозайнята особа» визначено в податковому законодавстві. Як зазначають Н.В. Доброва та М.М. Осипова [6], відповідно до пп. 14.1.226 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України самозайнята особа - це платник податку, який є фізичною особою-підприємцем або провадить на-

лежну професійну діяльність за умови, що вказана особа не є працівником у межах такої підприємницької чи незалежної професійної діяльності.

Особи, які здійснюють незалежну професійну діяльність, оподатковуються, як і фізичні особи-платники податків, за загальною системою, за певним виключенням: 1) вони зобов'язані зареєструватися в контролюючих органах за місцем проживання як самозайняті особи; 2) основним критерієм для віднесення до видатків, що зменшують дохід для об'єкта оподаткування, є їх належність і необхідність для здійснення незалежної професійної діяльності.

При цьому законодавчо відсутнє положення щодо віднесення діяльності фермера до незалежної професійної діяльності, що не стосується діяльності адвокатів, які повною мірою здійснюють свою діяльність як самозайнята особа та користуються можливістю використання спрощеної системи оподаткування.

Віднесення фермерства до переліку незалежної професійної діяльності дозволяє упорядковано інституціоналізувати значну частину учасників цього сектору економіки, зокрема це стосується особистих селянських господарств.

Також вважаємо, що впроваджуваний у країні інституційний вектор євроінтеграції спонукає законодавців звернути увагу на інституційне забезпечення трансформації форм натурального сільськогосподарського виробництва в підприємницькі структури (сімейного типу) з метою забезпечення їм доступу до джерел і механізмів державної підтримки тощо.

У практику вже впроваджено певні інституційно-правові зміни - зокрема особистим селянським господарствам надано право створювати сімейні фермерські господарства без статусу юридичної особи. Але, наприклад, прагнення розширити платформу для оподаткування селян через відповідні законодавчі зміни в питанні інституційної бази функціонування сімейних фермерських господарств є не зовсім виправданими. Такої ж думки дотримується і К.В. Готовкіна, стверджуючи, що бажання вивести з «тіні» особисті селянські господарства шляхом введення нового статусу може не досягти поставленої мети через ментальність українського народу [5].

У західних країнах, на відміну від України, сімейний аграрний (фермерський) бізнес усебічно підтримується державою, визнаний пріоритетним до такої підтримки як базовий чинник формування добробуту селян і стало-го розвитку сільських територій. Ця відмітна ознака засад його інституціоналізації дає нам підстави стверджувати, що за умови інституційно ефективної політики щодо сімейного аграрного бізнесу така форма його організації може успішно розвиватися і в нашій державі. Проте існування організаційно-економічних, а головне - інституційних проблем розвитку сімейного аграрного бізнесу як на макро-, так і на мікрорівні, негативно впливає на його розширену інституціоналізацію. Загалом селяни-одноосібники інституційно ще не визначилися, адже традицію сімейного агрогосподарювання свого часу було втрачено, тому потрібен час для усвідомлення і головне - формування довіри до відповідної державної політики.

На наше переконання, базовим інституційним конструктом вирішення частини проблем у механізмі інституціоналізації сімейного фермерства слід вважати Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» [14]. Ним зокрема передбачено засади створення та визначено пріоритети стимулювання діяльності сімейних фермерських господарств. Основна концепція правових новацій полягає в тому, що фермерське господарство може бути організоване у формі юридичної особи або як фізична особа-підприємець.

З урахуванням цього, зважаючи на менталітет селян і структуру поселенської мережі, сімейні фермерські господарства необхідно розглядати як чинник збереження суспільної значимості села та об'єкт соціально-економічної політики загальнонаціонального рівня, традиційне селянське подвір'я, яке здійснює господарську діяльність з товарного виробництва тваринницької та іншої сільськогосподарської продукції.

Аналіз інституційно-правового контуру інституціоналізації сімейного фермерства в Україні дає нам підстави сформулювати висновки про те, що на сьогодні в Україні відбуваються позитивні інституційні зміни в питанні становлення сімейного фермерства як господарського укладу, здатного підтримувати національну продовольчу безпеку і забезпечувати сталий розвиток сільських територій.

Проте бачення траєкторії інституціоналізації сімейного фермерства в Україні, тим більше тенденцій розвитку, не буде коректно представленим без з'ясування того, які саме господарства потенційно можуть стати сімейними фермерськими. За економічні індикатори проєкції загальної перспективи цього процесу візьмемо показники валової продукції галузі і зокрема результати діяльності фермерських господарств.

За даними статистики, вартість виробленої валової продукції в сільському господарстві постійно збільшується, досягнувши в 2016 р. рівня 254,6 млрд грн, що на 9,0% більше показника 2011 р., за підсумками 2017 і в перспективі 2018 р., також зберігається тренд зростання. Конструктивно виділяються фермерські господарства, які наприклад: у 2016 р. виробили м'яса 56,3 тис. т (2,4% у структурі виробництва м'яса), молока - 183,6 тис. т (1,8%), яєць - 95,3 млн шт. (0,6%), вовни - 55 т (2,6%), меду - 124 т

(0,2%). Близько 80% фермерів обробляють земельні ділянки площею до 500 га [1].

Розкриваючи проблему більш предметно, зазначимо, що визначальний організаційно-господарський потенціал сімейного фермерства в Україні належить особистим селянським господарствам, які за відповідно сприятливого інституційного середовища можуть бути перетворені їхніми власниками у сімейні ферми. Про такий потенціал свідчать наявні в особистих господарствах ефекти розвитку та господарювання, на які методично ми звертаємо дослідницьку увагу (табл. 2). Як ми вже зазначали і розрахунки підтверджують висновок, що особисті господарства населення забезпечують значний обсяг валової продукції сільського господарства (рис. 1). Проте вони вже мабуть досягли межі продуктивного зростання, є категорією суб'єктів вимушеного підприємництва, основний пріоритет існування якого пов'язаний із самозабезпеченням продовольством за умов бідності селян.

2. Особисті селянські господарства як потенційна господарююча форма в сільському господарстві сімейного типу

Показник	Одиниця виміру	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2016/2015, +/-
Кількість господарств у сільській місцевості	тис. од.	4915,3	4948,7	4924,0	-24,7
Кількість господарств, у складі яких є працюючі	тис. од.	2642,1	2676,8	2621,5	-55,3
Кількість ОСГ	тис. од.	4136,8	4 108,4	4075,2	-33,2
Площа землі у власності ОСГ	тис. га	6296,5	6307,2	6268	-39,2
Середній розмір площі землі на одне ОСГ	га	1,52	1,54	1,54	0
Виробництво валової сільськогосподарської продукції господарствами населення:	млн грн	112,4	107,5	109,5	2
Частка у валовій продукції сільського господарства господарств населення	%	45,0	44,9	43,0	-1,9

Джерело: Статистичний збірник «Сільське господарство України», 2016 р., власні розрахунки.

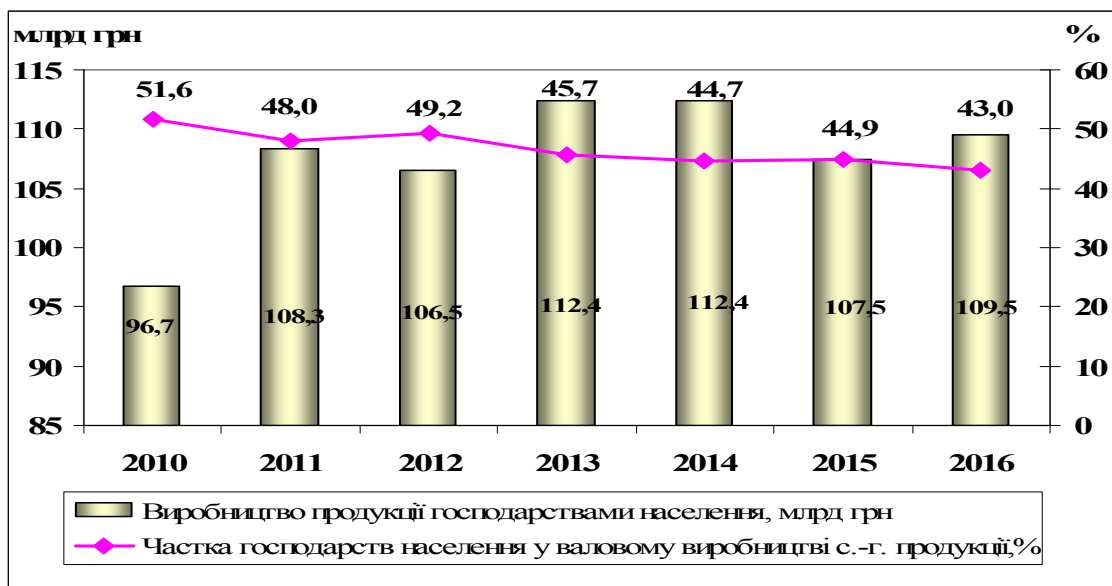

Рис. 1. Динаміка виробництва валової сільськогосподарської продукції господарствами населення

Джерело: Статистичний збірник «Сільське господарство України», 2016 р., власні розрахунки.

Згідно зі статистичними даними, нині в Україні налічується близько 4,1 млн особистих селянських господарств, в користуванні яких знаходиться 6268 тис. га землі, 20% з яких виробляють товарну продукцію та є потенційними сімейними фермерськими господарствами.

Так, порівнюючи показники ефективності господарювання членів особистих селянських господарств, слід зазначити, що протягом 2015 р. господарствами населення вироблено 44,9 % валової продукції сільського господарства, в тому числі 40,9% продукції рослинництва і 54,5% – тваринництва, а вже у 2016 р. їхня частка у валовій продукції скоротилася до 43%, відповідно продукції рослинництва - 38,7%, тваринництва - 54,4%.

Досить помітно скорочується частка у виробництві валової сільськогосподарської продукції - від 59,5% у 2005 р., 51,6% у 2010 р. до 43% у 2016 р. (-17,5 пунктів до 2005-го та на 8,6% до 2010 р.).

За даними офіційної статистики, у 2016 р. понад 78 % сільських домогосподарств ко-

ристувалися земельними ділянками до 1 га, при цьому їхня частка у загальній земельній площі була лише 27,5 % (у 2005 р. відповідні показники 81 і 34 %).

Зазначимо, що законодавчо ці господарства позбавлені можливості легалізуватися в ринкове середовище обравши сімейне фермерське господарство як базову організаційно-правову форму господарювання, оскільки не відповідають одному з критеріїв ідентифікації, а саме - мінімального розміру землі 2 га.

Такої ж можливості позбавлена і частина господарств із майже 22 % сільських домогосподарств, які нині користуються земельними ділянками, площа яких перевищує 1 га, з них 3,6 %, або понад 170 тис. господарств, користуються ділянками, площа яких перевищує 5 га (у 2005 р. таких господарств налічувалося лише 1,9 %). Частка таких господарств у загальному земельному фонді, що використовується домогосподарствами, становила у 2016 р. майже 73 % (у 2005-му - лише 66 %) (рис. 2).

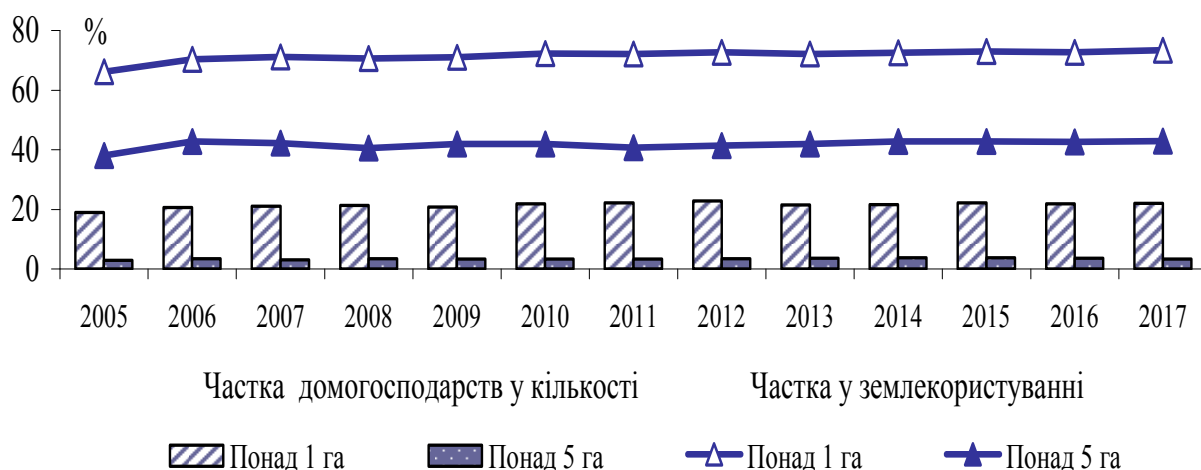

Рис. 2. Частка господарств населення, що використовують площу сільгоспугідь понад 1 га / 2 га у загальній їх чисельності та площі угідь, що ними використовуються

Джерело: Складено за даними Державної служби статистики України.

На нашу думку, наявність земельних площ у користуванні сільських домогосподарств у розмірі понад 2 га не може слугувати одним з основних критеріїв визнання його сімейним фермерським господарством.

Інституційний аналіз розвитку існуючих організаційно-правових форм господарювання дозволяє стверджувати, що господар-

ства населення разом із фермерськими господарствами формують базис інституціоналізації сімейного фермерства в Україні. Зокрема вони можуть змінити свою форму на ФОП з метою використання пільгових умов податкового навантаження та державної підтримки (табл. 3).

3. Суб'єкти підприємницької діяльності в межах спрощеної системи оподаткування

4 група		
Вид діяльності	для сільськогосподарських товаровиробників	
Форма державної реєстрації	ФОП, яка здійснює діяльність виключно в межах фермерського господарства	Юридична особа Незалежно від організаційно-правової форми
Ставка ЄП	Розмір ставок з 1 га с.-г. угідь грошової оцінки наявної земельної ділянки: 0,95 % (для ріллі, сіножатей і пасовищ (крім ріллі, сіножатей і пасовищ, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях, а також сільськогосподарських угідь, що перебувають в умовах закритого ґрунту); 0,57 % (для ріллі, сіножатей і пасовищ, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях); 0,57 % (для багаторічних насаджень (крім багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях); 0,19 % (для багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях); 2,43 % (для земель водного фонду) (ст. 293.9.ПКУ)	
Умови	Займаються виключно виробництвом с.-г. продукції, її переробкою та постачанням; Здійснюють господарську діяльність (крім постачання) за місцем податкової адреси; Не використовують найманих працівників; Членами фермерського господарства є лише члени сім'ї цієї особи у визначенні частини другої ст. 3 Сімейного кодексу України; Площа с.-г. угідь, та/або земель водного фонду у власності та/або користуванні членів фермерського господарства становить не менше 2 га, але не більше 20 га (п. 291.4. ПКУ зі змінами від 10.07.2018)	Частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75 % (ст. 291.4.ПКУ)

Джерело: Сформовано авторами відповідно до законодавчих актів.

Відповідні критерії допуску такої зміни - це: площа сільськогосподарських угідь, та/або земель водного фонду у власності та/або користуванні членів фермерського господарства - не менше 2 га, але не більше 20 га. Якщо брати до уваги фактичну структуру суб'єктів землекористування і визначений інституційно критерій віднесення суб'єктів до сімейних фермерських господарств, то, за нашими оцінками, наприклад до 2028 року близько 300 тис. ОСГ потенційно можуть інституціоналізуватися в ринковий механізм господарювання у статусі сімейного фермерського господарства.

Проте, усе це вимагає визначення і реалізацію на практиці пріоритетних напрямів підтримки розвитку малого аграрного підприємництва (рис. 3), до формації якого ми відносимо сімейну ферму.

З огляду на кризові явища в економіці питання створення сприятливого інституційного середовища для формування стійких трендів і позитивних очікувань у підприємницькому секторі розглядається нами як одне з найактуальніших. Зокрема важливими щодо розвитку сімейного фермерства є питання, пов'язані з механізмами державної підтримки та регулювання. В цьому аспекті актуальним видається європейський досвід.

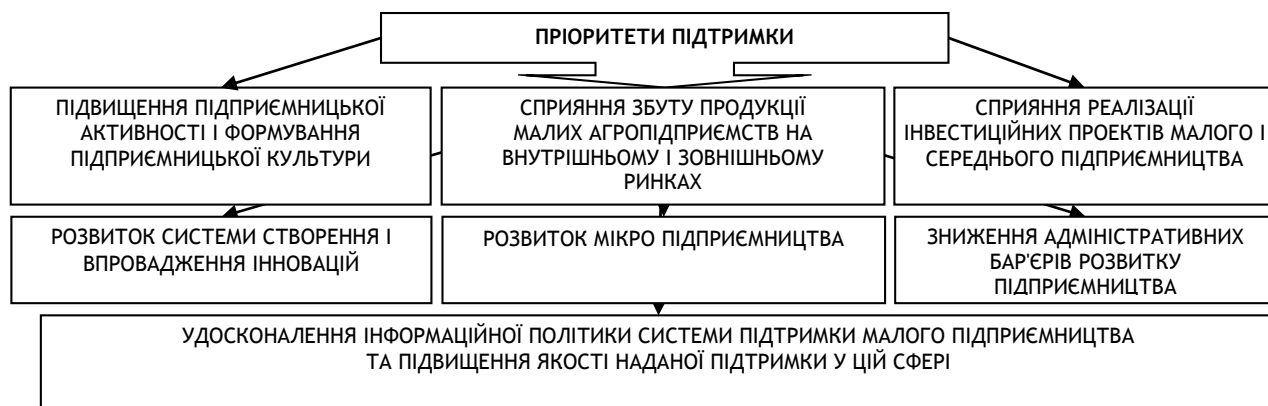

Рис. 4. Пріоритети підтримки розвитку малого аграрного підприємництва

Джерело: Сформовано на основі узагальнення дослідження.

В європейських країнах існують спеціальні механізми виключно для фермерів для забезпечення як поточних, так і пенсійних доходів (наприклад, зниження податкових ставок у разі досягнення певних рівнів річного доходу господарства) [20]. У Польщі урядом запроваджуються програми стимулювання розвитку малих сімейних фермерських господарств, що передбачають: дотації для молодих фермерів, допомога під час створення кооперативів, доплати для реструктуризації малих фермерських господарств та підтримка у разі відкриття бізнесу. Крім того, малі фермерські господарства можуть отримати додатково допомогу в переробці виготовленої продукції та виробництві товарів кінцевого споживання за рахунок зниження податкового навантаження [21].

Важливою для дрібних сімейних фермерських господарств є введена з 2013 р. у рамках САП «Схема малого фермерства», відповідно до якої фермер може обрати спрощену систему оподаткування. Відповідно до Постанови ЄС № 1307/2013, метою впровадження такої схеми є підтримка наявної в сільському господарстві ЄС структури малих ферм без обмеження їх розвитку до більш конкурентоспроможних структур [22]. Фактична реалізація цієї схеми передбачає заміну всіх прямих виплат та відшкодувань фіксованою одноразовою щорічною виплатою в розмірі від 500 до 1 250 євро (за винятком мінімально встановлених меж для Кіпру, Хорватії і Словенії - 200 євро, для Мальти - 50 євро). Додатково дрібні фермери можуть отримати стартову допомогу в розмірі до 15 тис. євро під час реєстрації новоствореного суб'єкта господарювання.

Крім того, молодь, яка виявила бажання зареєструватись як фермер, у разі комбінування всіх можливих преференцій зможе в загальному отримати до 70 тис. євро на відшкодування вкладених матеріальних активів, навчання та консультаційних послуг. Такі заходи передусім призначені для підтримки розвитку сімейних фермерських господарств, особливо малого розміру [23].

Висновки. Загалом оцінюючи перспективи і можливі тенденції інституціоналізації сімейних фермерських господарств у механізмі ринку зазначимо, що:

- у сільському господарстві України утвердилися дві інституційно співставні форми організації господарювання - особисті селянські та фермерські господарства, які створюють базис для розвитку сімейного укладу господарювання;

- ці форми певною мірою різняться за масштабами і цілями виробництва, внеском у забезпечення продовольчої безпеки, розвиток сільських територій, розмірами і методами наданої державної фінансової підтримки, але їх можна вважати основою потенціалу інституціоналізації сімейного фермерства;

- кожна із вказаних форм організації аграрного господарювання має власну динаміку розвитку, займає свою нішу на агропродовольчих ринках, тому чинники їх інституціоналізації дещо різняться;

- головним інституційним індикатором успішної інституціоналізації сімейних господарств у механізмі ринку на сьогодні є орієнтир рівня підтримки цього процесу з боку держави і створення рівноконкурентного середовища ведення аграрного бізнесу сімейною фермою.

Список бібліографічних посилань

1. Білоусова Н., Ковальова О. Загальна сума підтримки фермерських господарств та кооперації у 2018 році складе 1 млрд грн. URL : <http://www.minagro.gov.ua/uk/pressroom?nid=24435>.
2. Бородіна О., Прокопа І. Сімейні фермерські господарства: проблеми формалізації. *Новини Агро Інвест*. URL: <http://www.agroinvest.org.ua/ukr/?nid=news|3315&ntype=agsector>.
3. Бородіна О., Прокопа І. Підтримка сімейного фермерства: гасла і дії. URL : https://dt.ua/ariculture/pidtrimka-simeynogo-fermerstva-gasla-i-diyi_.html.
4. Бугуцький Ю. О. Розвиток фермерських господарств в Україні. *Економіка АПК*. 1998. № 6. С. 25-28.
5. Готовкіна К.В. Сімейне фермерське господарство: полегшення для фермерів чи бажання законодавця понад усе отримати податки? *Юридична Газета online*. URL : <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/simeyne-fermerske-gospodarstvo-polegshennya-dlyafermeriv-chi-bazhannya-zakonodavcy-ponad-use-otrim.html>.
6. Добрава Н.В., Осипова М.М. Проблеми розвитку фермерських господарств України. *Матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. (23-24 черв. 2016 р., м. Одеса)*. Одеса : ОНЕУ, 2016. С. 127-128.

References

1. Bilousova, N. & Kovalova, O. (n.d.). Zahalna suma pidtrymky fermerskykh hospodarstv ta kooperatsii u 2018 rotsi sklade 1 mlrd hrn [Total amount of support for farms and cooperatives in 2018 will be USD 1 billion]. Retrieved from: <http://www.minagro.gov.ua/uk/pressroom?nid=24435> [In Ukrainian].
2. Borodina, O. & Prokopa, I. (n.d.). Simeini fermerski hospodarstva: problemy formalizatsii [Family farmers: problems of formalization]. *Novyny Ahro Invest*. Retrieved from: <http://www.agroinvest.org.ua/ukr/?nid=news|3315&ntype=agsector> [In Ukrainian].
3. Borodina, O. & Prokopa, I. (n.d.). Pidtrymka simeynoho fermerstva: hasla i dii [Support for family farming: slogans and actions]. Retrieved from: https://dt.ua/ariculture/pidtrimka-simeynogo-fermerstva-gasla-i-diyi_.html [In Ukrainian].
4. Buhutskyi, Yu.O. (1998). Rozvytok fermerskykh hospodarstv v Ukraini [Development of farms in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 25-28 [In Ukrainian].

7. Кирилов Ю. Є., Осадчук І. В. Розвиток фермерства та ОСГ України в системі світового сільського господарства : [монографія]. Херсон : Гринь Д.С., 2011. 300 с.
8. Кулинич П.Ф. Сімейні фермерські господарства у виробничій інфраструктурі сільських територій України: правові проблеми створення та діяльності. *Актуальні проблеми екологічних, земельних та аграрних правовідносин: теоретико-методологічні й прикладні аспекти*: матеріали «круглого столу» (м. Харків, 5 груд. 2014 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2014. С. 47-50.
9. Лупенко Ю. О. Розвиток аграрного сектору економіки України: прогнози та перспективи. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Сер. : Економіка*. 2015. Вип. 2(2). С. 30-34.
10. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г., Мамчур В. А. Інституційна формалізація розвитку сімейних фермерських господарств в Україні. *Економіка АПК*. 2018. № 10. С. 72-86.
11. Методичні рекомендації з організації сімейних ферм в Україні (на прикладі ферм з виробництва молока) / Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Кісіль М.І., Заяць В.М. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2014. 58 с.
12. Норт Д. Понимание процесса экономических изменений / пер. с англ. К. Мартынова, Н. Эдельмана; Гос. ун-т - Высшая школа экономики. Москва : ИД Гос. ун-та - Высшей школы экономики, 2010. 256 с.
13. Оспова М. М. Питання розвитку сімейних фермерських господарств. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки*. 2017. Вип. 22. Ч. 2. С. 20-23.
14. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 № 973-IV, у ред. від 1.05.2016 р. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.
15. Райнерт Э. С. Как богатые страны стали богатыми и почему бедные остаются бедными. Москва : ИД Высшей школы экономики, 2016. 384 с.
16. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність: монографія / Лупенко Ю. О., Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. та ін.; за ред. Шпикуляка О. Г. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 204 с.
17. Розвиток селянських господарств в умовах трансформацій аграрного сектору економіки / М. Й. Малік, М.М. Кропивко, В.А. Мамчур та ін.; за ред. Маліка М.Й. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 84 с.
18. Уркевич В.Ю. Правові аспекти створення та функціонування сімейних фермерських господарств. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Право»*. Київ, 2016. Вип. 243. С. 67-75.
19. Хрипко С. Сімейні фермерські господарства: проблеми правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 9. С. 36-39.
20. Chang H.H., Meyerhoefer C.D., Just D.R. How Do Health and Social Insurance Programmes Affect the Land and Labour Allocations of Farm Households? *Evidence from Taiwan, Journal of Agricultural Economics*. 2014. № 65(1). P. 68-86.
21. Konferencja «Rodzinne gospodarstwa rolne - najważniejsze wyzwania i priorytety» [el. res.] / Senat Rzeczypospolitej Polskiej. URL : <http://www.senat.gov.pl/aktualnosci/art,6131,konferencja-rodzinne-gospodarstwa-rolne-najwazniejsze-wyzwania-i-priorytety.html>.
22. Family farming in Europe: challenges and prospects / Policy department B: Structural and Cohesion Policies. - EU, 2014. 59 p. 8.
23. Regulation (EU) № 1307/2013 of the European Parliament and of the Council establishing rules for direct payments to farmers under support schemes within the framework of the common agricultural policy and repealing Council Regulation (EC) No. 637/2008 and Council Regulation (EC) No. 73/2009 // OJ L 347/608 20.12.2003. URL : <http://eurlex.europa.eu>.
5. Hotovkina, K.V. (n.d.). Simeine fermerske hospodarstvo: polehshennia dla fermeriv chy bazhannia zakonodavtsia ponad use otrymaty podatky? [Family farming: easing for farmers or an extreme desire of lawmakers to get taxes?]. *Yurydychna Hazeta online*. Retrieved from: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/simeyne-fermerske-gospodarstvo-polehshennya-dlyafermeriv-chi-bazhannya-zakonodavtsya-ponad-use-otrim.html> [In Ukrainian].
6. Dobrova, N.V. & Osypova, M.M. (2016). Problemy rozvytku fermerskykh hospodarstv Ukrainy [Problems of development of farms of Ukraine]. *Materialy III mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. (pp. 127-128). Odesa: ONEU [In Ukrainian].
7. Kyrylov, Yu.Ye. & Osadchuk, I.V. (2011). *Rozvytok fermstva ta OSH Ukrainy v systemi svitovoho silskoho hospodarstva : monohrafiia* [Development of farming and private peasant farms in Ukraine in the system of world agriculture: monograph]. Kherson: Hrin D.S. [In Ukrainian].
8. Kulynych, P.F. (2014). Simeini fermerski hospodarstva u vyrobnychii infrastrukturi silskykh terytorii Ukrainy: pravovi problemy stvorennia ta diialnosti [Family farms in the production infrastructure of rural areas of Ukraine: legal problems of creation and activity]. *Aktualni problemy ekolohichnykh, zemelnykh ta ahrarnykh pravovidnosyn: teoretyko-metodolohichni y prykladni aspekty: materialy "kruhloho stolu"*. (pp. 47-50). Kharkiv [In Ukrainian].
9. Lupenko, Yu.O. (2015). Rozvytok ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrainy: prohnozy ta perspektyvy [Development of the Ukrainian agrarian sector: projections and prospects]. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu. Ser.: Ekonomika*, 2(2), pp. 30-34 [In Ukrainian].
10. Malik, M.Y., Shpykuliak, O.H., & Mamchur, V.A. (2018). Instytutsiina formalizatsiia rozvytku simeinykh fermerskykh hospodarstv v Ukraini [Institutional formalization of development of family farms in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 72-86 [In Ukrainian].
11. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Y., Kisil, M.I., Zaiats, V.M., et al. (2014). *Metodychni rekomendatsii z orhanizatsii simeinykh ferm v Ukraini (na prykladi ferm z vyrobnytstva moloka)* [Methodological recommendations on organization of family farms in Ukraine (on the example of milk farms)]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
12. Nort, D. (2010). *Ponimanie processa jekonomicheskikh izmenenij* [Understanding a process of economic changes]. K. Martynov & N. Jedelman (Trans.). Moscow: ID Gos. un-ta - Vyshej shkoly jekonomiki [In Russian].
13. Osypova, M.M. (2017). Pytannia rozvytku simeinykh fermerskykh hospodarstv [Development issues for family farms]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia Ekonomichni nauky*, 22, Ch. 2, pp. 20-23 [In Ukrainian].
14. Pro fermerske hospodarstvo: Zakon Ukrainy vid 19.06.2003 № 973-IV [On farm: Law of Ukraine from 19.06.2003, No. 973-IV]. *ZakonRada*. Retrieved from: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/973-15> [In Ukrainian].
15. Rajnert, Je.S. (2016). *Kak bogatye strany stali bogatymi i pochemu bednye ostajutsja bednymi* [How rich countries have become rich and why the poor are poor]. Moscow: ID Vyshej shkoly jekonomiki [In Russian].
16. Lupenko, Yu.O., Shpykuliak, O.H., Malik, M.Y., et al. (2017). *Rozvytok malykh ahrarnykh pidpriemstv u rynkovomu instytutsiinomu seredovyshchi: indykatory ta efektyvnist: monohrafiia* [Development of small agrarian enterprises in the market institutional environment: indicators and effectiveness: monograph]. O.H. Shpykuliak (Ed.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
17. Malik, M.Y., Kropyvko, M.M., Mamchur, V.A., et al. (2017). *Rozvytok selianskykh hospodarstv v umovakh transformatsii ahrarnoho sektoru ekonomiky* [Development of peasant farms in conditions of transformation of the agrarian sector of the economy]. M.Y. Malik (Ed.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
18. Urkevych, V.Yu. (2016). *Pravovi aspekty stvorennia ta funkcionuvannia simeinykh fermerskykh hospodarstv* [Legal aspects of the establishment and functioning of family farms]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriia "Pravo"*, 243, pp. 67-75 [In Ukrainian].

19. Khrypko, S. (2015). Simeini fermerski hospodarstva: problemy pravovoho rehuliuвання [Family farms: problems of legal regulation]. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 9, pp. 36-39 [In Ukrainian].

20. Chang, H.H., Meyerhoefer, C.D., & Just, D.R. (2014). How do health and social insurance programmes affect the land and labour allocations of farm households? *Evidence from Taiwan, Journal of Agricultural Economics*, 65(1), pp. 68-86 [In English].

21. Konferencja "Rodzinne gospodarstwa rolne - najwazniejsze wyzwania i priorytety". (n.d.). *Senat Rzeczypospolitej Polskiej*. Retrieved from: <http://www.senat.gov.pl/aktualnosci/art,6131,konferencja-rodzinne-gospodarstwa-rolne-najwazniejsze-wyzwania-i-priorytety.html> [In Polish].

22. Family farming in Europe: challenges and prospects. (2014). *Policy department B: Structural and Cohesion Policies* [In English].

23. Regulation (EU) № 1307/2013 of the European Parliament and of the Council establishing rules for direct payments to farmers under support schemes within the framework of the common agricultural policy and repealing Council Regulation (EC) No. 637/2008 and Council Regulation (EC) No. 73/2009 (2009). *Eurlex*. Retrieved from: <http://eurlex.europa.eu> [In English].

Shpykuliak O.H., Malik M.Y., Mamchur V.A. Perspectives and trends of institutionalization of family farmers in the market mechanism

The purpose of the article is to justify theoretical and methodological and practical principles, to evaluate aspects of priority directions of institutionalization of farms in the market mechanism taking into account their exclusive role in raising a quality level of food supply and economic welfare of the rural population.

Research methods. The research methodology has been based on the theoretical positions of the institutional analysis of economic processes and phenomena, methodological components of the institutional and classical economic theories, in particular such methods as: comparative analysis for the generalization of organizational foundations of the institutionalization of family farms; method of system and structural analysis for analytical assessment and structuring of organizational priorities of institutionalization of family farms in the market system, taking into account trends of the domestic agricultural sector.

Research results. Methodical bases of institutional formalization of family farms have been revealed. It has been developed conceptual principles for study of perspective tendencies concerning effects for approval of the economic status of family farms taking into account the national institutional base and foreign experience of establishing a farm structure.

Elements of scientific novelty. There have been outlined methodical representation of the institutional basis for formalization of management subjects in the agrarian sector, which includes defining principles, harmonizing criteria, defining status of a family farm, as a form of management, in accordance with the legal norms of the Ukrainian legislation and assessing the foreign experience of establishing a farmer's structure.

Practical significance. Theoretical and methodological provisions of the institutionalization of family farming in the organized market mechanism of management and main criteria for their identification allow to further research of efficiency, prospects of development, as well as development of program policy documents for regulation and support of the specified organizational and legal form of management. Tabl.: 3. Figs.: 4. Refs.: 23.

Keywords: institutionalization; family farm; private peasant farms; market mechanism; farmer's way; market mechanism.

Shpykuliak Oleksandr Hryhorovych - doctor of economic sciences, professor, academic secretary, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: shpykuliak@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5257-5517>

Malik Mykola Yosypovych - doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, chief research fellow of the department of entrepreneurship, cooperation, and agro-industrial integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: Larisa_malik@iae.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9198-4460>

Mamchur Volodymyr Anatoliiovych - candidate of economic sciences, deputy head of the department of entrepreneurship, cooperation, and agro-industrial integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: mamchur111@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1300-3633>

Шпикуляк А.Г., Малик Н.И., Мамчур В.А. Перспективы и тенденции институционализации семейных фермерских хозяйств в механизмы рынка

Цель статьи - раскрыть теоретико-методические и практические основы, оценить аспекты приоритетных направлений институционализации фермерских хозяйств в механизме рынка с учетом их исключительной роли в повышении качественного уровня продовольственного обеспечения и экономического благосостояния сельского населения.

Методика исследования. Основой методики исследования являются теоретические положения институционального анализа экономических процессов и явлений, методические составляющие институциональной и классической экономической теории, в частности такие методы, как сравнительный (для обобщения организационных устоев институционализации семейных ферм); экономической - метод системного и структурного анализа (с целью аналитической оценки и структурирования организационных приоритетов институционализации семейных ферм в систему рынка с учетом тенденций развития отечественного аграрного сектора).

Результаты исследования. Раскрыты методические основы институциональной формализации семейных фермерских хозяйств, разработаны концептуальные начала изучения перспективных тенденций относительно эффектов утвержде-

ния хозяйственного статуса семейных ферм с учетом национальной институциональной базы и зарубежного опыта становления фермерского уклада.

Элементы научной новизны. Очерчено методическое представление об институциональной основе формализации субъектов хозяйствования в аграрном секторе, заключающейся в определении принципов, согласовании критериев, определении статуса семейной фермы, как формы хозяйствования, в соответствии с правовыми нормами законодательства Украины и оценки зарубежного опыта становления фермерского уклада.

Практическая значимость. Рассмотренные теоретико-методологические положения институционализации семейного фермерского хозяйства в организованный рыночный механизм хозяйствования и основные критерии идентификации позволяют в дальнейшем проводить исследования их эффективности, перспектив развития, а также разрабатывать программные документы политики регулирования и поддержки указанной организационно-правовой формы хозяйствования. Табл.: 3. Илл.: 4. Библиогр.: 23.

Ключевые слова: институционализация; семейное фермерское хозяйство; личные крестьянские хозяйства; механизм рынка; фермерский уклад; рыночный механизм.

Шпикуляк Александр Григорьевич - доктор экономических наук, профессор, учёный секретарь, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: shpykuliak@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5257-5517>

Малик Николай Иосифович - доктор экономических наук, профессор, академик НААН, главный научный сотрудник отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: Larisa_malik@iae.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9198-4460>

Мамчур Владимир Анатольевич - кандидат экономических наук, заместитель заведующего отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: mamchur111@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1300-3633>

Стаття надійшла до редакції 14.11.2018 р.

Фахове рецензування: 07.12.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Шпикуляк О. Г., Малик М. И., Мамчур В. А. Перспективи і тенденції інституціоналізації сімейних фермерських господарств у механізмі ринку. *Економіка АПК*. 2018. № 12. С. 58 – 68.

*

УДК 332.2.01

JEL Classification: Q15

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201812068>

**В.М. ТРЕТЯК, доктор економічних наук, професор
А.С. ПОЛІЩУК аспірант***

Інституціональні проблеми обігу земельних часток (паїв)

Мета статті - обґрунтувати необхідність законодавчого врегулювання формування інституціонального середовища обігу земельних ділянок власників земельних часток (паїв) і посилення ролі держави щодо гарантування прав у цьому процесі.

Методика дослідження. Використано монографічний метод для аналізу погляду вчених щодо досліджуваної проблеми; метод емпіричного дослідження щодо оцінки сучасного стану і розвитку об'єкта дослідження; діалектичний метод пізнання для аналізу наукових праць українських та зарубіжних учених; для аналізу результатів дослідження - абстрактно-логічний метод.

Результати дослідження. Обґрунтовано необхідність законодавчого врегулювання обігу земельних ділянок власників земельних часток (паїв) та запропоновано інституційний механізм його удосконалення. Встановлено важливість узаконення та структуризації контрактних відносин для забезпечення ефективного використання земельних часток (паїв). З метою ефективної організації використання земель у сільськогосподарському виробни-

* Науковий керівник - А.М. Третьак, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН.

© В.М. Третьак, А.С. Поліщук, 2018

ния хозяйственного статуса семейных ферм с учетом национальной институциональной базы и зарубежного опыта становления фермерского уклада.

Элементы научной новизны. Очерчено методическое представление об институциональной основе формализации субъектов хозяйствования в аграрном секторе, заключающейся в определении принципов, согласовании критериев, определении статуса семейной фермы, как формы хозяйствования, в соответствии с правовыми нормами законодательства Украины и оценки зарубежного опыта становления фермерского уклада.

Практическая значимость. Рассмотренные теоретико-методологические положения институционализации семейного фермерского хозяйства в организованный рыночный механизм хозяйствования и основные критерии идентификации позволяют в дальнейшем проводить исследования их эффективности, перспектив развития, а также разрабатывать программные документы политики регулирования и поддержки указанной организационно-правовой формы хозяйствования. Табл.: 3. Илл.: 4. Библиогр.: 23.

Ключевые слова: институционализация; семейное фермерское хозяйство; личные крестьянские хозяйства; механизм рынка; фермерский уклад; рыночный механизм.

Шпикуляк Александр Григорьевич - доктор экономических наук, профессор, учёный секретарь, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: shpykuliak@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5257-5517>

Малик Николай Иосифович - доктор экономических наук, профессор, академик НААН, главный научный сотрудник отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: Larisa_malik@iae.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9198-4460>

Мамчур Владимир Анатольевич - кандидат экономических наук, заместитель заведующего отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: mamchur111@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1300-3633>

Стаття надійшла до редакції 14.11.2018 р.

Фахове рецензування: 07.12.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Шпикуляк О. Г., Малик М. И., Мамчур В. А. Перспективи і тенденції інституціоналізації сімейних фермерських господарств у механізмі ринку. *Економіка АПК*. 2018. № 12. С. 58 — 68.

*

УДК 332.2.01

JEL Classification: Q15

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201812068>

**В.М. ТРЕТЯК, доктор економічних наук, професор
А.С. ПОЛІЩУК аспірант***

Інституціональні проблеми обігу земельних часток (паїв)

Мета статті - обґрунтувати необхідність законодавчого врегулювання формування інституціонального середовища обігу земельних ділянок власників земельних часток (паїв) і посилення ролі держави щодо гарантування прав у цьому процесі.

Методика дослідження. Використано монографічний метод для аналізу погляду вчених щодо досліджуваної проблеми; метод емпіричного дослідження щодо оцінки сучасного стану і розвитку об'єкта дослідження; діалектичний метод пізнання для аналізу наукових праць українських та зарубіжних учених; для аналізу результатів дослідження - абстрактно-логічний метод.

Результати дослідження. Обґрунтовано необхідність законодавчого врегулювання обігу земельних ділянок власників земельних часток (паїв) та запропоновано інституційний механізм його удосконалення. Встановлено важливість узаконення та структуризації контрактних відносин для забезпечення ефективного використання земельних часток (паїв). З метою ефективної організації використання земель у сільськогосподарському виробни-

* Науковий керівник - А.М. Третяк, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН.

© В.М. Третяк, А.С. Поліщук, 2018

цтві, власники земельних часток (паїв) та сільськогосподарські підприємства розглядаються як мережа контрактів (договорів) у сфері відносин власності на землю між індивідами.

Елементи наукової новизни. Набуло подальшого розвитку теоретико-методологічне обґрунтування формування та регулювання інституційного середовища обігу земельних ділянок власників земельних часток (паїв).

Практична значущість. Обґрунтовано висновок, що обіг земельних ділянок власників земельних часток (паїв) потрібно здійснювати на законодавчих засадах, поєднуючи інтереси власників земельних часток (паїв), сільських територій і людей, що на них проживають, і тим самим впливати на його формування, ціни на земельні ділянки і усього того, що з цим буде пов'язано. Ефективна структура управління контрактними відносинами та доступність достовірної інформації щодо розподілу прав власності на землю між усіма учасниками земельних відносин забезпечать регулювання і вплив на розвиток ринкового обігу земельних ділянок власників земельних часток (паїв).
Рис.: 1. Бібліогр.: 25.

Ключові слова: земельні відносини; власники земельних часток; земельний ринок; держава; інституціональне середовище; ринковий обіг земельних ділянок.

Третяк Валентина Миколаївна - доктор економічних наук, професор, професор кафедри екології та економіки землекористування, Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління (м. Київ, вул. Митрополита Василя Липківського, 35, корп. 2)

E-mail: tretyak2@ukr.net

Поліщук Анна Станіславівна - аспірант кафедри екології та економіки природокористування, Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління (м. Київ, вул. Митрополита Василя Липківського, 35, корп. 2)

E-mail: annapolish35@gmail.com

Постановка проблеми. Інституціональні умови відтворення економічної системи залежать від якості легітимних суспільних інститутів. Вони утворюють інституціональну систему, в якій реалізуються складні виробничі, економічні, соціальні, екологічні й побутові відносини всіх суб'єктів громадянського суспільства. Важливу роль у функціонуванні ринкової інституціональної системи відіграють її організаційні структури, під якими в цілому розуміють структуровані групи індивідів, що прагнуть реалізувати визначені цілі. Власники земельних часток (паїв) та сільськогосподарські підприємства, як і земельний ринок та держава, з цього погляду являють собою організаційні структури. Для власників земельних часток (паїв) та сільськогосподарських підприємств визначеними цілями є, зокрема, забезпечення безпеки трансакційно-специфічних інвестицій, максимізація залишкового доходу власників і т.д. Окремі власники земельних часток (паїв) та сільськогосподарські підприємства мають особистісні цілі, які лише частково збігаються із загальною метою. Проблеми зовнішніх ефектів вирішуються шляхом погодженого в явній або неявній формі обмеження, що зумовлює спектр допустимих індивідуальних рішень, - формальної або неформальної «конституції».

Серед важливих причин створення (еволюції) організаційних структур слід виокремити те, що інформація не є безоплатним благом, яка перебуває у вільному доступі. Її потрібно виробити (відкрити, винайти, знайти в результаті пошуку або з'ясувати в процесі переговорів), і за певних умов вона

може слугувати предметом обміну. *Inter alia*, вона повинна бути достовірною, або надійною. На практиці способи створення, передачі й забезпечення вірогідності інформації виступають відмінними рисами конкретної організації. У цьому контексті важливу роль відіграють права власності на інформацію (наприклад, право власності на земельні ділянки чи на призначення цін) [1], так само як й інші типи економічних стимулів. Отже, проблемними на сьогодні залишаються економічні відносини власності на землю, що не забезпечені інституціональним середовищем на земельному ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема пристосування земельних відносин до змін ринкової економіки широко обговорюється науковцями з метою ефективної організації використання сільськогосподарських земель. Засади формування ринкового обігу земельних ділянок представлені у працях українських та зарубіжних науковців, серед яких В.Дж. Ванберг [22], В.М. Геєць [1], О.Р. Козловський [2], А.М. Третяк [3], Уільямсон [23-25], Хайєк [10] та ін. Проте спостерігається ще багато непорозумінь і дискусій в розробленні та впровадженні ефективних економічних відносин власності на землю.

Мета статті - обґрунтувати необхідність законодавчого врегулювання формування інституціонального середовища обігу земельних ділянок власників земельних часток (паїв) і посилення ролі держави щодо гарантування прав у цьому процесі.

Виклад основних результатів дослідження. Дотримуючись поглядів нової еко-

номічної теорії організаційних структур [6] та в контексті конституційної теорії організації Ванберга [22, с. 238], згідно з класифікацією якого, «концепція переплетень контрактів» (nexus of contracts approach) у *новій економічній теорії організації* в залежності від того, як вона специфікована, потрапляє або під конституційну парадигму, або під парадигму ринкових обмінів [17, 25], розглядаємо організацію (в економічному змісті) як мережу (у більшому або меншому ступені) контрактів (угод, договорів) у галузі земельних відносин (відносин власності на землю) між індивідами. Ці контракти призначені для регулювання економічних трансакцій (включаючи інформаційні трансакції) між індивідуальними членами суспільства. «Структура керування» або «конституція» організації залежить, *inter alia*, від ступеня специфікованості активів, поєднаних із згаданими трансакціями, і частоти останніх. Час також відіграє істотну роль. Відносини щодо контрактів можуть бути багатосторонніми, як, наприклад, у випадку договору між партнерами в юридичній фірмі або між власниками - трейдерами на фондовій біржі, або ж двосторонніми, як при оренді земельних ділянок сільськогосподарського підприємства у власників земельних часток (паїв). Теорія трансакційних витрат Уільямсона [25] та її різновиди мають справу тільки із двосторонніми відносинами. У своєму колишньому визначенні теорія прав власності, досліджуючи абсолютні права власності, подібно власності на речі, являє собою метод здійснення багатобічної координації. Права власності визначають економічне або матеріальне становище кожного індивіда по відношенню до інших членів суспільства. Вони дають можливість децентралізованого прийняття рішень. Конституційний порядок можна розглядати як результат багатостороннього договору (наприклад, угоди в трактуванні Юма або Саддена [4], призначеного для полегшення багатобічної координації. Інша крайність - це повна централізація прийняття рішень. У своїй чистій формі вона практично ніколи не реалізується, навіть в економіці радянського типу або в армії.

Концепція міжнародного режиму, запропонована політологами, і зокрема Кеохейном [13], припускає існування змішаного варіанта централізації й децентралізації у прийнятті рішень. Кеохейн у своєму аналізі,

де розглядається структура відносних прав власності, використовує теорію трансакційних витрат. За допомогою концепції режиму політологи пояснюють добровільну кооперацію між суверенними державами. Питання, що виникає у цьому контексті: яким чином повинна бути організована контрактна взаємодія між багатьма сторонами, для того щоб досягти зниження трансакційних витрат? Найбільш проста відповідь полягає в тому, що необхідно мати центрального учасника, загального для всіх контрактів, тобто гегемона (у випадку міжнародних режимів) або особу (у випадку власників земельних часток (паїв) чи сільськогосподарського підприємства). Це також може бути і гегемон ринкової організації, під яким можна розуміти агента потенційних торгових партнерів (його *принципалів*). Тут стає можливим застосування поняття управляемого контракту [12] як довгострокового контракту відносин між принципалом і агентом.

Це рішення було запропоновано ще Коузом [8]. Тут знову повертаємося до двосторонніх угод, які розуміють як «найдешевший» спосіб вирішення проблеми багатостороннього контракту (тобто зниження витрат ведення переговорів і витрат впливу) [18]. У деяких випадках це може не мати практичного змісту, і прямі багатосторонні контрактні відносини між членами організації можуть виявитися економічно більш прийнятними або політично неминучими (Організація Об'єднаних Націй, Європейське Співтовариство тощо) [24]. Тут можна стверджувати, що всі організації наділені абсолютними правами власності в поєднанні із правилами регулювання, що вказують, яким чином ці права власності можуть бути використані або передані. І подібний устрій може бути витлумачений як структура керування чи конституція явного або неявного контракту відносин.

Слід зазначити, що концепція контрактних відносин застосовується до всіх видів трансакцій: *ринкових, управлінських і політичних*. На додаток до цього існують соціальні трансакції, які відіграють важливу роль у всіх соціальних відносинах, а саме при обміні символами визнання або престижу [8, 16]. Соціальні трансакції породжують почуття невизначених, нечітких майбутніх особистих зобов'язань, довіри й подяки [16], цитовано за: [11, с. 80]). Вони, звичайно ж, також є цінними щодо вартості передачі ін-

формації. «Соціальний капітал» [7, 11] формується за допомогою як економічних, так і соціальних трансакцій. Він містить у собі безліч зобов'язань, очікувань і спільно вироблюваних норм і санкцій, які виростають із попередніх соціальних взаємодій [11, с. 80]. У цьому ж контексті варто розглядати й роль концепції організаційної культури як вартості передачі інформації й гарантованої допомоги в збереженні її змісту. У певних межах саме «відносини» стають самоціллю.

Отже, на основі викладеного введемо базові визначення трьох організаційних структур, які будуть вивчатися:

- власники земельних часток (паїв) та сільськогосподарські підприємства;
- земельний ринок;
- держава.

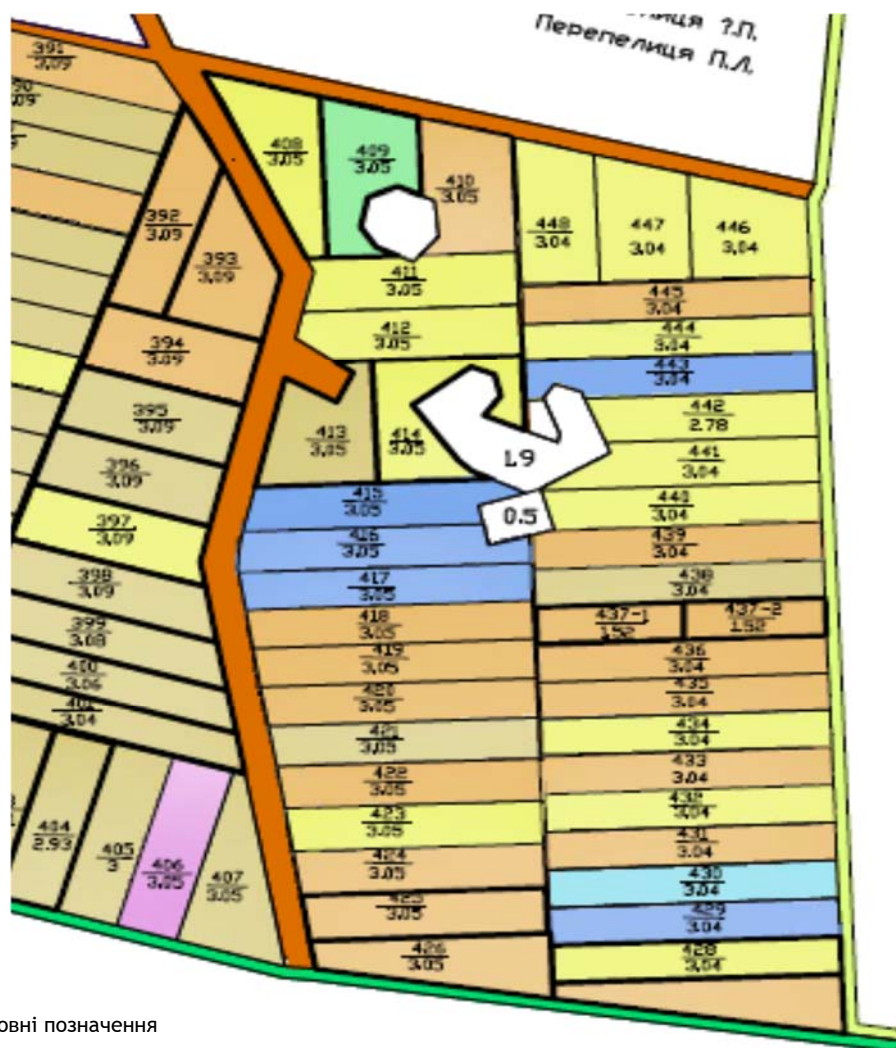
Так, власники земельних часток (паїв) та сільськогосподарські підприємства розглядаються як мережа контрактів (*договорів*) у сфері відносин власності на землю між індивідами (*у загальному випадку власниками земельних ресурсів, які не самостійно використовують свої земельні ділянки*), створювана з метою ефективної організації використання земель у сільськогосподарському виробництві. Відмітною рисою власників земельних часток (паїв) та сільськогосподарського підприємства є прийняття рішень за допомогою ієрархічних трансакцій [15, с. 99]. Контракти у сфері земельних відносин засновані переважно на добровільно довгострокових договорах, що укладаються та які захищаються законом при заданій інституціональній структурі, що функціонує в Україні (*де функціонують конституційні й загальні операційні правила*). Структура управління контрактами (у тому числі й договорами оренди) у сфері земельних відносин визначає процеси організації використання землі й передачі інформації, а також методи, які допомагають перетворити інформацію на достовірну. Іншими словами, вони визначають специфічний, щодо конкретного власника земельної частки (паю) та сільськогосподарського підприємства, розподіл прав на землю й регулюють спосіб використання або передачі цих прав. Власники земельних часток (паїв) та сільськогосподарські підприємства як організаційна структура мають справу в першу чергу із трансакційною діяльністю на постконтрактній стадії (*виконання, контроль і забезпечення виконання договорів*).

У цій сфері існуюче інституціональне середовище гальмує позитивні зрушення як у виробничій, так і у невиробничій сфері, посилює деформаційні тенденції у структурі економічних відносин власності на землю, а відповідно, і її використання. Особливо напружена соціально-економічна ситуація склалася у сфері сільськогосподарського землекористування станом на 2013 р. [2, 3] та станом на 2017 р. (рис.).

Як свідчить аналіз даних, показаних на рисунку, сучасне інституціональне середовище не забезпечує здійснення необхідних трансакційних змін через систему угод щодо обігу земельних ділянок власників земельних часток (паїв) для оптимізації форм сільськогосподарського землекористування.

Отже, дослідження характерних рис та сутнісних установок інституціональних змін відносин власників земельних часток (паїв) та юридичних осіб - сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств є важливою науковою проблемою, що потребує поглибленого вивчення. При заданій інституціональній структурі описаного виду предметом або підставою контрактів (*договорів*) у галузі земельних відносин можуть бути договори обміну всіх типів (*купівлі-продажу, оренди або іпотеки*). Структура управління контрактами у галузі земельних відносин визначає процеси вироблення й передачі інформації, а також методи, які допомагають перетворити інформацію на достовірну. Іншими словами, структура управління допомагає визначити специфічний, щодо конкретного земельного ринку, розподіл прав власності на землю між всіма потенційними учасниками обміну права на землю й указує, яким чином ці права можуть бути використані або передані іншим особам.

При розгляді способів, якими суспільство може реагувати, щоб перебороти фіаско ринку, Ерроу [5, с. 62] звертає увагу на «менш помітну форму соціальної дії: норми соціальної поведінки, включаючи етичні й моральні кодекси. Індивіди не даремно до деякої міри довіряли словам один одного. Відсутність довіри спричинила б більші витрати на організацію альтернативних санкцій і гарантій, і довелося б відмовитися від багатьох переваг, що виникають із взаємовигідної кооперації».

Умовні позначення

- Земельні ділянки, власників земельних часток (паїв), які не бажають заключити договір оренди з СВК "Батьківщина"
- Земельні ділянки, власників земельних часток (паїв), які заключили договір оренди з СВК "Батьківщина"
- Власники земельних часток (паїв), які померли і на час складання проєкту не переоформлена спадщина
- Власники, що померли та за якими рахується земельні частки (паї) по яких доведення спадщини неможливе.
- Земельні ділянки, власників земельних часток (паїв), які бажають заключити договір оренди з СТОВ "Україна".
- Земельні ділянки, власників земельних часток (паїв), на які оформляються договора оренди в стадії державної реєстрації
- Земельні ділянки, власників земельних часток (паїв), на які зареєстровані договора оренди.
- Земельні ділянки, по яких відсутні спадкоємці і вони передані у комунальну власність Микільківської сільської ради

Витяг із Плану впорядкування землеволодінь і землекористувань на території госпрозрахункового підрозділу № 3 СВК «Батьківщина», поле № 11, яке визначене для обігу земельних ділянок

Джерело: Розроблено авторами.

Для того щоб обіцянки стали надійними, необхідні достовірні зобов'язання. Це не викликає складностей, якщо обов'язковість угоди може бути досягнута через суд, але для багатьох контрактів у сфері економічних відносин власності на землю важко домогтися забезпечуваних судами рішень. Судові рішення повинні бути замінені приватним порядком улагоджування конфліктів. Стосовно розробки цього питання вагомим є внесок таких представників нової інституціональної економічної теорії, як Клейн і Леффлер [14] та, особливо, Уільямсон [23]. У певному сенсі достовірні зобов'язання (*вірогідність*) слугують «цементуючою основою» контрактів у сфері економічних відносин власності на землю між індивідами.

Таким чином, для ринкової економіки характерна наявність мереж контрактів у сфері економічних відносин власності на землю між індивідами (*власниками земельних часток (паїв)*) і сільськогосподарськими підприємствами (*коаліціями індивідів*), а також інституційними організаційними структурами. *Inter alia*, вони можуть бути використані для подолання труднощів, зумовлених відсутністю або обмеженістю земельного ринку. Вони полегшують адаптацію до непередбачених подій, що відбуваються і приводяться в рух змінами, які виникають внаслідок появи нових форм організаційних структур, а також у результаті політичних подій. Вони вносять вклад у раціональне формування очікувань [20] і допомагають особам, які приймають рішення, перебороти проблеми, що виникають із інформаційних асиметрій.

Вирішальними факторами успішності контрактів у галузі земельних відносин є їхній рамковий характер, так само як і властива для них система формальних і неформальних норм, а також механізмів забезпечення їх дотримання. Настільки ж значимі «досвідченість» учасників контракту та рівень розвитку їх організаційної культури. Належним чином структуровані контракти у сфері економічних відносин власності на землю

між утвореними індивідами пропонують ефективне (*відносно ефективне*) вирішення проблеми, названої Хайєком [10] головною економічною проблемою суспільства — швидкої адаптації до змін. Однак якщо Хайєк розмірковував тільки про ринкові трансакції, то теорія нової інституціональної економічної теорії при пошуку рішень проблеми швидкої адаптації до змін пропонує враховувати також ієрархічні трансакції у галузі земельних відносин. У багатьох випадках це рішення виявляється прийнятнішим.

Висновки. 1. Для того щоб ринок земельних ділянок власників земельних часток (*паїв*) працював за законами ринку майбутнього, необхідно знайти спосіб поєднати інтереси власників земельних часток (*паїв*), сільських територій і людей, що на них проживають, і тим самим впливати на його формування, ціни на земельні ділянки і усього того, що з цим буде пов'язано. Відповідно формування обігу земельних ділянок власників земельних часток (*паїв*) потрібно здійснювати на законодавчих засадах (які значною мірою залишаються слабо розробленими та перебувають на рівні наукових дискусій і непорозуміння того, що варто робити).

2. Виходячи з положень інституціональної економічної теорії, власники земельних часток (*паїв*) та сільськогосподарські підприємства розуміються як мережа угод, договорів у галузі земельних відносин (економічних відносин власності на землю) між індивідами (*власниками земельних ресурсів*, які не самостійно використовують свої земельні ділянки), створювана з метою ефективно організації використання сільськогосподарських земель.

3. Належним чином узаконені та структуровані контрактні відносини між власниками земельних часток (*паїв*) та сільськогосподарськими підприємствами можуть забезпечити ефективне (*відносно ефективне*) вирішення головної економічної проблеми суспільства — швидкої їх адаптації до ринкових змін.

Список бібліографічних посилань

1. Гець В. М. Стратегічні напрями розвитку економіки України. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року : зб. матеріалів Чотирнадцятих річних зборів Всеукр. конгр. вчен. екон. агр., Київ, 16-17 жовт. 2012 р. / редкол.: Ю. О. Лупенко, П. Т. Саблук та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2013. 762 с.
2. Козловський О. Р. Земельна реформа потребує уваги та посилення відповідальності за її належне виконання. *Земельне право України: теорія і практика*. 2013. № 6. С. 15-19.

References

1. Heiets, V.M. (2013). Stratehichni napriamy rozvytku ekonomiky Ukrainy [Strategic directions for economic development of Ukraine]. *Stratehiia rozvytku ahrarnoho sektor ekonomiky na period do 2020 roku: Zbirn. mat. 14 richnykh zboriv Vseukr. konhr. vchen. econ. ahr.* Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
2. Kozlovskyi, O.R. (2013). Zemelna reforma potrebuie uvahy ta posylennia vidpovidalnosti za yii nalezhne vykonannya [Land reform requires attention and increased responsibility for its proper implementation]. *Zemelne pravo Ukrainy: teoriia i praktyka*, 6, pp. 15-19 [In Ukrainian].

3. Третяк А. М. Формування правового та інформаційного світогляду в суспільстві, як складова частина державної політики щодо здійснення земельної реформи. *Земельне право України: теорія і практика*. 2013. № 6. С. 8-15.

4. Alchian A. A. and Demsetz H. 1972. Production, Information Costs, and Economic Organization. *American Economic Review* 72: 777-95.

5. Arrow K. J. 1969. The Organization of Economic Activity: Issues Pertinent to the Choice of Market versus Non-Market Allocation. The Analysis and Evaluation of Public Expenditures: The PBB-System, Joint Economic Committee, 91st Cong., 1st ess., vol. 1. Washington, D.C.: Government Printing Office.

6. Binmore K. 1994. *Game Theory and the Social Contract I: Playing Fair*. Cambridge, Mass.: MIT Press.

7. Blau P. 1964. *Exchange and Power in Social Life*. New York: John Wiley.

8. Coase R. H. 1937. The Nature of the Firm. *Economica* 4: 386-405.

9. Coleman J. S. 1990. *Foundation of Social Theory*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press;

10. Hayek F. A. 1945. The Use of Knowledge in Society. *American Economic Review* 35: 519-30.

11. Homans G. C. 1958. Social Behavior as Exchange. *American Journal of Sociology* 62: 606-27.

12. Hume D. [1739-40] 1969. *A Treatise of Human Nature*. Edited by E.C. Mossner. London: Penguin.

13. Keohane R. O. 1984. *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton: Princeton University Press.

14. Klein B. and Leffler K.B. 1981. The Role of Market Forces in Assuring Contractual Performance. *Journal of Political Economy* 89: 615-41.

15. Kreps D. M. 1990. Corporate Culture and Economics Theory. In: J.E. Alt and K.A. Shepsle, eds., *Perspectives on Positive Political Economy*, 90-143. Cambridge: Cambridge University Press;

16. Milgrom P. and J. Roberts. 1990. Bargaining Costs, Influence Costs, and the Organization of Economic Activity. In: J. Alt and K. Shepsle, eds., *Perspectives on Positive Political Economy*, 57-89. Cambridge: Cambridge University Press.

17. Mulherin J. H., Netter J. M. and Overdahl J. A. 1991. Prices are Property: The Organization of Financial Exchanges from a Transaction Cost Perspective. *Journal of Law and Economics* 34: 591-644.

18. Regulation and Administered Contracts. *Bell Journal of Economics* 7: 426-52.

19. Schlicht E. 1984. Cognitive Dissonance in Economics. In: H. Todt, ed., *Normengeleitetes Verhalten in den Sozialwissenschaften*, 61-82. Berlin: Duncker und Humblot.

20. Simon H. A. 1991. Organization and Markers. *Journal of Economic Perspectives* 5, no.2: 25-44.

21. Starr J. and I.C. MacMillan. 1990. Resource Cooptation via Social Contracting: Resource Acquisition Strategies for New Ventures. *Strategic Management Journal* 11: 79-92.

22. Vanberg V. J. 1992. Organization as Constitutional Systems. *Constitutional Political Economy* 3: 223-53.

23. Williamson O. E. 1983. Credible Commitments: Using Hostages to Support Exchange. *American Economic Review* 73: 519-40.

24. Williamson O. E. 1985. *The Economic Institutions of Capitalism*. New York: Free Press.

25. Williamson O. E. 1993. The Evolving Science of Organization. *Journal of Institutional and Theoretical Economics* 149: 36-63.

3. Tretiak, A.M. (2013). Formuvannya pravovoho ta informatsiynoho svitohliadu v suspilstvi, yak skladova chastuna derzhavnoi polityky shchodo zdiisnennia zemelnoi reform [Formation of legal and informational outlook in society, as an integral part of state policy on implementation of land reform]. *Zemelne pravo Ukrainy: teoriia i praktyka*, 6, pp. 8-15 [In Ukrainian].

4. Alchian, A.A. & Demsetz, H. (1972). Production, information costs, and economic organization. *American Economic Review*, 72, pp. 777-95 [In English].

5. Arrow, K.J. (1969). The organization of economic activity: issues pertinent to the choice of market versus non-market allocation. *The Analysis and Evaluation of Public Expenditures: The PBB-System, Joint Economic Committee, 91st Cong., 1st ess., vol. 1. Washington, D.C.: Government Printing Office* [In English].

6. Binmore, K. (1994). *Game theory and the social contract I: playing fair*. Cambridge, Mass.: MIT Press [In English].

7. Blau, P. (1964). *Exchange and power in social life*. New York: John Wiley [In English].

8. Coase, R.H. (1937). The nature of the firm. *Economica*, 4, pp. 386-405 [In English].

9. Coleman, J.S. (1990). *Foundation of social theory*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press [In English].

10. Hayek, F.A. (1945). The use of knowledge in society. *American Economic Review*, 35, pp. 519-30 [In English].

11. Homans, G.C. (1958). Social behavior as exchange. *American Journal of Sociology*, 62, pp. 606-27 [In English].

12. Hume, D. (1969). *A treatise of human nature*. E.C. Mossner (Ed.). London: Penguin [In English].

13. Keohane, R.O. (1984). *After hegemony: cooperation and discord in the world political economy*. Princeton: Princeton University Press [In English].

14. Klein, B. & Leffler, K.B. (1981). The role of market forces in assuring contractual performance. *Journal of Political Economy*, 89, pp. 615-41 [In English].

15. Kreps, D.M. (1990). Corporate culture and economics theory. J.E. Alt & K.A. Shepsle (Eds.). *Perspectives on Positive Political Economy*, pp. 90-143 [In English].

16. Milgrom, P. & Roberts, J. (1990). Bargaining costs, influence costs, and the organization of economic activity. J. Alt & K. Shepsle (Eds.). *Perspectives on Positive Political Economy*, pp. 57-89 [In English].

17. Mulherin, J.H., Netter, J.M., & Overdahl, J.A. (1991). Prices are property: the organization of financial exchanges from a transaction cost perspective. *Journal of Law and Economics*, 34, pp. 591-644 [In English].

18. Regulation and administered contracts. (n.d.). *Bell Journal of Economics*, 7, pp. 426-52 [In English].

19. Schlicht, E. (1984). Cognitive dissonance in economics. H. Todt (Ed.). *Normengeleitetes Verhalten in den Sozialwissenschaften*, pp. 61-82 [In English].

20. Simon, H.A. (1991). Organization and markers. *Journal of Economic Perspectives*, 5, Part 2, pp. 25-44 [In English].

21. Starr, J. & MacMillan, I.C. (1990). Resource cooptation via social contracting: resource acquisition strategies for new ventures. *Strategic Management Journal*, 11, pp. 79-92 [In English].

22. Vanberg, V.J. (1992). Organization as constitutional systems. *Constitutional Political Economy*, 3, pp. 223-53 [In English].

23. Williamson, O.E. (1983). Credible commitments: using hostages to support exchange. *American Economic Review*, 73, pp. 519-40 [In English].

24. Williamson, O.E. (1985). *The economic institutions of capitalism*. New York: Free Press [In English].

25. Williamson, O.E. (1993). The evolving science of organization. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 149, pp. 36-63 [In English].

Tretiak V.M., Polishchuk A.S. Institutional problems of land property commerce of land plots (land shares)

The purpose of article is to justify needs for legislative regulation for formation of institutional environment for land property commerce and strengthening a role of the state in guaranteeing rights in this process.

Research methods. In the research process the following scientific methods have been used: monographic method for analyzing the views of scientists on the studied problem; method of empirical research for evaluation of current state and development of

the research object; dialectical method of cognition for analysis of scientific works of Ukrainian and foreign scientists; abstract and logical method for analyzing the research results.

Research results. Necessity of the legislative regulation of land property commerce has been substantiated and an institutional mechanism for its improvement has been proposed. Importance of legalization and structuring of contractual relations for ensuring effective use of land plots (shares) has been determined. In order to efficiently organize land use in the agricultural production, owners of land plots (shares) and agricultural enterprises are understood as a network of contracts (agreements) in a range of land ownership relations between individuals.

Elements of scientific novelty. Theoretical and methodological substantiation for formation and regulation of the institutional environment for land property commerce have gained further development.

Practical significance. It is substantiated that formation of land property commerce should be carried out on legislative basis, combining interests of owners of land plots (shares), rural territories and its inhabitants, and thus to affect its formation, prices for land parcels and all what will be connected with it. Effective structure of contractual relations management and availability of reliable information on distribution of land ownership rights will ensure regulation and impact on development of market activity of land owners. Figs.: 1. Refs.: 25.

Keywords: land relations; owners of land plots; land market; state; institutional environment; land property commerce.

Tretiak Valentyna Mykolaivna - doctor of economic sciences, professor, professor of the department of ecology and land use economics, State Ecology Academy of Postgraduate Education and Management (2 build., 35, Mytropolyta Vasylia Lypkivskoho st., Kyiv)

E-mail: tretyak2@ukr.net

Polishchuk Anna Stanislavivna - postgraduate student of the department of ecology and land use economics, State Ecology Academy of Postgraduate Education and Management (2 build., 35, Mytropolyta Vasylia Lypkivskoho st., Kyiv)

E-mail: annapolish35@gmail.com

Третяк В. Н., Полищук А. С. Институциональные проблемы оборота земельных долей (паёв)

Цель статьи - обосновать необходимость законодательного урегулирования формирования институциональной среды оборота земельных участков владельцев земельных долей (паёв) и усиления роли государства по обеспечению прав в этом процессе.

Методика исследования. Использован монографический метод для анализа точки зрения ученых по исследуемой проблеме; метод эмпирического исследования по оценке современного состояния и развития объекта исследования; диалектический метод познания для анализа научных работ украинских и зарубежных ученых; для анализа результатов исследования - абстрактно-логический метод.

Результаты исследования. Обоснована необходимость законодательного урегулирования оборота земельных участков владельцев земельных долей (паёв) и предложен институциональный механизм его усовершенствования. Установлена важность узаконивания и структуризации контрактных отношений для обеспечения эффективного использования земельных долей (паёв). С целью эффективной организации использования земель в сельскохозяйственном производстве, владельцы земельных долей (паёв) и сельскохозяйственные предприятия рассматриваются как сеть контрактов (договоров) в сфере отношений собственности на землю между индивидами.

Элементы научной новизны. Получило дальнейшее развитие теоретико-методологическое обоснование формирования и регулирования институциональной среды оборота земельных участков владельцев земельных долей (паёв).

Практическая значимость. Обоснован вывод, что оборот земельных участков владельцев земельных долей (паёв) нужно осуществлять на законодательных основах, сочетая интересы владельцев земельных долей (паёв), сельских территорий и людей, на них живущих, и тем самым влиять на его формирование, цены на земельные участки и всего того, что с этим будет связано. Эффективная структура управления контрактными отношениями и доступность достоверной информации о распределении прав собственности на землю между всеми участниками земельных отношений обеспечат регулирование и влияние на развитие рыночного оборота земельных участков владельцев земельных долей (паёв). Илл.: 1. Библиогр.: 25.

Ключевые слова: земельные отношения; владельцы земельных долей; земельный рынок; государство; институциональная среда; рыночный оборот земельных участков.

Третяк Валентина Николаевна - доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры экологии и экономики землепользования, Государственная экологическая академия последипломного образования и управления (г. Киев, ул. Митрополита Василия Липковского, 35, корп. 2)

E-mail: tretyak2@ukr.net

Полищук Анна Станиславовна - аспирант кафедры экологии и экономики природопользования, Государственная экологическая академия последипломного образования и управления (г. Киев, ул. Митрополита Василия Липковского, 35, корп. 2)

E-mail: annapolish35@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 24.10.2018 р.

Фахове рецензування: 03.12.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Третяк В. М., Полищук А. С. Институциональні проблеми обігу земельних часток (паїв). *Економіка АПК*. 2018. № 12. С. 68 — 75.

* * *

УДК 332.01:631.67

JEL Classification: Q51; Q15

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201812076>

О.М. НЕЧИПОРЕНКО, кандидат економічних наук, доцент

Методологічні засади оцінювання результативності іригаційного землеробства

Мета статті – дослідити методологічні аспекти економічної оцінки стану розвитку іригаційного землеробства.

Методика дослідження. В процесі дослідження використано інтегративну функцію філософії, що передбачає системне, цілісне узагальнення та синтез різноманітних форм пізнання, вітчизняної та міжнародної практики іригації. Серед загальнонаукових методів емпіричного дослідження застосовано порівняльно-історичний, за допомогою якого шляхом порівняння виявлялося загальне і складове в теорії оцінки результативності, досягалося пізнання різних оцінок розвитку зрошуваного землеробства. Із загальнологічних методів як допоміжні використано: аналіз, синтез, абстрагування, ідеалізацію, узагальнення, аналогію та як основний – системний підхід.

Результати дослідження. На основі аналізу існуючих методик визначення кількісних і якісних показників стану розвитку зрошуваного землеробства встановлено, що на різних рівнях господарської ієрархії завдання оцінки ефективності будуть досить різноманітними за змістом, але пов'язані між собою результатами проведених досліджень та інформаційним забезпеченням, яке нині, у зв'язку з обмеженою звітністю сільгоспвиробників, надто проблематичне. Зважаючи на це, критерій або мірило ефективності необхідно розробляти відповідно до умов конкретних завдань так, щоб вони на єдиній принциповій основі надавали просту, але достатньо ёмну характеристику ефективності для кожного класу завдань окремо, відображаючи найважливіші їх аспекти.

Елементи наукової новизни. Обґрунтовано необхідність використання універсального економічного показника «продуктивність поливної води», як критерію оцінки якості управління водними ресурсами на різних ієрархічних рівнях та ефективності виробництва рослинницької продукції в сучасних умовах дефіциту водних ресурсів України.

Практична значущість. Результати дослідження мають прикладне значення для експертного середовища з огляду на можливість отримувати в нинішніх умовах більш повні й об'єктивні характеристики стану розвитку іригаційного землеробства та ефективності використання водних ресурсів на різних рівнях господарювання. Табл.: 1. Рис.: 1. Бібліогр.: 17.

Ключові слова: іригаційне землеробство; методика; економічний ефект; ефективність; капіталовкладення; продуктивність поливної води.

Нечипоренко Олександр Миколайович – кандидат економічних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу земельних відносин та природокористування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: o.nechyporenko57@gmail.com

Постановка проблеми. Методологічно оцінювання розвитку зрошуваного землеробства доцільно вивчати аналізуючи його як складну комплексну та відкриту систему, яка функціонує на різних ієрархічних рівнях управління, змінюючи різнопланові характеристики економічних, соціальних та екологічних чинників суспільних відносин. Для отримання максимально об'єктивних, точних, систематизованих результатів дослідження, що і є основним завданням методології, слід отримати *кількісні* та *якісні* параметри функціонування іригаційних систем. При цьому показники, які відображають масштаби використання природних і стаціонарних ресурсів, величину

кількісних змін розмірів поливного сільськогосподарства, не викликають дискусії стосовно методології їх визначення. Інша річ – якісні індикатори, які характеризують суттєві особливості та властивості зрошуваного землеробства, рівень розвитку й ефективність функціонування системи на різних рівнях. Поки що ці показники не знаходять одностайного розуміння їхньої суті в колі експертів. До того ж, для всебічного отримання необхідної наукової інформації та її подальшого упорядкування доцільно визначити показники результативності капітальних інвестицій у гідромеліоративні заходи, ефект від ведення аграрного виробництва на поливних землях, а також якість управління зрошуваним землеробством. Слід також зазначити, що методи визначення вказаних параметрів залежа-

тимуть від ієрархічного рівня проведення оцінки, тоді як критерій ефективності кожної підсистеми загальної системи зрошувального землеробства буде іншим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оцінку та напрями раціонального розвитку й підвищення ефективності зрошувального землеробства досліджували багато вітчизняних вчених, зокрема: В. Андрійчук [1], І. Андрусенко, Л. Грановська, О. Жовтоног, Г. Жуйков, В. Ковда, А. Лимарь, С. Лисогоров, В. Остапов, В. Сніговий, О. Собко, Г. Раскін [7], В. Трегобчук [10], В. Ушкаренко, І. Філіп'єв та ін. Також значну увагу цим питанням останніми роками приділяють такі зарубіжні експерти, як: Р. Баркер, Я. В. Кійне [17, 13], Дж. Лундквіст [14, 15], Д. Молден та П. Стедутто [16].

Перехід від планової економіки до ринкових відносин потребував переосмислення як теоретичної суті ефективності, так і практики економічної оцінки сільськогосподарського виробництва взагалі та його підгалузей зокрема, а отже й меліоративного землеробства. Аналіз результатів численних наукових досліджень свідчить, що ефективність аграрного виробництва тлумачиться по-різному, що насамперед є наслідком складності об'єкта й широкого спектра вирішуваних економічних, соціальних та екологічних завдань.

Мета статті - дослідити методологічні аспекти економічної оцінки стану розвитку іригаційного землеробства.

Виклад основних результатів дослідження. Ретроспективний аналіз показав, що важливе значення в доринковий період економіки України мали розробка й обґрунтування економічних критеріїв ефективності, які б дозволяли з меншими витратами матеріальних засобів і затрат живої праці отримувати найбільшу віддачу меліорованого гектара. У зв'язку з цим у радянські часи актуальним було вивчення фактичного стану використання зрошуваних земель, рівнів урожайності вирощуваних сільськогосподарських культур, виробничих витрат коштів, одержуваного чистого доходу від зрошення, термінів окупності капітальних вкладень, направлених у будівництво гідромеліоративних систем і сільськогосподарське освоєння поливних земель, а також проектування заходів, спрямованих на підвищення економічної ефективності штучного зволоження угідь. За сучасних ринкових

умов, при встановленні (з березня 2001 р.) постійно зростаючих тарифів на водогосподарські послуги, згадані вище показники не повністю відображатимуть достовірну оцінку результативності функціонування системи зрошувального землеробства. Також недостатньо мірою раніше йшлося про якісне покращення організації й управління іригацією на основі активізації економічного інтересу всіх зацікавлених сторін («гравців»).

Головна особливість прояву ефективності зрошення полягає в тому, що в цілому вона не може бути визначена по-іншому, як через результати і ефективність сільськогосподарського виробництва на меліорованих землях. Тобто звідси, «чистої» ефективності поливного землеробства, не залежної від конкретних умов і конкретних результатів господарювання в принципі не існує. Іригація спрямована насамперед на нарощування продовольчої безпеки держави і збільшення виробництва сільськогосподарської сировини. Хоча при цьому можуть вирішуватися й інші завдання, наприклад, покращення водозабезпечення населення і промисловості, розвиток рибного господарства, рекреації тощо, що зумовлено комплексним характером гідромеліоративного будівництва [10, с. 69].

Слід зазначити, що в результаті проведення заходів із гідромеліорації (ГЗ), тобто здійснення витрат на поліпшення земель, виникає кілька ефектів: економічний, соціальний та екологічний.

Економічний ефект вчені вбачали: у збільшенні, порівняно із суходолом, обсягів виробництва сільськогосподарської продукції в натуральному чи вартісному виразі; національного доходу; чистої продукції; чистого доходу; прибутку; у зниженні собівартості продукції, підвищенні продуктивності праці тощо.

Соціальний ефект зумовлений приростом матеріальних благ за рахунок ГЗ і знаходить прояв у підвищенні добробуту населення, рівня його освіти, кваліфікації, культури, поліпшенням умов праці та стану здоров'я, створенням зон рекреації, продовженням життя людини тощо. При цьому дуже складно виділити ту частку соціального ефекту, яку одержано за рахунок проведення певних меліоративних заходів. У вартісному виразі можна визначити величину соціального ефекту від підвищення знань, кваліфікації працівників, поліпшення здоров'я населення тощо.

Екологічний ефект передбачає поліпшення навколишнього природного середовища, зменшення рівня його забруднення, створення сприятливих умов для продовження життя людей, поліпшення якості земельних й водних ресурсів та ін. Усі складові цього ефекту підлягають кількісному вимірюванню й оцінюванню у вартісному виразі, як екологічні послуги.

Проте одержана величина ефекту від меліорації земель не надавала і не надає повної уяви про вигідність тих чи інших ГЗ. Вигідність останніх можна виявити лише при порівнянні одержаного результату (ефекту) з тими витратами, які пов'язані із запровадженням цих заходів. Таке порівняння сприймали як економічну категорію ефективності, що характеризує результативність одиниці інвестиційних витрат (капітальних вкладень), тобто вона показувала величину ефекту, отриману на одиницю капітальних вкладень (витрат). Таким чином ефективність - величина відносна.

Залежно від виду одержаного ефекту розраховували згадані аналогічні види ефективності проведених ГЗ: економічну, соціальну, екологічну. Їх визначали як відношення отриманого приросту економічного (соціального чи екологічного) ефекту до витрат, понесених на проведення меліорації земель.

В умовах соціалістичної економіки вважалося, що кращою оцінкою може бути порівняльна ефективність: коли одержані величини народногосподарської (з урахуванням чинного на той час податку з обороту)

чи госпрозрахункової (без урахування цього податку) ефективності капітальних вкладень порівнювали із нормативами загальної (абсолютної) економічної ефективності.

За основу визначення економічної ефективності капітальних вкладень в іригацію приймалися, як наведено вище, результати сільськогосподарського виробництва на зрошуваних землях. Так, загальна, або абсолютна, ефективність капітальних інвестицій у зрошення земель розраховувалася шляхом зіставлення обсягу цих вкладень із сумарним результатом, який отримували при виконанні іригаційних заходів. Основним народногосподарським (саме так на той час узагальнювалося) результатом капітальних вкладень (інвестицій) у зрошення угідь на всіх рівнях (включаючи господарство) був *приріст* чистої продукції (новоствореної додаткової вартості - $V+m$, або її загальний обсяг. В основі розрахунків економічної ефективності капітальних вкладень у зрошувальну меліорацію угідь знаходився лише *додатковий результат* у поливному землеробстві як загальний ефект, отриманий в умовах штучного зволоження за вирахуванням аналогічного в умовах землеробства на суходолі, що велося у тій самій природно-кліматичній зоні.

Отримані величини народногосподарської і госпрозрахункової економічної ефективності капітальних вкладень порівнювали із рекомендованими на той час нормативами загальної (абсолютної) економічної ефективності капітальних вкладень у зрошення за різних типів спеціалізації на поливних землях (табл.).

Рекомендовані нормативи коефіцієнтів економічної ефективності та термінів окупності капітальних вкладень у зрошення

Характер використання угідь	Коефіцієнт народногосподарської ефективності	Термін окупності, років
Зерно-кормові сівоzmіни	0,06	17
Зерно-кормові сівоzmіни з технічними культурами	0,08	12
Овоче-кормові сівоzmіни	0,09	11
Сади, ягідники, виноградники	0,12	8

Джерело: Заключний звіт ННЦ «Інститут аграрної економіки» за 1986-1989 рр.

Водночас розрахунок всіх виробничих затрат живої праці, витрат засобів на полив, а також собівартості 1 куб. м води, поданої на поля господарства різними механізмами, здійснювали за співвідношенням:

$$C_p = B_{пов} / O_c,$$

де C_p - собівартість 1 куб. м поданої на поле поливної води, коп.;

$B_{пов}$ - усі (повні) виробничі витрати на полив протягом сезону зрошення при застосуванні технічного засобу, коп. (отже, при самоплинному зрошенні витрати не визна-

чалися, окрім того до 2001 р. господарства не оплачували водогосподарські послуги);

Ос - сумарний об'єм зрошувальної води, поданої технічним засобом за поливний сезон на закріплену площу, куб. м (здебільшого облік кількості поданої води здійснювався непрямым способом (розрахунково: на основі паспортної потужності насосного обладнання), що призводило раніше і призводить тепер до значного завищення фактичного показника).

Нині витрати, понесені на поливну воду визначаються фактично використаною кількістю згаданого ресурсу, що залежить від користувача (виду зрошення, режиму поливів, залученої техніки, кваліфікації кадрів тощо) та від вартості послуг подачі цієї кількості ресурсу, яку встановлює водогосподарська організація. Окрім того, слід також враховувати меліоративні витрати, понесені безпосередньо агроводокористувачами при вирощуванні культур на зрошенні, а також вартість дозволу на спецводокористування. Отже, за умови рівності всіх інших факторів, які формують результат (ефект), рівень ефективності іригаційного землеробства має характеризуватися *сумарними витратами*, понесеними безпосередньо на штучне зволоження, що складаються із двох компонентів: фіксованих витрат, які не залежать від рівня виробництва продукції, та змінних витрат, які коливаються разом зі зміною масштабів зрошення.

У теорії і практиці оцінки ефективності зрошувального землеробства питання методології і методики розрахунку понесених сумарних витрат та одержаного сукупного результату мають, як і в минулі періоди, визначальне значення. Проте загально визнаною залишається лише наукова позиція з одного питання: ефективність водної (гідро) меліорації визначається за результатами та ефективністю аграрного виробництва на зрошуваних чи осушуваних угіддях. Єдиних підходів з решти питань учені не напружували. Насамперед це стосується концептуальних проблем: що відносити до соціально-економічного ефекту (результату), одержаного від зрошення, і як його визначати та що включати до складу повних витрат і використовуваних виробничих ресурсів та як їх розраховувати.

Як і в часи «меліоративного буму», парадоксальною залишається ситуація із *поточними витратами*. Певну їх частину відно-

сять на аграрну продукцію, вироблену на поливних угіддях, а іншу частину покривають за рахунок асигнувань із державного бюджету. По суті, в економічному обороті не брали участі амортизаційні відрахування на міжгосподарські іригаційні фонди, які нарівні із внутрішньогосподарськими, беруть участь у формуванні врожаю (у т.ч. додаткової продукції) на зрошуваних землях. Починаючи із 2001 р. витрати на обслуговування міжгосподарської частини іригаційної інфраструктури враховуються при оплаті аграріями водогосподарських послуг. У тарифах ці витрати певною мірою відображені. Проте виокремити їх для включення до собівартості конкретного виду рослинницької продукції зрошувального землеробства надто складно, до того ж це не завжди може дати адекватний результат оцінювання ефективності водної меліорації.

У працях з проблем дослідження економічної ефективності аграрного виробництва одні автори вважають, що для її підвищення необхідно домагатися всебічного зниження собівартості продукції, інші вчені зводять поняття ефективності до рентабельності. Проте, на нашу думку, за сучасних умов остання більшою мірою характеризує зміну цін, аніж результативність господарювання.

При оцінюванні *собівартості* продукції слід враховувати, що для одержання приросту врожайності сільгоспкультур здійснюватимуться додаткові виробничі витрати. Насамперед вони будуть пов'язані з відведенням водного ресурсу з джерела зрошення, його транспортуванням і розподілом, поливом та змінами в технології вирощування культур. При цьому загальні виробничі витрати поділяють на *меліоративні та сільськогосподарські*. У свою чергу, залежно від умов їх формування, стосовно до різних типів систем (державні чи місцеві поливні мережі), витрати поділяють на міжгосподарські та внутрішньогосподарські. За сучасних умов в Україні витрати на експлуатацію й обслуговування міжгосподарської мережі частково відшкодовуються за рахунок бюджетних коштів і при розрахунках собівартості продукції не враховуються. У тих нечастих випадках, коли система обслуговує одне господарство, тобто є внутрішньогосподарською, всі меліоративні витрати несе дана організаційна структура. Меліоративні внутрішньогосподарські витрати мають відображатися в агротехнологічних картах

комплексу польових робіт окремо по кожній сільськогосподарській культурі. До них відносять витрати на полив, на роботи з його підготовки і завершення, включаючи експлуатаційне вирівнювання поверхні поля, нарізки тимчасових поливних борозен (за необхідності), їх зарівнювання та ін.

Під час аналізу сільськогосподарських витрат виділяються такі, за якими одержують додаткову продукцію (додаткову вартість) на зрошуваних землях. До них відносять додаткові витрати на проведення до - і післяполивного обробітку, внесення додаткових доз добрив, засобів захисту, збір і транспортування врожаю тощо. До складу витрат, які зумовили приріст урожаю, відносять також загальновиробничі та загальногосподарські витрати.

Водночас *рентабельність* є показником, похідним від прибутку, сутність якого полягає у порівнянні одержаного прибутку із витратами на виробництво продукції. Крім того, за критерієм рентабельності вигідний не будь-який приріст прибутку, а лише той, що випереджає ріст витрат. У цьому розумінні вартість виробленої на зрошенні додаткової продукції має перевищувати, за рівності всіх інших витрат в умовах суходолу, вартість виснаженої на вирощування цієї продукції поливної води. Зіставлення за рівнем рентабельності продукції зрошуваного землеробства слід здійснювати з урахуванням рентабельності культур, вирощених на богарі, та середнього рівня рентабельності рослинництва в цілому по підприємству чи у певній зоні. Порівняння рівня рентабельності продукції, вирощеної на поливі, із відповідним показником у цілому по агропідприємству або зоні дозволяє також підтвердити (чи навпаки) правильність висновків стосовно перспективності вирощування культури на зрошенні та його позитивний вплив на загальний економічний стан.

Показник *прибутку* часто використовують як узагальнюючий індикатор результатів діяльності організацій [4, 5, 9]. Але на думку деяких учених, яку ми поділяємо, прибуток в абсолютному вираженні не розкриває властивості сукупного ефекту. Він містить такі складові, як собівартість продукції, збільшення обсягу продукції, певною мірою її якості і асортимент тощо, проте не відображає результати застосування ресурсів, тобто авансування капіталу, що прояв-

ляється тільки в показникові рентабельності [12]. У світлі досліджуваної проблеми видається слушною також думка М. Брауна про те, що компанія може показувати прибуток у бухгалтерському балансі, але у дійсності працювати у збиток, якщо брати в розрахунок вартість капіталу, необхідного для управління бізнесом. Тому прибуток може виявитися тим показником, який вводить менеджерів в оману при оцінюванні фінансового успіху [11].

Порівнюючи прибуток, одержаний з 1 га, слід пам'ятати, що він, як реалізована частина додаткової вартості, на зрошенні, на відміну від богарного землеробства, формується насамперед завдяки природному ресурсу - воді, у даному випадку визначальному, як і земля, факторові виробництва.

Водночас в умовах зрошуваного землеробства отримана додаткова вартість буде не що інше, як диференціальна земельна рента-II, яка виникає за рахунок інтенсифікації виробництва, тобто додаткових витрат. Останні дають аграріям можливість значно результативніше використовувати природні фактори й отримувати надлишковий, порівняно з умовами суходолу, додатковий продукт, або надприбуток. У нинішніх умовах надприбуток в Україні отримує переважно орендар угідь, який здійснив інвестиції у зрошення. Проте після закінчення терміну дії договору оренди власник земельної ділянки врахує цей потенційний надприбуток і відповідно на таку суму збільшить у майбутньому розмір орендної плати, тобто далі він одержуватиме диференціальну ренту-II.

Слід зазначити, що джерелом обох диференціальних рент є додана, а в її складі додаткова вартість - новостворена водокористувачами за вирішальної участі природних факторів (ресурсів) виробництва: ґрунту і вологи (рис.).

Необхідно враховувати, що нині, за сталих (зафіксованих у середньо- та довгострокових договорах) розмірів орендної плати за землю (абсолютна рента власника земельного паю) і відсотка на капітал, зростання додаткової вартості буде нагромаджувати суму прибутку, при цьому визначена частка останнього у зрошуваному землеробстві мала б бути реінвестованою в інноваційну модернізацію внутрішньогосподарської, а у недалекій перспективі також і міжгосподарської іригаційної інфраструктури.

Структура вартості продукції зрошуваного землеробства

Джерело: Сформовано автором.

За своєю суттю, прибуток - це лише реалізована частина додаткової вартості. Авансуючи власний чи позичковий капітал у виробництво сільськогосподарської продукції, агроводокористувач цікавиться насамперед вигодою, рівнем приросту вкладеного у виробництво капіталу. Цей рівень знаходить свій вираз у *нормі прибутку* - відсоткове відношення маси прибутку до авансованого капіталу: певної грошової суми, яку підприємець витратив на придбання засобів виробництва (постійний капітал), а в наведеному випадку ще й води та робочої сили (змінний капітал) для організації власного агробізнесу й отримання прибутку. З нормою прибутку пов'язана категорія маси прибутку. Якщо норма прибутку є відносною величиною, вираженою у відсотках, то маса прибутку - абсолютна величина, виражена в грошових одиницях.

Отже, за принципової єдності зазначених вище показників кожний із них відображає різні сторони проблеми оцінювання ефективності й різні формулювання цілі, тому підсумок оцінки одного й того ж процесу чи проекту за переліченими показниками може не збігатися. Кожний показник має право на застосування, але відображатиме лише свій варіант відповіді на багатогранну задачу оцінки ефективності. Таким чином, у всякому конкретному випадку слід вибирати той показник (індикатор), який найбільшою

мірою відповідає суті необхідної для очікуваного висновку.

В іригаційному сільському господарстві результативність виробництва зумовлена не лише різницею у рівні родючості землі та місцем її розташування по відношенню до ринку збуту, а й умовами використання водних ресурсів. Зважаючи на це, не можна не погодитися з висновком В. Андрійчука, що при оцінюванні ефективності зрошення слід враховувати ту обставину, що вода (з економічного погляду) є важливим виробничим ресурсом, який має вартість, а використання його має раціональні межі. Отже, максимальна віддача від зрошення досягається лише за певних обсягів корисного використання поливної води. Але це можливо за умови, якщо агроводокористувач будь-коли в потрібні строки одержить необхідну кількість ресурсу. Тому при організації зрошуваного землеробства забезпечення достатнього і своєчасного водопостачання виступає необхідною умовою доцільності його запровадження [1].

В економічній літературі радянських часів з питань ефективності гідромеліорації простежувалися спроби запропонувати систему показників, що характеризують рівень і ефективність використання земельних та водних ресурсів, у тому числі в умовах поливного землеробства. За підсумком, який належить академіку В. Трегобчуку: біль-

шість дослідників вважали, що найважливішим показником ефективності використання земельних угідь в умовах зрошення є їх продуктивність у грошовому та натуральному виразі (Дмитрієв В., Лич Г., Жминько В., Мацкевич В. та ін.). Тоді як на думку Г. Раскіна, основними індикаторами економічної ефективності поливної води є розміри одержаних у зрошуваному землеробстві валової продукції, валового і чистого доходу, з розрахунку на 1000 куб. м води, забраної з джерела зрошення, та на 1000 куб. м води, поданої сільськогосподарському підприємству в точках виділу. Важливим показником цей автор вважає також продуктивність зрошувальної води. «Стосовно продуктивності зрошувальної води, тобто її витрат на 1 га і на 1 крб. продукції поливних площ, - зазначає Г. Ф. Раскін, - то ці показники не тільки ні в якій звітності не передбачені, але ними, як правило, не користуються при економічному аналізі» [7]. Погляди Г. Раскіна поділяв і Н. Сагатов [8], досліджуючи питання статистики поливного землеробства. Він вважав, що можливо достатньо повно охарактеризувати ефективність використання зрошувальної води показниками виходу валової продукції, валового і чистого доходу з розрахунку на 1 тис. куб. м річного об'єму водозабору із джерела зрошення. При такому визначенні вони «дають більш узагальнюючу характеристику ефективності використання водних ресурсів із врахуванням всіх можливих втрат води в іригаційних каналах і на зрошуваному полі» [10, с. 99].

До основних показників економічної ефективності зрошення Г. Бабков [2] відносив «цінність води», під якою розумів об'єм прибутку, який припадає на 1 куб. м зрошувальної води, одержаного при вирощуванні певної культури на поливних землях. Зпоміж інших показників він виділяв окупність поливного ресурсу приростом урожаю зерна (ц) із розрахунку на 1000 куб. м води. Для оцінки ефективності використання водних ресурсів при іригації радянські вчені В. Карєв і В. Шлик [3] пропонували на той час такі показники: коефіцієнт корисної дії зрошувальної системи; коефіцієнт використання води у зрошувальній системі, господарстві та на поливній площі; собівартість поданої води; продуктивність зрошувальної води [10, с. 99]. Проте наведені два перших показники не мають економічного змісту,

вони дають уявлення лише про технічний рівень гідромеліоративної системи та техніку поливу.

На нашу думку, стосовно водних ресурсів не зовсім правомірно і методично правильно при визначенні економічної ефективності враховувати загальний водозабір на тій чи іншій гідромеліоративній системі чи навіть об'єм води, поданої у господарство, тобто відносити ефект (результат) і на ту частину ресурсу, яка фактично не мала відношення до його створення. Об'єм водоподачі, а тим більше відбір води із джерела зрошення, включає в себе не лише поливну воду. Як свідчила практика радянських часів, а особливо нині за значно гіршого стану іригаційної інфраструктури, безпосередньо на зволоження культур використовується менше половини водних ресурсів, забраних із джерела зрошення (річки чи каналу).

Зважаючи на обґрунтовані доринковими економічними дослідженнями методичні принципи («додатковості результату», «одногалузевого підходу» і «повного обліку всіх витрат»), вважалось, що узагальнювальними показниками є: 1. При оцінці ефективності використання земельних ресурсів:

- абсолютна продуктивність зрошуваних угідь (у натуральному і вартісному виразі) - загальний обсяг виробництва окремих видів продукції рільництва і валової продукції рослинництва з розрахунку на 1 га меліорованих земель;

- додаткова абсолютна продуктивність (у натуральному і вартісному виразі), що характеризується приростом (прибавками) урожайності окремих культур (у ц) і додаткової валової продукції землеробства з розрахунку на 1 га поливних угідь;

- відносна продуктивність земель, що характеризується середнім відносним приростом урожайності культур (%) і співвідношенням питомих обсягів валової продукції землеробства, одержаної на меліорованих і немеліорованих угіддях в одних і тих самих умовах (%);

- абсолютна ефективність зрошуваних земель, що визначається чистим доходом із розрахунку на одиницю меліорованої площі;

- додаткова абсолютна ефективність зрошуваних сільгоспугідь, що характеризується додатковим чистим доходом із розрахунку на 1 га;

- відносна ефективність угідь, що розраховується як відношення питомих обсягів

чистого доходу на меліорованих і немеліорованих землях.

2. При оцінці ефективності використання водних ресурсів:

- продуктивність зрошувальної води (або водовіддача). Цей не часто вживаний нині показник є співвідношенням додаткової валової продукції зрошуваного землеробства і об'єму використаних для цілей зрошення водних ресурсів. У натуральному виразі - кількість виробленої додаткової продукції (зерна, овочів і т.д.) із розрахунку на одиницю зрошувальної води;

- дохідність зрошувальної води - величина додаткового чистого доходу з розрахунку на одиницю водних ресурсів, використаних на цілі зрошення;

- ефективність сумарних витрат на зрошувальну воду - співвідношення вказаних витрат і додаткового чистого доходу (якщо брали лише додатковий чистий дохід, то як результат отримували госпрозрахункову (розраховувалася лише на рівні господарства) ефективність сумарних витрат на поливну воду.

Окрім наведеного вище, маючи грошові оцінки всіх видів використаних виробничих ресурсів, визначали їх *інтегральну (сумарну) величину* - ресурсний потенціал іригаційно-меліоративного комплексу (ІМК) країни. Співвідношення валової продукції землеробства, отриманої на меліорованих землях, і ресурсного потенціалу забезпечував показник загальної ресурсовіддачі. Обсяги чистого доходу і чистої продукції, які припадали на одиницю інтегральної оцінки виробничих ресурсів, свідчили про інтегральну ефективність їх використання на відповідних рівнях [10, с. 107].

Нині становить інтерес об'єктивна результативність господарювання на кожному окремому полі чи сівозміні. Адже за різної продуктивності та різною водопотребою рослин, при загальній ефективності, може бути прихована збитковість одних та, водночас, висока рентабельність інших культур.

За відсутності можливості здійснювати оцінку економічної ефективності зрошуваного землеробства в ринкових умовах, застосовуючи всеохоплюючий інтегральний показник, нами раніше [6] запропонована методика визначення результативності системи зрошуваного землеробства на основі оцінювання продуктивності поливної води на різних ієрархічних рівнях. Згаданий по-

казник являє собою відношення маси отриманої продукції, або грошового її еквівалента до обсягу виснаженої на виробництво цієї продукції води. Тут має місце пряма функціональна залежність продуктивності води від кількості чи вартості вигід та обернена функція відносно кількості витраченої на одержання цих вигід води. Залежно від того, про які саме одержані вигоди йдеться та яка кількість води може бути відведена для їх отримання, оцінку доцільно проводити на конкретних рівнях водного балансу [13-17]. Цей показник слугує індикатором не лише якості управління, а й кращого технічного та технологічного стану, вищої урожайності та економного використання ресурсів, тобто на певному визначеному рівні може бути інтегральним.

Висновки. На різних рівнях господарської ієрархії системи зрошуваного землеробства завдання оцінки ефективності будуть досить різноманітними за змістом, але пов'язані між собою результатами проведених досліджень та інформаційним забезпеченням, яке нині, через обмежену звітність виробників, надто проблематичне. Зважаючи на це, критерій або мірило ефективності необхідно розробляти відповідно до умов конкретних завдань так, щоб вони на єдиній принциповій основі надавали просту, але достатньо ємну характеристику результативності для кожного класу завдань окремо, відображаючи найважливіші їх аспекти. Таким чином, наукове формування єдиного (універсального) для всіх випадків визначення суті ефективності, в тому числі стосовно сільського господарства в цілому і зрошуваного землеробства зокрема, малоймовірне.

Апріорі розвиток і поширення тих чи інших технологій, в тому числі інноваційних, зокрема й зрошуваного землеробства, будуть визначатися тим ефектом і вигодою, які одержуватимуть із забезпеченням конкурентоспроможності вирощеної продукції. Слід враховувати той факт, що за нинішніх економічних умов України поливні угіддя використовуватимуть лише у разі одержання товаровиробниками додаткової вартості в тих розмірах, що відповідатимуть визначеним цілям їхньої підприємницької діяльності. Очевидно, що на поливі вирощуватимуть лише культури, які конкурентоспроможніші порівняно не лише із богарним рослинництвом, а й поміж собою, при їх одночасному вирощуванні на зрошуваних угіддях.

Зважаючи на наведені вище міркування, методичні положення оцінки ефективності галузі зрошувального землеробства базуватимуться на оцінці конкурентоспроможності виробленої продукції. На нашу думку, за сучасних умов показник ефективності визна-

чатиметься можливістю виробництва більшої, порівняно із суходолом і такими ж поливними угіддями, кількості додаткової вартості за оптимальних витрат зрошувальної води та енергії.

Список бібліографічних посилань

1. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств : підручник. 2-ге вид., доп. і переробл. Київ : КНЕУ, 2002. 624 с.
2. Бабков Г. А. Анализ эффективности орошаемого земледелия. *Гидротехника и мелиорация*. 1973. № 9. С. 82-89.
3. Карев В. Б., Шлык В. И. Экономика использования водных ресурсов в орошаемом земледелии. Москва : Колос, 1979. 159 с.
4. Кривицька О. Р. Планування прибутку підприємства при визначенні стратегії його розвитку. *Фінанси України*. 2005. №3. С. 138-147.
5. Литвин М. И. Прогнозирование прибыли на основе факторной модели. *Финансовый менеджмент*. 2002. №6. С. 3-10.
6. Нечипоренко О. М. Наукові засади управління продуктивністю поливної води. *Економіка АПК*. 2017. № 3. С. 57-64.
7. Раскин Г. Ф. Некоторые вопросы методики экономических расчетов в мелиорации. *Гидротехника и мелиорация*. 1973. № 11. С. 75-79.
8. Сагатов Н. М. Проблемы статистики орошаемого земледелия. Ташкент : Фан, 1975. 156 с.
9. Соболев С. Н. Предпринимательство (начало бизнеса). Киев : Венчур, 1994. 176 с.
10. Трезобчук В. М. Экономико-экологические проблемы гидромелиорации / АН УССР. Ин-т экономики; Отв. ред. А. М. Онищенко. Киев : Наук. думка, 1990. 208 с.
11. Чернега О. М. Системний підхід до управління ефективністю діяльності організації. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. Одеса, 2013. № 16 (195). С. 45-54.
12. Шершнева З. Е., Оборська С. В. Стратегічне управління : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2005.
13. A Water-productivity Framework for Understanding and Action. David Molden, Hammond Murray-Rust, R. Sakthivadivel and Ian Makin International Water Management Institute, Colombo, Sri Lanka, 2003. URL: <http://publications.iwmi.org/pdf/H032632.pdf>.
14. Lundqvist, J., Grönwall, J., Jägerskog, A., (2015). Water, food security and human dignity - a nutrition perspective. / Ministry of Enterprise and Innovation, Swedish FAO Committee, Stockholm. URL: <http://www.government.se/contentassets/5ef425430d2f49cea3/ebc4a55e8127e5/water-food-security-and-human-dignity>.
15. Lundqvist, J., De Fraiture, C., Molden, D. Saving Water: From Field to Fork - Curbing Losses and Wastage in the Food Chain. / SIWI Policy Brief. SIWI, 2008. URL: https://dlc.dlib.indiana.edu/dlc/bitstream/handle/10535/5088/PB_From_Filed_to_Fork_2008.pdf?sequence=1.
16. Rural Development Report 2016. Fostering inclusive rural transformation 2016 by the International Fund for Agricultural Development (IFAD). Printed by Quintily, Rome, Italy, September 2016. URL: <http://www.ifad.org/documents/38714170/39155702/Rural+development+report+2016.pdf/347402dd-a37f-41b7-9990-aa745dc113b9>.
17. Water for Food, Water for Life: A Comprehensive Assessment of Water Management in Agriculture. London: Earthscan, and Colombo: International Water Management Institute, 2007. URL: http://www.fao.org/nr/water/docs/summary_synthesisbook.pdf.

References

- Andriiuchuk, V.H. (2002). *Ekonomika ahrarykh pidpriemstv : pidruchnyk [Economics of agrarian enterprises: textbook]*. 2-nd ed. Kyiv: KNEU [In Ukrainian].
1. Babkov, G.A. (1973). Analiz efektyvnosti oroshaemogo zemledelija [Analysis of effectiveness of the irrigation agriculture]. *Gidrotehnika i melioracija*, 9, pp. 82-89 [In Russian].
 2. Karev, V.B. & Shlyk, V.I. (1979). *Jekonomika ispolzovani-ja vodnyh resursov v oroshaemom zemledelii [Economics of use of water resources in the irrigation agriculture]*. Moscow: Kolos [In Russian].
 3. Kryvytska, O.R. (2005). Planuvannia prybutku pidpri- yemstva pry vyznachenni stratehii yoho rozvytku [Planning of enterprise profit in determining a strategy of its development]. *Fi- nansy Ukrainy*, 3, pp. 138-147 [In Ukrainian].
 4. Litvin, M.I. (2002). Prognozirovanie prybyli na osnove faktornoy modeli [Profit forecasting based on a factor model]. *Finansovyy menedzhment*, 6, pp. 3-10 [In Russian].
 5. Nechyporenko, O.M. (2017). Naukovi zasady upravlinnia produktyvnistiu polyvnoi vody [Scientific principles for manage- ment of productivity of irrigation water]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 57-64 [In Ukrainian].
 6. Raskin, G.F. (1973). Nekotorye voprosy metodiki ekonomicheskikh raschetov v melioracii [Some questions of the methodology of economic calculations in land reclamation]. *Gidrotehnika i melioracija*, 11, pp. 75-79 [In Russian].
 7. Sagatov, N.M. (1975). *Problemy statistiki oroshaemogo zemledelija [Problems of the irrigation agriculture statistics]*. Tashkent: Fan [In Russian].
 8. Sobol, S.N. (1994). *Predprinimatelstvo (nachalo bizne- sa) [Entrepreneurship (start of business)]*. Kiev: Venchur [In Rus- sian].
 9. Tregobchuk, V.M. (1990). *Jekonomiko-jekologicheskie problemy gidromelioracii [Economic and ecological problems of hydro-amelioration]*. A.M. Onishchenko (Ed.). Kyiv: Nauk. dumka [In Russian].
 10. Cherneha, O.M. (2013). Systemnyi pidkhid do upravlin- nia efektyvnistiu diialnosti orhanizatsii [System approach for ef- fectiveness management of entity's activity]. *Naukovyi visnyk Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*, 16 (195), pp. 45-54 [In Ukrainian].
 11. Shersheva, Z.E. & Oborska, S.V. (2005). *Stratehichne upravlinnia : navch. posib. [Strategic management: tutorial]*. Kyiv: KNEU [In Ukrainian].
 12. Molden, D., Murray-Rust, H., Sakthivadivel, R., & Makin, I. (2003). *Water-productivity framework for under- standing and action*. Colombo, Sri Lanka: International Water Management Institute. Retrieved from: <http://publications.iwmi.org/pdf/H032632.pdf> [In English].
 13. Lundqvist, J., Grönwall, J., & Jägerskog, A. (2015). Water, food security and human dignity - a nutrition perspec- tive. *Stockholm: Ministry of Enterprise and Innovation, Swedish FAO Committee*. Retrieved from: <http://www.government.se/contentassets/5ef425430d2f49cea3/ebc4a55e8127e5/water- food-security-and-human-dignity> [In English].
 14. Lundqvist, J., De Fraiture, C., & Molden, D. (2008). Sav- ing water: from field to fork - curbing losses and wastage in the food chain. *SIWI Policy Brief*. SIWI. Retrieved from: https://dlc.dlib.indiana.edu/dlc/bitstream/handle/10535/5088/PB_From_Filed_to_Fork_2008.pdf?sequence=1 [In English].
 15. *Rural development report 2016. Fostering inclusive rural transformation 2016 by the International Fund for Agri- cultural Development*. (2016). Rome, Italy: Quintily. Retrieved from: <https://www.ifad.org/documents/38714170/39155702/Rural+development+report+2016.pdf> [In English].

16. *Water for food, water for life: a comprehensive assessment of water management in agriculture*. (2007). London: Earthscan, and Colombo: International Water Management Institute. Retrieved from: http://www.fao.org/nr/water/docs/summary_synthesisbook.pdf [In English].

Nechyporenko O.M. Methodological bases for effectiveness evaluation of the irrigation agriculture

The purpose of the article is to study methodological aspects for economic evaluation of development status of the irrigation agriculture.

Research methods. In the research process has been used the integrative function of philosophy, which involves systematic and holistic synthesis, as well as synthesis of various forms of cognition, domestic and international practice of irrigation. Among general scientific methods of empirical research has been used comparative and historical method, with which by comparison have been found general and constituent in the theory of impact assessment and knowledge of different assessments for the irrigation agriculture development. In addition, there have been used the following general methods: analysis, synthesis, abstraction, idealization, generalization, analogy, and systematic approach as a basic one.

Research results. On basis of analysis of existing methods for determining quantitative and qualitative indicators for development of the irrigated agriculture, it has been established that at various levels of the economic hierarchy, task for effectiveness evaluating will be quite diverse in content, but related to the research results and information provision, which is extremely problematic due to the fact of limited reporting of agricultural producers nowadays. In this regard, criterion or measure of effectiveness must be developed in accordance with terms of specific tasks that can provide simple but sufficiently comprehensive performance characteristic for each type of tasks separately with reflection their most important aspects.

Elements of scientific novelty. Scientific novelty lies in justification of necessity of using the universal economic indicator "productivity of irrigation water" as a criterion for assessing the quality of water resources management at different hierarchical levels and efficiency of the crop production in current conditions of water resources deficit in Ukraine.

Practical significance. The research results have practical significance for expert environment due to the fact of possibility to obtain more complete and objective characteristics of development status of the irrigation agriculture and efficiency of the water resources utilization at different levels of management. Tabl.: 1. Figs.: 1. Refs.: 17.

Keywords: irrigation agriculture; method; economic effect; efficiency; investment; productivity of irrigation water.

Nechyporenko Oleksandr Mykolaiovych - candidate of economic sciences, associate professor (docent), leading research fellow of the department of land relations and nature management, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: o.nechyporenko57@gmail.com

Нечипоренко А.Н. Методологические основы оценивания результативности ирригационного земледелия

Цель статьи - исследовать методологические аспекты экономической оценки состояния развития ирригационного земледелия.

Методика исследования. В процессе исследования использована интегративная функция философии, которая предусматривает системное, целостное обобщение и синтез различных форм познания, отечественной и международной практики ирригации. Среди общенаучных методов эмпирического исследования применены сравнительно-исторический, с помощью которого путем сравнения определялось общее и составляющие в теории оценки результативности, достигалось познание различных оценок развития орошаемого земледелия. Из общелогических методов как вспомогательные использованы: анализ, синтез, абстрагирование, идеализация, обобщение, аналогия и как основной - системный подход.

Результаты исследования. На основе анализа существующих методик определения количественных и качественных показателей состояния развития орошаемого земледелия установлено, что на разных уровнях хозяйственной иерархии задачи оценки эффективности будут весьма разнообразными по содержанию, но связанные между собой результатами проведенных исследований и информационным обеспечением, которое сейчас, в связи с ограниченной отчетностью сельхозпроизводителей, слишком проблематично. Учитывая это, критерий или мерило эффективности необходимо разрабатывать в соответствии с условиями конкретных задач так, чтобы они на единой принципиальной основе давали простую, но достаточно емкую характеристику эффективности для каждого класса задач отдельно, отражая при этом важнейшие их аспекты.

Элементы научной новизны. Обоснована необходимость использования универсального экономического показателя «производительность поливной воды», как критерия оценки качества управления водными ресурсами на разных иерархических уровнях и эффективности производства растениеводческой продукции в современных условиях дефицита водных ресурсов Украины.

Практическая значимость. Результаты исследования имеют прикладное значение для экспертной среды учитывая возможность получать в нынешних условиях более полные и объективные характеристики состояния развития ирригационного земледелия и эффективности использования водных ресурсов на разных уровнях хозяйствования. Табл.: 1. Илл.: 1. Библиогр.: 17.

Ключевые слова: ирригационное земледелие; методика; экономический эффект; эффективность; капиталовложения; продуктивность оросительной воды.

Нечипоренко Александр Николаевич - кандидат экономических наук, доцент, ведущий научный сотрудник отдела земельных отношений и природопользования, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)
E-mail: o.nechyporenko57@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 12.12.2018 р.

Фахове рецензування: 17.12.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Нечипоренко О. М. Методологічні засади оцінювання результативності іригаційного землеробства. *Економіка АПК*. 2018. № 12. С. 76 – 85.

* * *

УДК 338.001.36: 631.1

JEL Classification: Q10; Q 57

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201812086>

І.Д. БІЛОКІННА

І.В. ФУРМАН, кандидат економічних наук

Організаційно-економічні аспекти розвитку аграрного сектору на засадах «зеленої економіки»

Мета статті - здійснити теоретико-методичне обґрунтування характеристик і організаційно-економічних чинників розвитку аграрного сектору на засадах «зеленої економіки» з описом зарубіжного досвіду та визначенням пріоритетів для України, зокрема з урахуванням пріоритету використання відновлюваних джерел енергії.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано такі методи, як аналіз і синтез (під час вивчення складових елементів «зеленої економіки»), монографічний метод (аналіз наукових здобутків українських й іноземних учених щодо проблем розвитку «зеленої економіки»).

Результати дослідження. У процесі вивчення організаційно-економічних аспектів розвитку аграрного сектору на засадах «зеленої економіки» розкрито сучасний стан органічного виробництва та альтернативної енергетики в Україні, проаналізовано організаційно-економічні аспекти, які впливають на розвиток сучасного аграрного сектору.

Елементи наукової новизни. Охарактеризовано організаційно-економічні чинники розвитку аграрного сектору на засадах «зеленої економіки» саме на даному етапі перетворень, а також методично представлено вже сформований досвід зарубіжних країн з цього приводу.

Практична значущість. Проаналізовано сучасний стан розвитку «зеленої економіки» в Україні, а також оглядово представлено концептуальне позиціонування організаційно-економічних аспектів розвитку аграрного сектору в методичній конструкції «озеленення» економіки з означенням можливостей для України. Рис.: 3. Бібліогр.: 22.

Ключові слова: «зелена економіка»; органічне виробництво; альтернативні джерела енергії; аграрний сектор; «зелений тариф»; агроєкосистема.

Білокінна Ілона Дмитрівна - асистент кафедри адміністративного менеджменту та альтернативних джерел енергії, Вінницький національний аграрний університет (м. Вінниця, вул. Сонячна, 3)

E-mail: i.bilokinna@gmail.com

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0001-5816-1067>

Фурман Ірина Володимирівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри адміністративного менеджменту та альтернативних джерел енергії, Вінницький національний аграрний університет (м. Вінниця, вул. Сонячна, 3)

E-mail: irina_furman@ukr.net

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0002-9923-555X>

Постановка проблеми. Економічна динаміка, ефективність та перспективи розвитку аграрного сектору глобально залежать від інституційних спроможностей впровадити у практику аспекти сталого розвитку, принципи організації господарювання на засадах відновлюваності, збереження потенціалу для майбутніх поколінь. У постановочному плані, оцінюючи пріоритетні засади впровадження сталого розвитку, однією з бажаних його моделей вважаємо «зелену економіку», особливо у контексті розуміння того, що аграрні функції мають прямий зв'язок із

природою. Загалом сенс заданої постановки питання в тому, що концептуалізація і впровадження моделі розвитку агросектору на засадах «зеленої економіки» є пріоритетом зарубіжної практики та має стати таким для вітчизняної. Проведення дискусії щодо визначення організаційно-економічних аспектів розвитку аграрного сектору на засадах «зеленої економіки» актуалізується практикою у питанні застосування однойменної наукової концепції як системи пріоритетів сталого господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідницька модель розуміння змісту концепції «зеленої економіки», адаптована у тому числі до умов аграрного сектору еко-

номіки, пріоритетно представлена в системі знань завдяки працям таких науковців, як М. Букчин [1] (популяризація поняття екології в контркультуру США та засад стимулювання розвитку екологічного руху); Дж. Джекобс [2] (у книзі «Смерть і життя великих американських міст» зазначила, що оновлення міст не враховує потреби більшості городян, виступала за кардинальні зміни, в тому числі екологічного характеру, розвитку міст); Р. Карсон [3] (у книзі «Мовчазна весна» (1962 р.) охарактеризовано ганебний вплив пестицидів на живі організми); Д. Кортен [4] (у монографії «Когда корпорации правят миром» охарактеризовано проблему негативного впливу розвитку корпорацій на екологію через забруднення навколишнього середовища); Р. Фуллер [5] (досліджував засади виживання населення на нашій планеті та вірив, що людське суспільство незабаром покладатиметься в основному на відновлювані джерела енергії, такі як електрика з сонячного світла і енергії вітру); Д. Медоуз [6] (оцінено наслідки швидкого зростання населення планети при обмежених природних ресурсах); О. Шпикуляк [7 - 9] (оцінка інституційних пріоритетів реалізації концепції «зеленої економіки» в аграрному секторі); Г. Калетнік [10 - 12] (досліджено питання використання альтернативних джерел енергії, ефективності їх виробництва та споживання); Т. Грицюк і Т. Василенко [13] (характеристики стратегічних пріоритетів розвитку «зеленої економіки» у країнах світу). Незважаючи на наявну значну кількість наукових праць щодо особливостей впровадження концепції «зеленої економіки» в Україні, актуальною видається необхідність більш детально вивчити вже сформований досвід її застосування в нашій державі стосовно аграрного сектору економіки.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Україна знаходиться на етапі глибоких трансформацій економіки, тому в аграрній сфері нашої країни фактори, механізми, організаційно-економічні аспекти розвитку аграрного сектору постійно змінюються. Звідси виникає потреба охарактеризувати організаційно-економічні чинники розвитку аграрного сектору на засадах «зеленої економіки» саме на даному етапі перетворень, а також методично представити вже сформований досвід зарубіжних країн з цього приводу. Відповідно актуалізується

необхідність здійснення оглядового представлення концептуального позиціонування організаційно-економічних аспектів розвитку аграрного сектору в методичній конструкції «озеленення» економіки з означенням можливостей для України.

Мета статті - надати теоретико-методичне обґрунтування характеристик і організаційно-економічних чинників розвитку аграрного сектору на засадах «зеленої економіки» з описом зарубіжного досвіду та визначенням пріоритетів для України, зокрема з урахуванням пріоритету використання відновлюваних джерел енергії.

Виклад основних результатів дослідження. Аграрний сектор економіки є галуззю, сферою господарювання, яка за своїм впливом на життєдіяльність людини виходить далеко за межі простого виробництва, її значимість глобальна, зокрема, щодо впливу на життя і здоров'я людей, на продовольчу, екологічну безпеку. З практики відомо, що вже кілька десятиліть людство намагається подолати низку глобальних проблем, які склалися в сучасних умовах, а саме проблеми із забрудненням навколишнього середовища, дефіцит природних ресурсів на планеті. Вихід із такої складної ситуації можливий лише за рахунок кардинальних змін у способі виробництва, переходу на нові екологічно безпечні та ресурсозберігаючі технології. Активно здійснюється пошук підходів, способів забезпечення життєспроможності людей, у тому числі й за рахунок ощадливого використання ресурсів агроєкосистеми, сприяння їх відновленню.

Відповідно до сучасного розуміння функціональних пріоритетів економіки, аграрного сектору, популярною стає концепція екологічно безпечного і соціально справедливого економічного зростання, що передбачає поетапне формування нового типу економіки, яка в зарубіжній, а віднедавна й у вітчизняній практиці відома під назвою «зелена економіка». Згаданий напрям екологозбалансованого розвитку супроводжується зростанням частки інвестицій в екологобезпечні та енергоощадні технології. Починаючи з цього періоду, майбутнє економічне зростання вбачається у низькоентропійній економіці та широкому запровадженні екологобезпечних, енергоощадних технологій. Відбувається популяризація відновлюваних джерел енергії (енергія сонця, вітру, біомаси). Активно роз-

вивається органічне сільське господарство. Набуває поширення ідея визнання вартості екосистемних послуг як серед бізнесових кіл, так і суспільства в цілому [7].

Така концепція вже достатньо відома на міжнародній арені і на даний час видається єдиним шляхом до вирішення вищезазначених проблем. Існує велика кількість визначень згаданої концепції. Проте найчіткішим, на нашу думку, є визначення ЮНЕП, а саме «зелена економіка» - це економіка, орієнтована на поліпшення добробуту людства та соціальну рівність через істотне скорочення ризиків від зміни навколишнього середовища і нестачі екологічних ресурсів [14].

В Україні 21 грудня 2010 року було ухвалено Закон України «Про основні принципи (стратегії) державної екологічної політики на період до 2020 р.». Згідно з цим документом стратегічною метою національної екологічної політики є стабілізація і поліпшення стану довкілля для безпечного життя і здоров'я населення, а також впровадження екологічно збалансованої системи природокористування [15].

«Зелена економіка» виступає рушійною силою сталого розвитку, а майбутнє України залежить від її здатності модернізувати економіку, покращити конкурентоспроможність економічних секторів, використовувати природні ресурси ефективніше та зупинити/уповільнити деградацію довкілля.

З метою просування ідей «зеленої економіки» та покращення умов ведення бізнесу в 2015 р. в Україні було створено Платформу зростання «зеленої економіки». Серед основних завдань Платформи:

- › популяризація «зеленої» модернізації економіки та її складових;
- › сприяння розвитку послуг ресурсозбереження в Україні;
- › підтримка державних органів, бізнесу та громадянського суспільства в адаптації Порядку денного сталого розвитку 2030.

Учасники Платформи:

Центр «Розвиток корпоративної та соціальної відповідальності» - експертна організація з питань корпоративної та соціальної відповідальності (КСВ) в Україні, центр знань, що об'єднує 43 компанії.

Мережа Глобального договору в Україні - офіційний представник глобальної мережі UN Global Compact, яка забезпечує доступ до кращих світових практик у сфері КСВ, інтеграції Цілей сталого розвитку та

10 принципів Глобального договору ООН у діяльність компаній.

Програма сприяння зеленій модернізації української економіки - ініціатива Уряду Німеччини у рамках пріоритету «сталий економічний розвиток», що реалізується Німецьким товариством міжнародного співробітництва (GIZ) ГмбХ, і метою якої є посилення державних органів влади, малих і середніх компаній та асоціацій у застосуванні інструментів розвитку «зеленої економіки».

Інститут «зеленої економіки» - установа, створена експертами у сфері академічної науки, бізнесу та державного управління з метою сприяння розвитку «зеленої економіки» в Україні.

Центр ресурсоефективного та чистого виробництва - організація, заснована за підтримки Організації Об'єднаних Націй з промислового розвитку, урядів Швейцарії та Австрії, яка надає послуги технічного консалтингу, інжинірингу, експертизи та тренінгів.

Торгово-промислова палата України - недержавна організація, метою діяльності якої є створення сприятливих умов для підприємницької діяльності та сприяння розвитку всебічних зв'язків між українськими підприємцями та їх зарубіжними партнерами [16].

Одна зі складових запровадження концепції «зеленої економіки» - це виробництво та споживання органічних продуктів. Україна, маючи сприятливі умови для органічного сільського господарства: розміри країни, географічне положення, близькість до потенційних міжнародних покупців, велика територія з родючими ґрунтами, досягла певних результатів у розвитку власного органічного виробництва. За даними міжнародного незалежного Науково-дослідного інституту органічного сільського господарства (FiBL), станом на початок 2017 року Україна посідала 20 місце у світі та 11-те в Європі за загальною площею сільськогосподарських угідь, сертифікованих як органічні [17].

2015 - Розвиток органічного ринку вперше став одним із пріоритетних напрямів розвитку агропромислового сектору України - включено в Єдину комплексну стратегію розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015-2020 роки.

2016 - офіційно презентовано Державний логотип України для маркування органічних продуктів.

2016 - розпочато два Німецько-українські проекти співробітництва «Консультавання України в питаннях аграрної торгівлі - в рамках Повної та Всеохоплюючої Угоди про вільну торгівлю (ПВУВТ) між ЄС та Україною» та «Німецько-українська співпраця в галузі органічного сільського господарства», які впроваджуються АФС/ІАК, що підтримуються Федеральним міністерством продовольства та сільського господарства Німеччини (BMEL).

2017 - вперше Національний павільйон України на БіоФах підтримано Міністерством аграрної політики та продовольства України, а органічний сектор України представлено на рівні заступника Міністра.

Також створено Громадську спілку «Український Органічний Кластер» [18].

Український внутрішній органічний ринок ще не досить великий. Згідно з даними Федерації органічного руху України, за результатами 2017 р. він становив 29,4 млн євро, проте постійно спостерігається стабільна тенденція його щорічного зростання. За інформацією, наданою відділом технологій виробництва харчових продуктів Департаменту продовольства Міністерства аграрної політики та продовольства України, на сьогодні налічується 529 операторів органічного ринку, причому під органічне виробництво сертифіковано 420 тис га. Це близько 1% загальної площі сільськогосподарських угідь України [19].

На даний час в нашій державі прийнято певну кількість нормативно-правових актів для стимулювання розвитку органічного виробництва. Так, 2 серпня 2018 р. набув чинності Закон України № 2496-VIII «Про основні принципи і вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції». Незважаючи на те, що Закон почне діяти лише за рік, і за цей період необхідно впорядкувати та привести наявні нормативно-правові акти у відповідність до Закону, а також створити нові, в тому числі правила органічного виробництва, реєстри операторів органічного сектору, сертифікаційних органів, органічного насіння та садивного матеріалу, можна стверджувати про найближче зменшення ризиків фальсифікації органічних продуктів недобросовісними виробниками, адже в Законі вже передбачені

конкретні розміри штрафних санкцій як для виробників органічних продуктів, так і для сертифікаційних органів, що має забезпечити більш цивілізоване функціонування внутрішнього органічного ринку [19].

Разом із тим слід зазначити, що в Україні споживання органічних продуктів на душу населення значно менше, ніж у країнах ЄС - лише 0,5 євро. Наприклад, у Швейцарії вартість органічних продуктів на душу населення досягає 274 євро/особу, в ЄС - 40 євро/особу. При цьому популярність органічної сільськогосподарської продукції на ринках розвинених країн зростає швидкими темпами, вже зараз попит на органічну продукцію в ЄС значно перевищує пропозицію. Найбільшими країнами-імпортерами українського «органіку» за даними Органік Стандарт є Нідерланди (100 тис. т), Німеччина (50 тис. т), Великобританія (40 тис. т), Італія (30 тис. т), Австрія (14 тис. т), Польща (7 тис. т), Швейцарія (6 тис. т), Бельгія (3 тис. т), Чехія (3 тис. т), Болгарія (2 тис. т). Серед основних продуктів українського експорту: пшениця (80 тис. т), кукурудза (74 тис. т), соя (17 тис. т), ячмінь (12 тис. т), соняшник (12 тис. т), пшениця спельта (8 тис. т), яблука / концентрат (5 тис. т), пшоно / просо (4 тис. т), ріпак (4 тис. т), чорниця (заморожена) (4 тис. т) та ін. Загалом експортується близько 80% органічної продукції, виробленої в Україні [17].

У розвитку виробництва та споживання органічних продуктів важливу роль відіграє держава. Адже за допомогою створення відповідних формальних інституцій вона здатна тією чи іншою мірою впливати на ринок органіки. Як відомо, за допомогою своїх інструментів регулювання держава в змозі спонукати виробників до збільшення виробництва органічної продукції, тим самим зменшивши виробництво продуктів традиційної технології. На рис. 1 показано весь спектр інструментів регулювання ринку органіку за сучасних умов.

У зв'язку з тим, що відбувається трансформація ринку України в бік органіку, існує достатня кількість інструментів його регулювання. Крім того, для покращення показників необхідно посилити контроль за процесами виробництва, реалізації та споживання органічних продуктів.

Рис. 1. Інструменти регулювання органічного ринку

Джерело: [20].

Перехід на альтернативні джерела енергії є ще однією з основних умов впровадження «зеленої економіки» в країні. Україна вже має досвід виробництва та

споживання цього виду енергії. На нашій території можна виробляти майже всі види альтернативної енергетики (рис. 2).

Рис. 2. Огляд технологій використання поновлюваних джерел енергії

Джерело: Сформовано автором на основі [21].

Можна погодитися з думкою відомого науковця Г.М. Калетніка. На його переконання, з огляду на географічне розташування України та досвід таких країн, як США, Бра-

зилія, Франція, Німеччина найперспективнішою галуззю альтернативної енергетики для нас є саме біоенергетика. Втім, за роки

незалежності біоенергетична галузь нашої держави розвивається вкрай повільно [12].

Однією з найбільших переваг розподіленої генерації для громадян є можливість самим виробляти електроенергію для власного споживання. Тобто вони набагато менше залежатимуть від застарілих неефективних енергосистем, які, особливо у сільській місцевості, часто виходять з ладу. Продаючи залишок електроенергії, виробленої власною енергетичною установкою, користувачі матимуть змогу отримати прибуток за «зеленим тарифом». Зелений тариф для приватних сонячних станцій із 1 січня 2016 р. становить 19 євроцентів за 1 кВт/год. Понад 3500 домогосподарств у всій Україні вже встановили у себе сонячні електростанції та користуються «зеленим тарифом». Відомі також випадки використання приватних вітряків і комбінованих станцій для власного забезпечення у Київській, Тернопільській, Івано-Франківській, Рівненській, Волинській і Луганській областях [20].

Останнім часом спостерігається помітне поживлення у розвитку альтернативної енергетики в Україні. Це зумовлено позитивним досвідом високорозвинутих країн, адже для населення зрозуміло, що на виробництві та споживанні відновлювальних

джерел енергії можна не лише економити, а й добре заробляти.

За I півріччя 2018 року було введено 1727 об'єктів відновлюваної електроенергетики загальною потужністю 307 МВт, із них:

- 61 об'єкт сонячної енергетики загальною потужністю 206 МВт;
- 5 об'єктів вітроенергетики загальною потужністю 50 МВт;
- 1650 сонячних домогосподарств загальною потужністю 38 МВт;
- 8 електростанцій на біогазі загальною потужністю 7 МВт;
- 1 електростанція на біомасі потужністю 5 МВт;
- 2 об'єкти малої гідроенергетики загальною потужністю 1 МВт [22].

За даними Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України, у 2018 р. серед об'єктів, яким було видано «зелений» тариф, найбільше виробили енергії саме об'єкти вітроенергетики (рис. 3). На другому місці за кількістю виробленої енергії знаходяться сонячні електростанції із часткою 36% від загальної кількості. Найменше вироблено енергії сонячними електростанціями домашніх господарств - усього 2%.

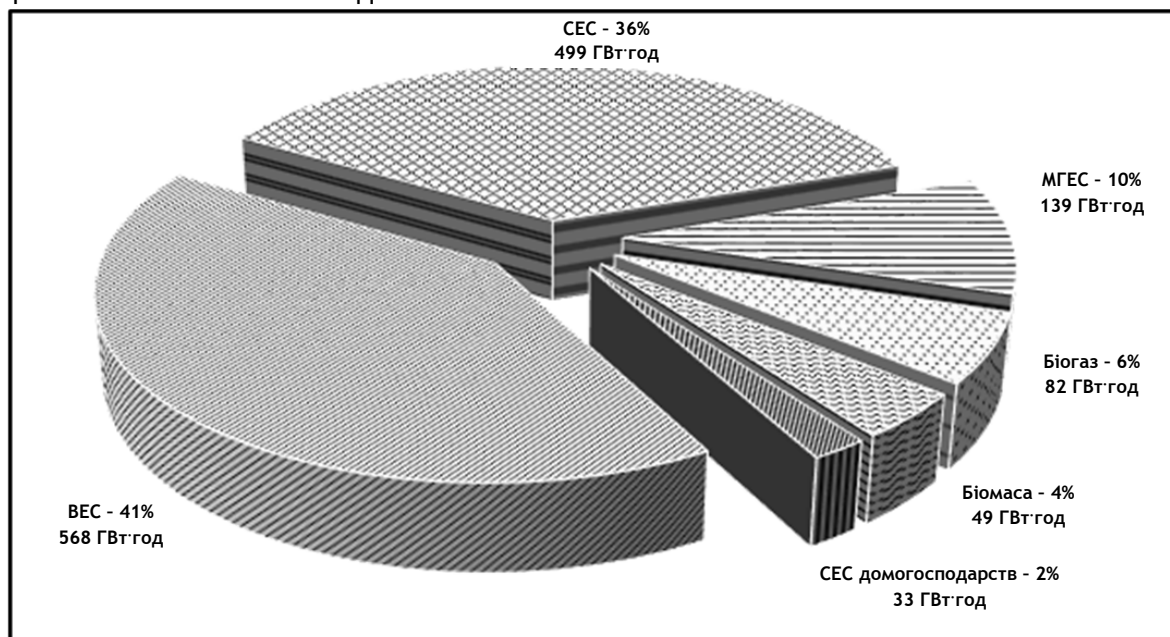

Рис. 3. Структура виробництва електроенергії об'єктами відновлюваної енергетики, яким видано «зелений» тариф, 2018 р.

Джерело: [22].

Незважаючи на те, що в Україні, як зазначалося раніше, наявний великий потенціал для розвитку біопалива, у 2018 р. елек-

троенергії з біомаси було вироблено лише 49 ГВт/год, що становить 4%.

Висновки. Україна активно впроваджує концепцію «зеленої економіки». Про це свід-

чить збільшення виробництва двох основних її складових: органічних продуктів харчування та альтернативних джерел енергії. Зокрема ринок органічних продуктів в Україні у 2017 р. досягнув майже 30 млн доларів. До того ж, спостерігається тенденція до щорічного зростання цього показника. Тому за результатами 2018 р. очікується значне перевищення останнього. В Україні найуспішніша сонячна енергетика, особливо активно збільшується кількість виробництва енергії великими сонячними електростанціями.

Разом із тим виробництво енергії з біомаси розвивається повільно, хоча потенціал досить високий.

Реалізація різного значення організаційно-економічних аспектів розвитку аграрного сектору економіки на засадах «зеленої економіки» - безумовний пріоритет. Адаптоване до національних реалій його впровадження є одним із шляхів забезпечення сталого розвитку усієї економіки України, яка у свою чергу значною мірою опирається на пріоритетність агроєкосистеми.

Список бібліографічних посилань

1. Bookchin, M. (1962). *Our Synthetic Environment*. New York: Knopf. 205 p.
2. Jacobs, Jane. *The Death and Life of Great American Cities*. 458 p.
3. Carson, Rachel. *Silent Spring*. Houghton Mifflin Company, 1962. 368 p.
4. Дзевид Кортен. Когда корпорации правят миром. Санкт-Петербург : «Агентство «ВиТ-принт», 2002. 328 с.
5. Річард Бакмінстер Фуллер. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D1%96%D1%87%D0%B0%D1%80%D0%B4_%D0%91%D0%B0%D0%BA%D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80_%D0%A4%D1%83%D0%BB%D0%BB%D0%B5%D1%80.
6. Donella H. Meadows, Dennis L. Meadows, Jorgen Randers & William W. Behrens III (1972). *The limits to growth*. NEW YORK. Universe Books. 205 p.
7. Ходаківська О. В., Шпикуляк О. Г., Супрун О. М. Інститути «зеленої економіки» у забезпеченні сталого розвитку агросектора: теоретичний вимір. *БізнесІнформ*. 2017. № 7. С.13-18.
8. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність : монографія / [Ю. О. Лупенко, О. Г. Шпикуляк та ін.]. Київ : ННЦ "ІАЕ", 2017. 202 с.
9. Шпикуляк О. Г., Іванченко В. О. Досвід Німеччини у розвитку енергетичних кооперативів: перспективи для України. *Економіка АПК*. 2018. № 8. С. 92-101.
10. Калетнік Г. М., Гончарук Г. С., Довгань Ю. В. Інвестиційно-інноваційне забезпечення вирощування біоенергетичних культур та виробництва біопалив. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. № 1. С. 7-18.
11. Калетнік Г. М., Пришляк В. М. Біопалива: ефективність їх виробництва та споживання в АПК України : навч. посіб. Київ : Аграрна наука, 2010. 327 с.
12. Калетнік Г. М. Біопаливо: продовольча, енергетична та екологічна безпека України. *Біоенергетика*. 2013. № 2. С. 12-13
13. Грицюк Т. І., Василенко Т. В. Стратегічні пріоритети розвитку «зеленої економіки» у країнах світу. *Ефективна економіка*. 2014. № 5. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3081>.
14. UNEP's Green Economy Initiative (GEI). URL : <http://web.unep.org/greeneconomy/what-inclusive-green-economy>.
15. Чому в Україні слід розвивати децентралізовану енергетику вже сьогодні? URL : <http://ecoaction.org.ua/chomu-v-ukraini-slid-rozvyvaty-decentralizovanu-enerhetyku.html>.
16. Основи ресурсоефективності підприємств. URL : <http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/22903/1/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%D0%B7-%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%83%D1%80%D1%81%D0%BE%D0%B5%D1%84%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96-%D0%BF%D1%96%D0%B4%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%94%D0%BC%D1%81%D1%82%D0%B2-2018.pdf>.

References

1. Bookchin, M. (1962). *Our synthetic environment*. New York: Knopf [In English].
2. Jacobs, J. (n.d.). *The death and life of great American cities* [In English].
3. Carson, R. & Silent, S. (1962). *Houghton mifflin company* [In English].
4. Djevid, K. (2002). *Kogda korporacii pravjat mirom [When corporations rule the world]*. Sankt-Peterburg: "Agentstvo "ViT-print" [In Russian].
5. Richard Bakminster Fuller. Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D1%96%D1%87%D0%B0%D1%80%D0%B4_%D0%91%D0%B0%D0%BA%D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80_%D0%A4%D1%83%D0%BB%D0%BB%D0%B5%D1%80 [In Ukrainian].
6. Meadows, D.H., Meadows, D.L., Randers, J., & Meadows, W.W. (1972). *The limits to growth*. New York: Universe Books [In English].
7. Khodakivska, O.V., Shpykuliak, O.H., & Suprun, O.M. (2017). *Instytuty "zelenoi ekonomiky" u zabezpechenni staloho rozvytku ahrosektora: teoretychnyi vymir* [Institutes of "green economy" in ensuring sustainable development of agro-sector: theoretical dimension]. *BiznesInform*, 7, pp. 13-18 [In Ukrainian].
8. Lupenko, Yu.O., Shpykuliak, O.H., et al. (2017). *Rozvytok malykh ahrarykh pidpriemstv u rynkovomu instytutsiinomu seredovyschi: indykatory ta efektyvnist : monohrafiia* [Development of small agrarian enterprises in a market institutional environment: indicators and effectiveness: monograph]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
9. Shpykuliak, O.H. & Ivanchenko, V.O. (2018). *Dosvid Nimechchyny u rozvytku enerhetychnykh kooperatyv: perspektivy dlia Ukrainy* [Experience of Germany in development of energy co-operatives: perspectives for Ukraine: monograph]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 92-101 [In Ukrainian].
10. Kaletnik, H.M., Honcharuk, H.S., & Dovhan, Yu.V. (2017). *Investytsiino-innovatsiine zabezpechennia vyroshchuvannia bioenerhetychnykh kultur ta vyrobnytstva biopalyv* [Investment-innovative support for the cultivation of bioenergy crops and the production of biofuels]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky*, 1, pp. 7-18 [In Ukrainian].
11. Kaletnik, H.M. & Pryshliak, V.M. (2010). *Biopalyva: efektyvnist yikh vyrobnytstva ta spozhyvannia v APK Ukrainy : navch. posibnyk* [Biofuels: efficiency of their production and consumption in the agroindustrial complex of Ukraine: tutorial]. Kyiv: Aharna nauka [In Ukrainian].
12. Kaletnik, H.M. (2013). *Biopalyvo: prodovolcha, enerhetychna ta ekolohichna bezpeka Ukrainy* [Biofuels: food, energy and ecological safety of Ukraine]. *Bioenerhetyka*, 2, pp. 12-13 [In Ukrainian].
13. Hrytsiuk, T.I. & Vasylenko, T.V. (2014). *Stratehichni priorytety rozvytku "zelenoi ekonomiky" u krainakh svitu* [Strategic priorities of the "green economy" development in countries of the world]. *Efektivna ekonomika*, 5. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3081> [In Ukrainian].
14. UNEP's green economy initiative (GEI). (n.d.). Retrieved from: <http://web.unep.org/greeneconomy/what-inclusive-green-economy> [In English].

17. Органічне виробництво в Україні. URL : <https://www.eridon.ua/organichne-virobnictvo-v-ukrayini>.
18. Етапи розвитку органічного руху в Україні. URL : <http://organicinfo.ua/numbers.html>.
19. Новини Федерації органічного руху України 09.10.2018 р. URL : <http://www.organic.com.ua/uk/news>.
20. Зелена книга. Ринок виробництва та обігу органічної продукції. URL : http://www.eu4business.eu/files/medias/regulation.gov.ua_green_book_brdo_organic_products.pdf.
21. World Economic And Social Survey 2018. URL : https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/publication/WESS2018_full_web.pdf.
22. Інформація щодо потужності та обсягів виробництва електроенергії об'єктами відновлюваної електроенергетики, яким встановлено «зелений» тариф (станом на 30.06.2018). URL: http://saee.gov.ua/sites/default/files/RE_1_half_2018.pdf.
15. Chomu v Ukraini slid rozvyvaty detsentralizovanu enerhetyku vzhe sohodni? [Why should decentralized energy be developed in Ukraine today?]. (n.d.). Retrieved from: <http://ecoaction.org.ua/chomu-v-ukraini-slid-rozvyvaty-decentralizovanu-enerhetyku.html> [In Ukrainian].
16. Osnovy resursoefektyvnosti pidpriemstv [Fundamentals of resource efficiency of enterprises]. (n.d.). Retrieved from: <http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/22903/1/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%D0%B7-%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%83%D1%80%D1%81%D0%BE%D0%B5%D1%84%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96-%D0%BF%D1%96%D0%B4%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%94%D0%BC%D1%81%D1%82%D0%B2-2018.pdf> [In Ukrainian].
17. Orhanichne vyrobnytstvo v Ukraini [Organic production in Ukraine]. (n.d.). Retrieved from: <https://www.eridon.ua/organichne-virobnictvo-v-ukrayini> [In Ukrainian].
18. Etapy rozvytku orhanichnoho rukhu v Ukraini [Stages of the organic movement development in Ukraine]. (n.d.). Retrieved from: <http://organicinfo.ua/numbers.html> [In Ukrainian].
19. Novyny Federatsii orhanichnoho rukhu Ukrainy [News of the Federation of Organic Movement of Ukraine]. (2018). Retrieved from: <http://www.organic.com.ua/uk/news> [In Ukrainian].
20. Zelena knyha. Rynok vyrobnytstva ta obihu orhanichnoi produktsii [Green book. The market for production and circulation of organic products]. (n.d.). Retrieved from: http://www.eu4business.eu/files/medias/regulation.gov.ua_green_book_brdo_organic_products.pdf [In Ukrainian].
21. World economic and social survey. (2018). Retrieved from: https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/publication/WESS2018_full_web.pdf [In English].
22. Informatsiia shchodo potuzhnosti ta obsiahiv vyrobnytstva elektroenerhii ob'ektyamy vidnovliuvanoi elektroenerhetyky, yakym vstanovleno "zelenyi" taryf [Information on capacity and volumes of electricity production by renewable energy companies, which have a "green" tariff]. (2018). Retrieved from: http://saee.gov.ua/sites/default/files/RE_1_half_2018.pdf [In Ukrainian].

Bilokinna I.D., Furman I.V. Organizational and economic aspects of agricultural sector development on basis of the "green economy"

The purpose of the article is to theoretically and methodologically justify characteristics and organizational and economic factors of the agrarian sector development on basis of the "green economy" with presentation of foreign experience and definition of priorities for Ukraine, in particular taking into account a priority for use of renewable energy sources.

Research methods. In the research process have been used the following scientific methods: analysis and synthesis for study of components of the "green economy", monographic method for analysis of scientific achievements of Ukrainian and foreign scientists on problems of development of the "green economy".

Research results. In the research process organizational and economic aspects of development of the agrarian sector on basis of the "green economy", and the current state of organic production and alternative energy in Ukraine have been disclosed. Organizational and economic aspects that influence development of the modern agricultural sector have been analysed.

Elements of scientific novelty. In this article we try to characterize organizational and economic factors of development of the agrarian sector on basis of the "green economy" at this transformation stage, as well as methodically present the already existing experience of foreign countries in this regard.

Practical significance. The current state of the "green economy" development in Ukraine has been analysed. It is presented a review of conceptual positioning of organizational and economic aspects of development of the agrarian sector in the methodical design of the "greening" of the economy with opportunities' identification for Ukraine. Figs.: 3. Refs.: 22.

Keywords: "green economy"; organic production; alternative energy sources; agrarian sector; "green tariff"; agroecosystem.

Bilokinna Ilona Dmytrivna - assistant of the department of administrative management and alternative energy sources, Vinnytsia National Agrarian University (3, Soniachna st., Vinnytsya)

E-mail: i.bilokinna@gmail.com

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0001-5816-1067>

Furman Iryna Volodymyrivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent) of the department of administrative management and alternative energy sources, Vinnytsia National Agrarian University (3, Soniachna st., Vinnytsya)

E-mail: irina_furman@ukr.net

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0002-9923-555X>

Билокинна И.Д., Фурман И.В. Организационно-экономические аспекты развития аграрного сектора на основе «зеленой экономики»

Цель статьи - осуществить теоретико-методическое обоснование характеристик и организационно-экономических факторов развития аграрного сектора на основе «зеленой экономики» с описанием зарубежного опыта и определением приоритетов для Украины, в частности с учетом приоритета использования возобновляемых источников энергии.

Методика дослідження. В процесі дослідження використані такі методи, як аналіз і синтез (при вивченні складових елементів «зеленої економіки»), монографічний метод (аналіз наукових досягнень українських і зарубіжних учених по проблемам розвитку «зеленої економіки»).

Результати дослідження. В процесі вивчення організаційно-економічних аспектів розвитку аграрного сектора на основі «зеленої економіки» розкрито сучасне становище органічного виробництва і альтернативної енергетики в Україні, проаналізовані організаційно-економічні аспекти, впливаючі на розвиток сучасного аграрного сектора.

Елементи наукової новизни. Охарактеризовані організаційно-економічні фактори розвитку аграрного сектора на основі «зеленої економіки» саме на даному етапі трансформацій, а також методично представлено вже існуючий досвід зарубіжних країн по цьому питанню.

Практична значимість. Проаналізовано сучасне становище розвитку «зеленої економіки» в Україні, а також оглядово представлено концептуальне позиціонування організаційно-економічних аспектів розвитку аграрного сектора в методичній конструкції «озеленення» економіки з визначенням можливостей для України. Іл. : 3. Бібліогр. : 22.

Ключові слова: «зелена економіка»; органічне виробництво; альтернативні джерела енергії; аграрний сектор; «зелений тариф»; агроекосистема

Білокіна Ілона Дмитрівна - асистент кафедри адміністративного менеджменту і альтернативних джерел енергії, Вінницький національний аграрний університет (г. Вінниця, ул. Сонячна, 3)

E-mail: i.bilokinna@gmail.com

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0001-5816-1067>

Фурман Ірина Владимирівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри адміністративного менеджменту і альтернативних джерел енергії, Вінницький національний аграрний університет (г. Вінниця, ул. Сонячна, 3)

E-mail: irina_furman@ukr.net

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0002-9923-555X>

Стаття надійшла до редакції 03.12.2018 р.

Фахове рецензування: 10.12.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Білокіна І. Д., Фурман І. В. Організаційно-економічні аспекти розвитку аграрного сектору на засадах «зеленої економіки». Економіка АПК. 2018. № 12. С. 86 – 94.

* * *

Новини АПК

2018 року продукції рослинництва буде вироблено на 10,6% більше ніж торік - Микола Пугачов

За розрахунками науковців ННЦ «Інститут аграрної економіки», уточненими з урахуванням статистичних даних станом на 1 листопада 2018 року та експертної оцінки до кінця року, валова продукція рослинництва прогнозується на рівні 198,5 млрд грн. Це на 10,6% більше ніж торік, повідомив заступник директора Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», член-кореспондент НААН Микола Пугачов.

За його повідомленням, у 2018 р. обсяги виробництва зернових і зернобобових культур перевищать минулорічні показники у 61,9 млн т на 13,4% і становитимуть 70,2 млн т. Зокрема, збільшиться виробництво кукурудзи та рису.

Серед олійних збільшиться виробництво усіх культур. При цьому найбільше - до 2780,7 тис. т - зросло виробництво ріпаку (+26,7%).

Завдяки незначному збільшенню площ вирощування обсяги виробництва картоплі збільшаться на 1,3% і становитимуть 22,2 млн т.

Призупиниться тенденція щодо скорочення виробництва овочів. Їх буде вироблено на 3,7% більше ніж 2017 р. - понад 9,6 млн т.

Внаслідок зменшення площ вирощування (-11%) виробництво цукрових буряків зменшиться на 10,7% - до 13,3 млн т.

За прогнозними оцінками Інституту аграрної економіки, у 2019 р. збережеться тенденція до стабілізації сільськогосподарського виробництва, підсумував Микола Пугачов.

Прес-служба ННЦ «Інститут аграрної економіки»

УДК 657

JEL Classification: M41; B 40

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201812095>

Н.С. ШЕВЧУК, аспірант*

Інтегрована звітність: поняття та економічна сутність

Мета статті – дослідити та визначити економічну сутність поняття «інтегрована звітність», систематизувати та узагальнити підходи до тлумачення цього поняття.

Методика дослідження. Використані загальнонаукові і спеціальні економічні методи: абстрактно-логічний (при систематизації наявного теоретичного матеріалу), емпіричний (при комплексній оцінці розвитку й удосконалення звітності), порівняльного аналізу (при порівнянні двох видів звітності). Застосування поняття діалектичного методу пізнання економічних явищ та системного аналізу дозволило розкрити сутність «інтегрована звітність».

Результати дослідження. Доведено, що інтегрована звітність є найбільш ефективним інструментом, який забезпечить адекватну оцінку ефективності діяльності підприємства в довгостроковій перспективі. Обґрунтовано доцільність формування інтегрованої звітності для системи управління не тільки великим підприємством, а й середнім і малим.

Елементи наукової новизни. У процесі проведеного дослідження систематизовано та узагальнено підходи до тлумачення поняття «інтегрована звітність», які найчастіше зустрічаються в трактуванні науковців щодо визначення його економічної сутності. Уточнено поняття «інтегрована звітність», що розкриває економічний зміст звітної інформації стосовно фінансового, виробничого, людського, інтелектуального, природного і соціального капіталу та цілісне відображення діяльності підприємства – його стратегії, ризиків, стійкості бізнес-моделі, метою складання якої є задоволення конкретних інформаційних потреб управлінської системи та зовнішніх користувачів.

Практична значущість. Широке впровадження інтегрованої звітності в практику вітчизняних підприємств дозволить покращити бізнес-середовище, дасть можливість підприємствам вийти на світові ринки капіталу і залучати інвестиції, орієнтуватися на майбутнє і прогнози, відчувати ризики і можливості, якісніше робити аналіз діяльності і приймати більш ефективні рішення. Інтегрована звітність забезпечить сталий розвиток і функціонування сучасних сільськогосподарських підприємств при оптимальному використанні фінансового, виробничого, людського, інтелектуального, природного та соціального капіталу. Інтегровану звітність буде корисно використовувати в управлінні не тільки великим підприємством, а й середнім і малим. Табл.: 2. Бібліогр.: 17.

Ключові слова: інтегрована звітність; фінансова звітність; нефінансова звітність; бухгалтерська звітність; капітал підприємства; управлінські рішення.

Шевчук Наталія Станіславівна – аспірант відділу обліку та оподаткування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: shievchuk.n@ukr.net

Постановка проблеми. Необхідність вивчення, дослідження розвитку, вдосконалення звітності зумовлено насамперед привнесенням нею змін у практику управління підприємством. Звітність відображає культуру ведення бізнесу на підприємстві, показує якість потоків інформації та облікової політики, забезпечує захист інтересів усіх зацікавлених сторін та економічну безпеку функціонування підприємства.

У сучасному динамічному світі, відбулися зміни в умовах діяльності та ведення бізнесу. Такі зміни зумовлені глобалізацією; зростанням запитів щодо «прозорості» звітності компаній; екологічними проблемами. Звідси звітність має не лише показувати операційну, фінансову та інвестиційну діяльність підприємства, а й узагальнювати інформацію щодо актуальних питань соціального, економічного, екологічного та управлінського значення.

Одним із способів розширення механізмів інформування є впровадження у бізнесі моделі інтегрованої звітності, що охоплює інформацію не тільки про фінансові показники підприємства, а й містить додаткові по-

* Науковий керівник – М.А. Проданчук, доктор економічних наук, професор.

© Н.С. Шевчук, 2018

яснення та обґрунтування, що узагальнюються у вигляді нефінансових показників стосовно соціальної, екологічної та стратегічної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «інтегрована звітність» розглядалося у працях відомих вітчизняних вчених-економістів: Ф.Ф. Бутинця [4], В.М. Жука [6], Н.Л. Жук, П.П. Німчинова [9], М.А. Проданчука [13], П.Я. Хомина [17], М.М. Шигун [19]. Сутність «інтегрована звітність» досліджувалася у роботах зарубіжних вчених: С. Адамса, Р. Сімнета [1], Х. Драгер [16], М.І. Сидорової, К.В. Сорокіної, О.М. Шимоханської та ін.

Для глибшого розуміння та правильності побудови логічної структури інтегрованої звітності необхідно з'ясувати визначення поняття «звітність», що відображають думки окремих вчених-економістів упродовж минулого століття.

Так, П.П. Німчинов розглядав звітність як метод статистичного спостереження та вважав, що звітність є системою узагальнених економічних показників, що характеризують результати господарської діяльності підприємства за звітний період, рівень виконання плану, наявність та використання ресурсів, що одне із завдань бухгалтерського обліку – своєчасне та якісне складання звітності з метою одержання необхідної системи показників. На його думку, бухгалтерська звітність це система узагальнених показників, які є директивною, вказівкою, в яких необхідно узагальнювати дані поточного обліку [9].

За П.Я. Хомином, звітність являє собою самостійну систему подання даних, необхідних для інформаційного забезпечення менеджменту. Вона не може бути елементом методу бухгалтерського обліку, а виступає «наслідком (результатом) застосування інших елементів методу», адже дані, узагальнені на рахунках у звітності, не можуть бути узагальнені повторно, бо це абсурд. Він зазначає, що у звітності відображаються узагальнені дані з рахунків бухгалтерського обліку [17].

Серед іншого, Ф.Ф. Бутинець розглядає звітність через поняття бухгалтерської звітності, наведеного в законі: «фінансова звітність – це бухгалтерська звітність, що містить інформацію про фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства за звітний період» [10]. Під бухгалтерською розуміють звітність, яка

складена за інформаційними даними бухгалтерського обліку і яка включає, окрім фінансової, ще податкову, статистичну, внутрішньогосподарську (управлінську) [4].

На переконання М.А. Проданчука, звітність – це бухгалтерський продукт, сукупність технологічних засобів, методів та процедур, які реалізують інформаційний ресурс за рахунок синергічного ефекту, від використання якого очікується прийняття ефективних управлінських рішень, що сприятимуть отриманню економічних вигід [13].

За М.М. Шигун, звітність являє собою впорядковану систему узагальнюючих взаємопов'язаних показників, які відображають фінансовий стан підприємства, стан дебіторської й кредиторської заборгованості, джерела формування та використання господарських засобів, результати всіх видів діяльності, що здійснює суб'єкт господарювання, напрями використання прибутку за визначений проміжок часу [19].

Аналіз наведених вище визначень дає підстави стверджувати, що звітність зводиться до наступного:

- звітність, як метод статистичного спостереження;
- звітність не може бути елементом методу бухгалтерського обліку, а є «наслідком (результатом) застосування інших елементів методу»;
- звітність як бухгалтерський продукт, сукупність технологічних засобів, методів та процедур;
- звітність містить інформацію про фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства за звітний період.

Отже, звідси, на сьогодні звітність має не лише характеризувати фінансовий стан підприємства, стан дебіторської та кредиторської заборгованості, наявність і джерела формування ресурсів, а й сприяти вирішенню актуальних соціально-економічних, екологічних та управлінських проблем.

Мета статті – дослідити та визначити економічну сутність поняття «інтегрована звітність», систематизувати та узагальнити підходи до тлумачення цього поняття.

Виклад основних результатів дослідження. Сучасний стан економічного середовища, зміна його під впливом безлічі різноманітних чинників призвели до зміни інформаційних потреб основних користувачів звітності, пошуку нових підходів до оцінки

ефективності діяльності підприємства. Сучасна звітність повинна бути дієвою, раціональною, економічною, повинна містити інформацію про систему ресурсів, що використовуються, а також бути орієнтованою на стратегію управління в коротко-, середньо- й довгостроковому періодах. Сучасні підприємства потребують еволюції в системі звітності, спрощення й обміну мега-тенденціями без ускладнення та неадекватності вимог до поточної звітності. На даний час у звітах спостерігаються значні інформаційні прогалини. Разом із тим такі організації, як Світовий банк і МВФ більше уваги приділяють таким аспектам, як ризик і майбутній розвиток [2]. Деякі країни світу вже прийшли до того, щоб ввести обов'язкові або добровільні рекомендації щодо розкриття інформації про сталий розвиток. В умовах, коли головною метою діяльності підприємства є отримання прибутку в короткостроковому періоді, формування стандартної фінансової звітності цілком достатнє, при цьому звітність відображає здатність підприємства створювати прибуток у поточному періоді. Нині основні зацікавлені користувачі звітності переймаються не тільки інформацією про поточний фінансовий стан підприємства, про фінансові результати в соціальних, економічних показниках, а й процесом створення власної вартості в коротко-, середньо- і довгостроковому періодах. Глобальна фінансова криза 2008-2010 рр. зумовила виникнення нових підходів як в економіці, так і в бухгалтерському обліку, де метою стало забезпечення підприємства, інвесторів, співробітників та суспільства якісною всебічною інформацією про діяльність і стан підприємства та захист їх від серії наступних все більш глибоких криз. Одним із таких підходів розглядається інтегрована звітність, що повинна замінити існуючу.

Сьогодні згадана тема викликає значний практичний інтерес, як зазначив один з керівників Міжнародної ради з інтегрованої звітності Пол Друкман: «Діапазон проблем - економічних, екологічних і соціальних, які визначають успіх організації, - ніколи не був таким широким, як зараз. Саме з цієї причини маємо потребу в новому підході до звітності, відповідному XXI ст.» [2].

Інтегрована звітність - це нова модель корпоративної звітності, в основі якої концепція інтегрованого мислення, передбачає

гармонізацію фінансової і нефінансової (управлінської) звітності, де узагальнено інформацію про фінансовий стан та результати фінансово-господарської, соціальної та екологічної діяльності підприємств, що дає можливість оцінити ефективність прийнятих управлінських рішень та визначити стратегічні аспекти розвитку.

Головна відмінність інтегрованої звітності від традиційної фінансової полягає в тому, що тут зроблено акцент на людських, фінансових, виробничих, інтелектуальних, соціальних і природних ресурсах підприємства. Як зазначає Іен Бол, виконавчий директор Міжнародної федерації бухгалтерів: «Мета інтегрованої звітності - не збільшити тягар звітності на підприємствах. Швидше така звітність повинна допомогти підприємству і всім зацікавленим сторонам приймати правильні рішення в питанні розподілу ресурсів. Інтегрований звіт - це потужний механізм, покликаний допомогти всім прийняти найкращі рішення щодо ресурсів, які споживаються, та господарського життя компанії» [3]. Головним недоліком сучасної традиційної звітності є те, що в ній не приділяється достатньо уваги таким факторам розвитку підприємства, як ризик-менеджмент, довгострокова стратегія розвитку, нагляд і стійкість бізнес-моделі підприємства.

Метою створення інтегрованої звітності є побудова єдиної та всеосяжної концепції корпоративної звітності, структурованої навколо стратегічних завдань підприємства, стандартів корпоративного управління і самої моделі бізнесу та комплексне відображення всіх видів капіталу, а не тільки фінансового. Інтегрована звітність дає можливість відобразити діяльність, результати і перспективи розвитку підприємства у взаємозв'язку з державою (політичні ризики, соціальна відповідальність), навколишнім середовищем (екологічна відповідальність), умовами, що постійно змінюються, до яких можна віднести: глобалізацію, інтеграційні процеси у світовій економіці, збільшення чисельності населення, його старіння, дефіцит ресурсів, зростання рівня забруднення навколишнього середовища, інтенсифікацію міграційних потоків, відтік талановитої молоді за кордон, диспропорції демографічного й економічного розвитку, етнічні та національні конфлікти.

Для системи управління у сфері сільськогосподарського виробництва вагоме значення набувають нефінансові показники. Надзвичайно великою мірою на розвиток і стан сільськогосподарського підприємства впливають фактори, що проявляються через природно-кліматичні, трудові, матеріальні умови функціонування, ринкові нестабільні умови, політику ціноутворення в аграрному секторі, сезонність, конкурентоспроможність тощо.

Головними завданнями інтегрованої звітності є об'єднання та стандартизація різних форм нефінансової звітності, інтеграція фінансових і нефінансових показників діяльності підприємств, стимулювання до більш згуртованого і ефективного підходу до кор-

поративної звітності, яка розкриває інформацію про всі фактори, що впливають на підприємство в матеріальному аспекті, а також доповнює інші типи звітності, дозволяючи сформувати цілісне бачення становища підприємства.

Поняття «інтегрована звітність» багатогранне. У науковій літературі інтегровану звітність розглядають як форму надання фінансової та нефінансової інформації, інструмент, за допомогою якого зацікавленим сторонам представлено підприємство зі своєю стратегією, сукупність способів отримання даних для ухвалення управлінських рішень. У середовищі вчених-економістів існує низка підходів до трактування поняття інтегрованої звітності (табл. 1).

1. Сутність поняття «інтегрована звітність» в наукових виданнях

Автор	Рік публікації	Визначення
Адамс С., Сімнетт Р. [1, с. 292]	2011	Інтегрована звітність - нова парадигма звітності, яка є цілісною, адаптивною, стратегічною, суттєвою і актуальною до різних часових вимірів
Міжнародний стандарт <IR> [2]	2013	Інтегрований звіт являє собою короткострокове відображення того, як стратегія, управління, результати і перспективи організації в контексті зовнішнього середовища ведуть до створення вартості в коротко-, середньо- і довгостроковій перспективі
Вахрушина М. А. [5, с. 43]	2014	Інтегрований звіт повинен розкривати характер впливу менеджменту на шість видів капіталу компанії (фінансовий, виробничий, людський, інтелектуальний, природний і соціальний), від ефективної взаємодії яких залежать майбутні грошові потоки організації. Таким чином, інтегрована звітність зафіксує факт переходу від сучасного управління виключно фінансовим капіталом до управління шістьма перерахованими вище його видами
Проданчук М. А. [11, с. 25]	2014	Інтегрована (корпоративна) звітність - гармонізація фінансової та нефінансової звітності, де узагальнено інформацію про фінансовий стан та результати фінансово-господарської, соціальної та екологічної діяльності підприємств, що дає можливість оцінити ефективність прийнятих управлінських рішень та визначити стратегічні аспекти розвитку
Консультаційне керівництво з інтегрованої звітності IIRC [8]	2015	Інтегрований звіт ставить за мету стислого відображення того, як стратегія, управління, результати і перспективи організації в контексті зовнішнього середовища призведуть до створення вартості в короткостроковій, середньостроковій і довгостроковій перспективі
Романенко О. А., Комірна О. В. [14, с. 881]	2017	Інтегрована звітність акцентується на стратегії підприємства. Через те, що головною функцією звітності підприємства є надання прозорості та достовірної інформації для ухвалення рішень у зв'язку зі змінами у світі, від звітності очікується цілісне відображення діяльності підприємства - стратегії, ризиків, стійкості бізнес-моделі підприємства

Драгер Х. [16, с. 178, 179]	2017	<i>Інтегрована звітність - це не просто звітний текст, який готується раз на рік. Це частина безперервного процесу. Інтегрована звітність - виклик образу мислення. Інтегроване мислення - це не що інше, як управління змінами</i>
Макаренко В. Ю. [7, с. 247]	2018	<i>Інтегрована звітність являє собою своєрідний інформаційний інструмент, за допомогою якого зацікавленим сторонам представлено підприємство зі своєю стратегією, використовуваними ресурсами, можливостями, можливими загрозами та ризиками, що можуть виникнути на шляху її реалізації</i>

Аналізуючи зазначені вище визначення інтегрованої звітності, встановлені й систематизовані основні підходи, які найчастіше зустрічаються в трактуванні вчених:

- новий, інноваційний, еволюційний тип звітності (нова парадигма звітності);
- інформація, що сприяє створенню вартості (капіталу) в короткостроковій, середньостроковій і довгостроковій перспективі;
- звітність, яка об'єднує фінансові та не фінансові показники в єдиний формат;
- форма корпоративної звітності;
- звітність, яка розкриває характер впливу менеджменту на шість видів капіталу компанії (фінансовий, виробничий, людський, інтелектуальний, природний і соціальний);
- звітність, яка формується на принципах сталого розвитку та має стратегічний напрям розвитку компанії;
- відображення зв'язку з концепцією інтегрованого мислення;
- цілісне відображення діяльності підприємства - стратегії, ризиків, стійкості бізнес-моделі підприємства.

У сукупності критерії утворюють єдине цілісне розуміння економічної категорії «інтегрована звітність».

Отже, на нашу думку, інтегрована звітність - це новий вид бухгалтерської звітності,

який виник в результаті становлення концепції сталого розвитку, що розкриває економічний зміст звітної інформації щодо фінансового, виробничого, людського, інтелектуального, природного і соціального капіталу та цілісне відображення діяльності підприємства - стратегії, ризиків, стійкості бізнес-моделі підприємства, метою складання якої є задоволення конкретних інформаційних потреб управлінської системи та зовнішніх користувачів.

Значна кількість наукових праць протягом останніх десятиліть щодо інтегрованої звітності, яка на сучасному етапі розвитку економіки України та світу тільки впроваджується, переконує в актуальності згаданої теми. У своїх дослідженнях науковці визначають, що перехід від фінансової, бухгалтерської звітності до інтегрованої звітності є пріоритетним напрямом розвитку бухгалтерського обліку та звітності. Сучасні вимоги до корпоративної звітності істотно змінилися. Необхідність зміни в розумінні суті корпоративної звітності підприємств спричинено умовами діяльності сучасних підприємств, пов'язаних з підвищеною увагою суспільства до екологічних і соціальних проблем. Порівняння двох типів звітності наведено нижче (табл. 2).

2. Основні відмінності інтегрованої та фінансової звітності

Критерії порівняння	Інтегрована звітність	Фінансова звітність
Контроль за ресурсами	Усі види капіталу (фінансовий, людський, інтелектуальний, соціально-репутаційний, виробничий і природний)	Фінансовий капітал
Вартість об'єкта	Ринкова	Балансова
Розкриття інформації	Велика прозорість	Обмежене розкриття інформації
Джерела інформації	Складається на основі інформації фінансового і управлінського обліку, додаткової інформації щодо екологічної та соціальної діяльності підприємства	Складається на основі інформації фінансового обліку
Структура	Системна структура, що забезпечує розрізненими потоками інформації	Звітність має обмеження

Сфокусованість	Звітність містить інформацію про діяльність підприємства в минулому та засвідчує перспективи розвитку в майбутньому, відображає взаємозв'язок минулого і майбутнього	Історична, ретроспективна
Ризики, економічна безпека	Визнання ризику (політичного, фінансового, виробничого, комерційного та інших видів ризиків)	Обмежена кількість обов'язкових показників
Часові проміжки	Короткострокова, середньострокова і довгострокова перспектива	Короткострокова перспектива
Форма подання	Вільна	Згідно з чинним законодавством і національними стандартами

Джерело: Власні дослідження.

Із проведеного порівняння стає очевидним, що інтегрована звітність має переваги за всіма використаними критеріями. Так, фінансова звітність продовжує ефективно забезпечувати інформацією з управління фінансовим капіталом підприємства, але цієї інформації в умовах сучасного динамічного розвитку світової економіки недостатньо для сталого розвитку підприємства. З нашого погляду, інтегрована звітність поглинає фінансову, яка у свою чергу стає структурним елементом інтегрованої звітності, при цьому інтегрована звітність відповідає сутності закону синергії.

За аналітичними даними Міжнародної ради з інтегрованої звітності IIRC, лише невелика частка ринкової цінності підприємства, компанії на даний час відображається в її матеріальних і фінансових активах - тільки 19% у 2009 р. порівняно з 83% у 1975 р. [2]. Іншу цінність підприємства, компанії належить нематеріальним активам. Деякі з них відображаються у фінансовій звітності, але більшість - ні.

Висновки. Результатом проведеного дослідження стала систематизація і узагальнення підходів до тлумачення поняття «інтегрована звітність», уточнено саме поняття

«інтегрована звітність». Запропонована порівняльна характеристика інтегрованої та фінансової звітності дає можливість комплексно оцінити переваги і недоліки кожного виду звітності, а отримані результати виступають важливим джерелом інформації для прийняття виважених рішень в обліковій політиці сучасних підприємств України.

Отже, впровадження інтегрованої звітності у практику вітчизняних підприємств забезпечить адекватну оцінку ефективності діяльності останніх у довгостроковій перспективі, підвищить їх прозорість та поєднає всю істотну фінансову й нефінансову інформацію в короткій, зрозумілій і зручній для користувача формі. Інтегрована звітність є лише одним з інструментів відходу від домінуючої позиції фінансових показників як основного індикатора результатів діяльності організації, а також загальної націленості на фінансову складову діяльності підприємства, направлення інтересів на соціальну й екологічну сторону. Інтегрована звітність забезпечить сталий розвиток і функціонування сучасних сільськогосподарських підприємств при оптимальному використанні фінансового, виробничого, людського, інтелектуального природного та соціального капіталу.

Список бібліографічних посилань

1. Adams S., Simnett R. Integrated Reporting: An Opportunity for Australia's Not-for-Profit Sector. *Australian Accounting Review*. 2011. Vol. 21. No 3. P. 292-301.
2. International Integrated Reporting Council ('IIRC'). URL : <http://www.theiirc.org>.
3. Press Release Formation of the International Integrated Reporting Committee (IIRC). URL : <http://integratedreporting.org/news/why-do-investors-want-to-talk-about-purpose/>.
4. Бутинець Ф. Ф. Альфа і омега бухгалтерського обліку або моя болісна не сповідь : монографія / за ред. проф. Ф. Ф. Бутинця. Житомир : ПП «РУТА», 2007. 328 с.

References

1. Adams, S. & Simnett, R. (2011). Integrated reporting: an opportunity for Australia's not-for-profit sector. *Australian Accounting Review*, Vol. 21, No. 3, pp. 292-301 [In English].
2. International Integrated Reporting Council ('IIRC'). Retrieved from: <http://www.theiirc.org> [In English].
3. Press release formation of the International Integrated Reporting Committee ('IIRC'). Retrieved from: <http://integratedreporting.org/news/why-do-investors-want-to-talk-about-purpose/> [In English].
4. Butynets, F.F. (2007). *Alfa i omega bukhalterskoho obliku abo moia bolisna ne spovid : monohrafiia* [Alpha and omega accounting or my painful non-confession: monograph]. F.F. Butynets (Ed.). Zhytomyr: PP "RUTA" [In Ukrainian].

5. Вахрушина М. А. Парадигма бухгалтерского учета и отчетности в условиях глобальной экономики: проблемы России и пути их решения. *Международный бухгалтерский учет*. 2014. № 25 (319). С. 38-46.
6. Жук В. М. Концепція розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки : монографія. / за ред. О. О. Аврамчук. Київ : ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2009. 648 с.
7. Макаренко В. Ю. Визначення суттєвості як провідного принципу формування інтегрованої звітності. *БІЗНЕСІНФОРМ*. 2018. № 3. С. 247-251
8. Міжнародний стандарт інтегрованої звітності. URL : http://integratedreporting.org/wp-content/uploads/2015/03/13-12-08-THE-INTERNATIONAL-IR-FRAMEWORK.docx_en-US_ru-RU.pdf.
9. Німчинов П. П. Загальна теорія бухгалтерського обліку. Київ : Вища школа, 1977. 240 с.
10. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/996-14>.
11. Проданчук М. А. Інтегрована звітність - інструмент управління підприємством. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2014. № 2. С. 24-31.
12. Проданчук М. А. Облік у системі управління сільськогосподарським бізнесом підприємств : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2014. 526 с.
13. Проданчук М. А. Продукт бухгалтерського обліку у системі прийняття управлінських рішень. *Ефективна економіка*. 2014. № 7. URL : economy.nayka.com.ua/?op=&z=3203.
14. Романенко О.А., Комірна О.В. Аналіз інтегрованої звітності у забезпеченні сталого розвитку суспільства. *Бухгалтерський облік, аналіз та аудит*. 2017. № 17. С. 880-887.
15. Фізіократична доктрина розвитку бухгалтерського обліку: Колективна монографія / [В. М. Жук, Б. В. Мельничук, С. М. Остапчук та ін.] ; за ред. В. М. Жука. Київ : Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», 2015. 234 с.
16. Хеннинг Драгер. Интегрированная отчетность должна работать на всех. *Экономические стратегии*. 2017. № 3. С. 176-185.
17. Хомин П. Облікове забезпечення звітності про фінансові результати має бути методологічно обґрунтованим. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2004. № 6. С. 9-15.
18. Шевчук В. О., Коновалова О.В., Пантелєєв В. П. Аналіз господарської діяльності : навч. посіб. Київ : Інформ.-аналіт. агентство, 2011. 399 с.
19. Шигун М. М., Іваненко В. О. Види звітності підприємств: підходи до їх класифікації. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу* : міжн. зб. наук. праць ЖДТУ, 2008. Вип. 3 (12). С. 432-443.
5. Vakhrushyna, M.A. (2014). Paradigma buhgalterskogo ucheta i otchetnosti v usloviyah globalnoj jekonomiki: problemy Rossii i puti ih reshenija [Paradigm of accounting and reporting in conditions of the global economy: Russian problems and the way to address them]. *Mezhdunarodnyj buhgalterskij uchët*, 25 (319), pp. 38-46 [In Russian].
6. Zhuk, V.M. (2009). *Kontseptsiiia rozvytku bukhhalter-skoho obliku v ahrarnomu sektori ekonomiky : monohrafiia* [Concept of development of accounting in the agrarian sector of economy: monograph]. O.O. Avramchuk (Ed.). Kyiv: NNTs "Instytut ahrarnoi ekonomiky" [In Ukrainian].
7. Makarenko, V.Yu. (2018). Vyznachennia suttievosti yak providnoho pryntsypu formuvannia intehrovanoi zvitnosti [Determination of materiality as a leading principle for formation of integrated reporting]. *BIZNESINFORM*, 3, pp. 247-251 [In Ukrainian].
8. Mizhnarodnyi standart intehrovanoi zvitnosti [International standard for integrated reporting]. Retrieved from: http://integratedreporting.org/wp-content/uploads/2015/03/13-12-08-THE-INTERNATIONAL-IR-FRAMEWORK.docx_en-US_ru-RU.pdf [In Ukrainian].
9. Nimchynov, P.P. (1977). *Zahalna teoriia bukhhalterskoho obliku* [General theory of accounting]. Kyiv: Vyshcha shkola [In Ukrainian].
10. Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 16.07.1999 № 996-XIV [On accounting and financial reporting in Ukraine: Law of Ukraine from 16.07.1999, No. 996-XIV]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" / VR Ukrainy*. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/996-14> [In Ukrainian].
11. Prodanchuk, M.A. (2014). Intehrovana zvitnist - instrument upravlinnia pidpriemstvom [Integrated reporting - enterprise management tool]. *Bukhhalterskyi oblik i audit*, 2, pp. 24-31 [In Ukrainian].
12. Prodanchuk, M.A. (2014). *Oblik u systemi upravlinnia silskohospodarskym biznesom pidpriemstv : monohrafiia* [Accounting in the system of management of agricultural business of enterprises: a monograph]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
13. Prodanchuk, M.A. (2014). Produkt bukhhalterskoho obliku u systemi pryiniattia upravlinskykh rishen [Product of accounting in the system of making management decisions]. *Efektivna ekonomika*, 7. Retrieved from: economy.nayka.com.ua/?op=&z=3203 [In Ukrainian].
14. Romanenko, O.A. & Komirna, O.V. (2017). Analiz intehrovanoi zvitnosti u zabezpechenni staloho rozvytku suspilstva [Analysis of integrated reporting in ensuring sustainable development of society]. *Bukhhalterskyi oblik, analiz ta audit*, 17, pp. 880-887 [In Ukrainian].
15. Zhuk, V.M., Melnychuk, B.V., Ostapchuk, S.M., et al. (2015). *Fiziokratychna doktryna rozvytku bukhhalterskoho obliku: kolektyvna monohrafiia* [Physiocratic doctrine for accounting development: collective monograph]. V.M. Zhuk (Ed.). Kyiv: Natsionalnyi naukovyi tsentr "Instytut ahrarnoi ekonomiky" [In Ukrainian].
16. Draher, Kh. (2017). Intehrovana zvitnist povynna pratsiuvaty dlia vsikh [Integrated reporting should work for everyone]. *Jekonomicheskie strategii*, 3, pp. 176-185 [In Ukrainian].
17. Khomyn, P. (2004). Oblikove zabezpechennia zvitnosti pro finansovi rezultaty maie buty metodolohichno obgruntovany [Accounting for reporting on financial results should be methodologically grounded]. *Bukhhalterskyi oblik i audit*, 6, pp. 9-15 [In Ukrainian].
18. Shevchuk, V.O., Konovalova, O.V., & Pantelieiev, V.P. (2011). *Analiz hospodarskoi diialnosti : navch. posib.* [Analysis of economic activity: tutorial]. Kyiv: Inform.-analit. ahentstvo [In Ukrainian].
19. Shyhun, M.M. & Ivanenko, V.O. (2008). Vydy zvitnosti pidpriemstv: pidkhody do yikh klasyfikatsii [Types of enterprises' reporting: approaches to their classification]. *Problemy teorii ta metodolohii bukhhalterskoho obliku, kontroliu i analizu : mizhn. zb. nauk. prats ZhDTU*, 3 (12), pp. 432-443 [In Ukrainian].

The purpose of the article is to study and define economic essence of the concept “integrated reporting” and generalizing approaches to interpretation of the concept “integrated reporting”.

Research methods. In the research process have been used the following common scientific and special economic methods: dialectical, abstract and logical, empirical, comparative analysis, system analysis, which allows systematizing, unifying, and defining construction directions for a new reporting model.

Research results It has been proved that integrated reporting is the most effective tool that will provide an adequate assessment of enterprise’s efficiency in the long run. Expediency of forming integrated accounting for a management system has been substantiated not only for large enterprises, but also for medium and small ones.

Elements of scientific novelty. During the research it has been systemized and generalized approaches to interpretation of the concept “integrated reporting”, which are the most common for scientists’ treatment to determine the economic substance of “integrated reporting”. The concept of “integrated reporting” has been clarified, which reveals an economic meaning of reporting information related to financial, industrial, human, intellectual, natural, and social capital, and integral reflection of enterprise’s activities, its strategies, risks, sustainability of business model aimed at meeting of concrete informational needs with management system and external users.

Practical significance. Wide implementation of integrated reporting in practice of domestic enterprises will improve business environment, provide an opportunity for enterprises to enter to the world’s capital markets and attract investments, focus on future and forecasts, feel risks and opportunities, make better quality analysis and effective decisions. Integrated reporting will ensure sustainable development and functioning of modern agricultural enterprises with optimal use of financial, industrial, human, intellectual, natural, and social capital. Integrated reporting will be useful in managing not only for large enterprises, but also for medium and small. Tabl.: 2. Refs.: 17.

Keywords: integrated reporting; financial reporting; non-financial reporting; account reporting; enterprise’s capital; managerial decisions.

Shevchuk Nataliia Stanislavivna - post-graduate student of the accounting and taxation department, National Science Centre “Institute of Agrarian Economics” (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: shievchuk.n@ukr.net

Шевчук Н.С. Интегрированная отчетность: понятие и экономическая сущность

Цель статьи - исследовать и определить экономическую сущность понятия «интегрированная отчетность», систематизировать и обобщить подходы к толкованию этого понятия.

Методика исследования. Использованы общенаучные и специальные экономические методы: абстрактно-логический (при систематизации имеющегося теоретического материала), эмпирический (при комплексной оценке развития, усовершенствования отчетности), сравнительного анализа (при сравнении двух видов отчетности). Применение диалектического метода познания экономических явлений и системного анализа позволило раскрыть сущность понятия «интегрированная отчетность».

Результаты исследования. Доказано, что интегрированная отчетность является наиболее эффективным инструментом, который обеспечит адекватную оценку эффективности деятельности предприятия в долгосрочной перспективе. Обоснована целесообразность формирования интегрированной отчетности для системы управления не только крупным предприятием, но и средним и малым.

Элементы научной новизны. В процессе проведенного исследования систематизированы и обобщены подходы к толкованию понятия «интегрированная отчетность», которые чаще всего встречаются в трактовке ученых по определению его экономической сущности. Уточнено понятие «интегрированная отчетность», раскрывающее экономическое содержание отчетной информации о финансовом, производственном, человеческом, интеллектуальном, природном и социальном капитале и целостное отражение деятельности предприятия - его стратегии, рисков, устойчивости бизнес-модели, целью составления которой является удовлетворение конкретных информационных потребностей управленческой системы и внешних пользователей.

Практическая значимость. Широкое внедрение интегрированной отчетности в практику отечественных предприятий даст возможность улучшить бизнес-среду, позволит предприятиям выйти на мировые рынки капитала и привлекать инвестиции, ориентироваться на будущее и прогнозы, ощущать риски и возможности, более качественно осуществлять анализ деятельности и принимать более эффективные решения. Интегрированная отчетность обеспечит устойчивое развитие и функционирование современных сельскохозяйственных предприятий при оптимальном использовании финансового, производственного, человеческого, интеллектуального, природного и социального капитала. Интегрированную отчетность будет полезно использовать в управлении не только крупным предприятиям, но и средним и малым. Табл.: 2. Библиогр.: 17.

Ключевые слова: интегрированная отчетность; финансовая отчетность; нефинансовая отчетность; бухгалтерская отчетность; капитал предприятия; управленческие решения.

Шевчук Наталия Станиславовна - аспирант отдела учёта и налогообложения, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)
E-mail: shievchuk.n@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 16.10.2018 р.

Фахове рецензування: 03.12.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Шевчук Н. С. Интегрирована звітність: поняття та економічна сутність. *Економіка АПК*. 2018. № 12. С. 95 – 102.

*

Поглиблення кооперації у сфері виробництва та переробки винограду

Мета статті - обґрунтувати доцільність поглиблення кооперації у сфері виробництва винограду та запропонувати її основні напрями.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано абстрактно-логічний метод - для дослідження розвитку поставлених проблем та узагальнення висновків; теоретичного узагальнення - у процесі розкриття сутності категорій «кооперація» та «інтеграція»; економіко-статистичний - при оцінці можливих результатів від поглиблення кооперації у виробництві винограду.

Результати дослідження. Обґрунтовано доцільність поглиблення коопераційних відносин у виробництві винограду. Проаналізовано основні напрями формування економічного ефекту від кооперації виробників винограду та визначено його обсяги залежно від площі обслуговування. Встановлено вплив розвитку кооперації на соціальну ситуацію в Херсонській області та розраховано основні соціально-економічні показники як результат такого впливу. Визначено збільшення обсягів відрахувань до бюджетів різних рівнів від діяльності виноградарських обслуговуючих кооперативів.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку положення щодо визначення основних напрямів збалансованого розвитку виробництва винограду за рахунок створення кооперативу, розраховано його економічну та соціальну ефективність.

Практична значущість. Розглянуті теоретико-методичні положення та зроблені пропозиції слугують методологічною базою для підвищення ефективності виробництва винограду. Табл.: 4. Рис.: 1. Бібліогр.: 11.

Ключові слова: кооперація; виноград; виробництво; ефект, кооператив, рентабельність.

Дмитрук Микола Ілліч - старший викладач кафедри підприємництва та організації агробізнесу, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15)
E-mail: organizing_chair@nubip.edu.ua

Постановка проблеми. Виноградарство являє собою високоприбуткову галузь сільськогосподарства. Окрім забезпечення споживачів цінним продуктом харчування галузь слугує сировинною базою для виноробства, яке завжди було високорентабельним та конкурентоспроможним. Проте наявні негативні тенденції та перешкоди ефективного функціонування підприємств з виробництва винограду вносять корективи у загальну ситуацію. Прибутковість виробництва винограду нестабільна, коливається з року в рік залежно від ринкової кон'юнктури, вартість закладання нових насаджень та оновлення старих збільшується, що призводить до зменшення зацікавленості сільськогосподарських підприємств до такого виду діяльності.

Існуючі негативні тенденції на підприємствах виноградарської галузі пов'язані зі спадом платоспроможного попиту населення, втратами зовнішніх ринків, нерозвиненістю ринкової інфраструктури, зниженням обсягів сировини, яка надходить на перероб-

ку. Вирішення проблеми інтегрування підприємств, пов'язаних з виробництвом сировини та його переробкою, достатньо складний процес, що зумовлено перш за все необхідністю врахування особливостей етапів виробничо-технологічного ланцюга створення готового продукту та їх економічної взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток виробництва винограду в сільськогосподарських підприємствах знаходиться в полі зору вітчизняних науковців, оскільки такий вид господарської діяльності має стратегічне значення. При цьому значна увага приділяється удосконаленню економічних відносин між виробниками винограду, поглиблення їх співпраці з переробними підприємствами, розвитку кооперації та інтеграції. Ці питання висвітлюються у роботах І.В. Белоуса [1], Л.О. Болтянської [2], М.М. Ільчука [3], В.М. Ключко [4], Ю.О. Лупенка [5], М.Й. Маліка [6], В.С. Ніценка [7]. Тобто проблематика забезпечення ефективного розвитку виробництва винограду через розвиток коопераційних відносин цікава для дослідників, які розкривають

основні тенденції цього процесу. Проте у галузі залишається ряд питань, які потребують детальнішого дослідження та розробки пропозицій щодо їх вирішення.

Мета статті - обґрунтувати доцільність поглиблення кооперації у сфері виробництва винограду та запропонувати її основні напрями.

Виклад основних результатів дослідження. Однією з найважливіших умов ефективного розвитку виробництва винограду є поглиблення кооперації сільськогосподарських підприємств та їх інтеграція з переробними, а також вирівнювання економічної зацікавленості учасників ринку стосовно зростання рівня виробництва та економічної ефективності.

Як зазначає М.Й. Малік, світова практика кооперативного руху вже півтора століття доводить і продовжує виявляти високу результативність його економічних та соціальних функцій. Кооперування являє собою логічну стадію подальшого розвитку реформ, яка стає можливою завдяки виникненню значної кількості незалежних приватних власників. Тобто йдеться про утворення нової організаційної структури сільського господарства, побудованої «знизу-догори» на фундаментальних засадах ринкової економічної системи як провідна роль індивідуального матеріального інтересу, реалізація можливості економічного вибору, розвиток здорової конкуренції, обмеження державного втручання і регулювання в АПК [6, с.77].

При цьому М.М. Ільчук та інші дослідники наголошують, що кооперація дозволяє розширити види обслуговуючої діяльності (ресурсне забезпечення, надання послуг, закупівельна діяльність, консультаційне забезпечення тощо) і має розглядатися як диверсифікація діяльності підприємницьких структур агробізнесу. Новим видом діяльності кооперативів стає інформаційне забезпечення товаровиробників як необхідного ресурсу інноваційного розвитку [3].

За даними дослідників, 90% валового збору винограду спрямовується на промислову переробку (виноматеріали, вино, соки та ін.), тому у виноградарстві дуже актуальною виявилася проблема поглиблення кооперації та інтеграції. Товаровиробники виноградної продукції мають право на добровільних засадах об'єднувати свою діяльність

(виробничу, комерційну, наукову та інші її види) шляхом створення господарських об'єднань (асоціацій, корпорацій, консорціумів, концернів або інших об'єднань підприємств, передбачених законом), а у випадках об'єднання діяльності державних (комунальних) підприємств — державних (комунальних) господарських об'єднань у формі корпорації або концерну [8].

На існуванні двох напрямів подальшого розвитку агропромислового виробництва: великих агропромислових формувань (галузева організація агропромислового виробництва, вертикальна інтеграція в аграрно-промисловому комплексі (АПК) або кооперативів (територіальна організація агропромислового виробництва, горизонтальна інтеграція в АПК) наголошує В.М. Клочко [4, с. 85].

Проведений В.С. Ніценком аналіз різних підходів до побудови вертикальної інтеграції показав, що функції підприємства-інтегратора здебільшого виконує переробне підприємство. Також формування вертикально інтегрованих структур у формі агрохолдингу на сучасному етапі розвитку ринкових відносин є найбільш ефективним і перспективним способом виробництва продукції в ланці «виробництво - переробка - збут» [7, с. 63].

Узагальнюючи дослідження науковців щодо удосконалення відносин кооперації та інтеграції між підприємствами виноградарської галузі було розроблено схему формування інтегрованої структури у виноградарстві (рис.).

У межах такої структури з'являється реальна можливість сконцентрувати одержані кошти від реалізації продукції та перенаправляти їх на ті ділянки виробництва, що потребують вирішення нагальних проблем для забезпечення інтенсифікації розвитку учасників інтегрованої структури.

Основним завданням такого інтегрованого формування є скоординована їх діяльність з чітким дотриманням пропорційних обсягів виробництва та передачею своєї готової плодової продукції іншому згідно з технологічним циклом. Обов'язковим при роботі згаданого інтегрального об'єднання є оптимальні взаємоузгоджені синхронні дії всіх учасників.

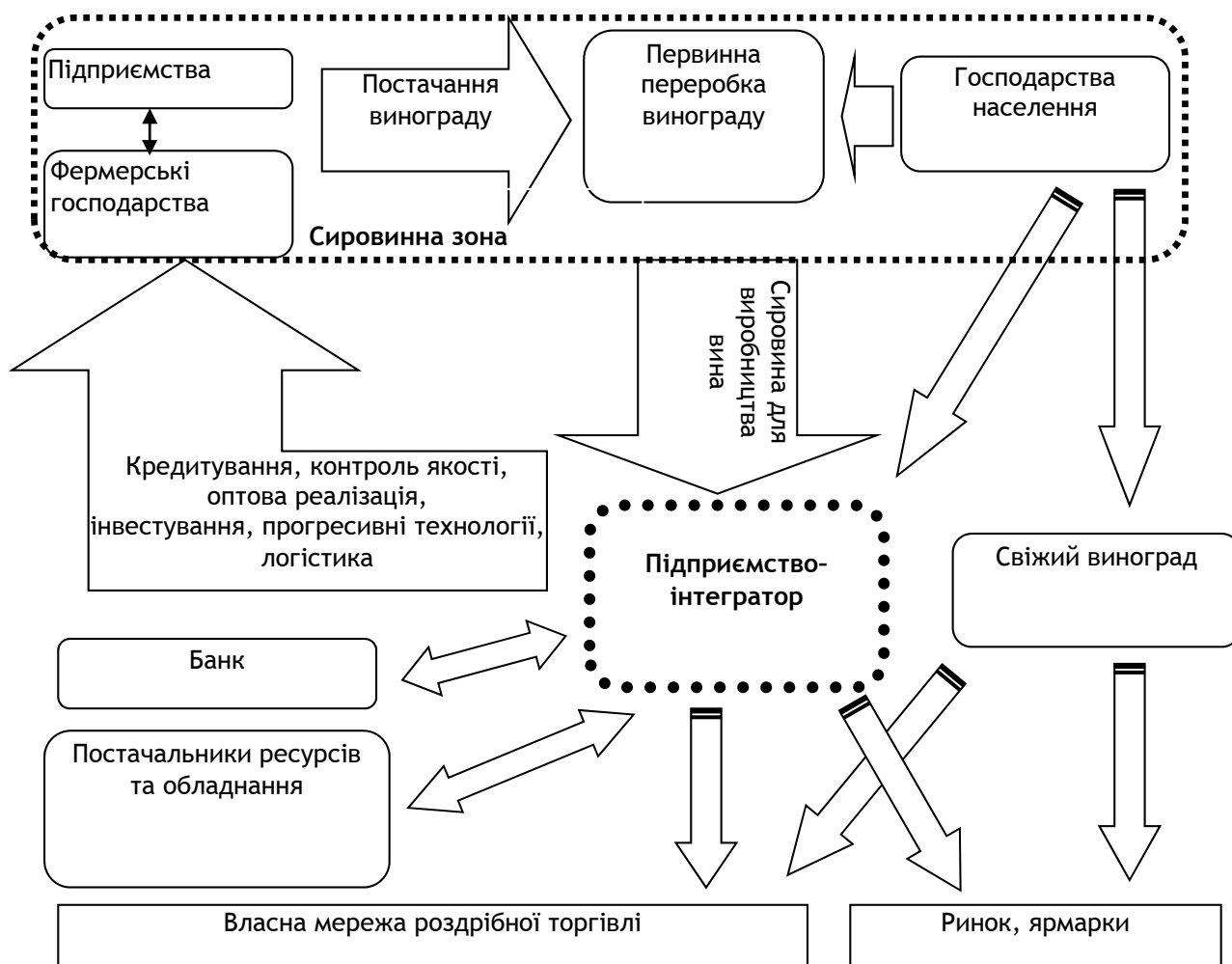

Схема формування інтегрованої структури виноградарства і виноробства

Джерело: Складено автором.

Особливо важлива роль в інтегрованій структурі відводиться аграрним формуванням, що забезпечують сировинну базу. Для основних учасників кооперації - сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств, господарств населення, державних підприємств та інших виробників, головною метою виступає забезпечення власного економічного інтересу та прибутковості діяльності. Саме від результативності поєднання економічних інтересів на низовому рівні залежить формування та функціонування інтегрованої структури.

Під час дослідження було проведено розрахунки щодо доцільності створення та ефективності функціонування сільськогосподарського виноградарського кооперативу. Основна мета такої форми господарювання - створення сприятливих умов для виробників винограду для підвищення прибутковості їхньої діяльності, що можливо за рахунок формування товарних партій винограду й оптимізації матеріально-технічного поста-

чання. Розрахунковий ефект стане результатом підвищення закупівельної ціни на виноград, економії при закупівлі добрив та засобів захисту.

Для створення виноградарського обслуговуючого кооперативу необхідно провести установчі збори, на яких прийняти рішення щодо обговорення основних принципів його діяльності, розробки установчих документів, обрання керівництва та необхідного оформлення. Орієнтовна кількість учасників становитиме від 40 до 80 осіб. Крім того, до його складу можуть входити господарства населення та дрібні товаровиробники. Члени кооперативу об'єднуються на умовах пайової участі, яка визначається виходячи з обсягу залучених земельних площі, без сплати вступного внеску.

З метою забезпечення функціонування кооперативу необхідно залучити чотирьох найманих працівників для виконання адміністративних функцій, які б вели бухгалтерський облік та забезпечували оперативну

діяльність. При цьому розрахункова середньомісячна заробітна плата одного працівника буде 10 тис. грн, що в річному вимірі становитиме 460,8 тис. грн. На комунальні витрати (електроенергія, тепло-, водопостачання та відведення) передбачається 24

тис. грн на рік. Також для забезпечення діяльності кооперативу необхідно близько 55 тис. грн на зв'язок, відрядження, представницькі витрати, участь у конференціях та семінарах, транспортно-заготівельні витрати і т. д. (табл. 1).

1. Розрахунковий кошторис створення виноградарського обслуговуючого кооперативу на 2019 р., тис. грн

Стаття витрат	Сума
Разові витрати	
Проведення зборів учасників (інформаційні та роздаткові матеріали, проекти рішень)	3,6
Підготовка документації для проходження державної реєстрації (розробка та оформлення пакета документів, нотаріальні послуги, інші платежі)	5,5
Разом	9,1
Періодичні витрати	
Річний фонд заробітної плати з нарахуваннями	460,8
Комунальні витрати (електроенергія, тепло-, водопостачання та відведення)	24,0
Забезпечення діяльності (зв'язок, відрядження, представницькі витрати, участь у конференціях та семінарах, транспортно-заготівельні витрати)	55,0
Разом	539,8

Джерело: Розраховано автором.

Тобто, стартові витрати для започаткування кооперативу у 2019 р. становитимуть близько 9,1 тис. грн, періодичні - 539,8 тис. грн на рік. Потреба в коштах може бути забезпечена за рахунок отримання кредиту в банківських установах. Навіть за сучасних умов кредитування (25-30% річних) кооператив може забезпечити повернення необхідної суми з нарахованими процентами.

Згідно з проведеними дослідженнями функціонування запропонованого кооперативу може відбуватися за трьома основними сценаріями, які відрізняються обсягом площ в обслуговуванні - 100, 200 і 300 га виноградників. Удосконалення технології вирощу-

вання винограду дозволить забезпечити його врожайність на рівні 100 ц/га. При цьому передбачається, що виробники винограду будуть реалізовувати 90% вирощеної продукції кооперативу і 10% залишатимуть на власні потреби.

Ефект від виробничої діяльності виноградарського кооперативу забезпечуватиметься за рахунок реалізації вирощеної продукції за цінами на 10% вищими, ніж на ринку, внаслідок формування товарної партії винограду, а також економії коштів при закупівлі мінеральних добрив та засобів захисту рослин за оптовими цінами у сумі 10% від їх вартості (табл. 2).

2. Формування економічного ефекту від функціонування виноградарського обслуговуючого кооперативу в галузі рослинництва, 2019 р.

Показник	Площа в обслуговуванні кооперативу, га		
	100	200	300
Земельна площа під виноградниками у плодоносному віці, що обслуговується, га	100	200	300
Обсяг заготовленої сировини, т	900	1800	2700
Валова виручка від реалізації, млн грн*	7,2	14,4	21,6
Кооперативна надбавка за формування товарної партії, млн грн	0,72	1,44	2,70
Обсяг закупівлі засобів захисту рослин та мінеральних добрив, млн грн**	2,16	4,32	6,48
Зменшення ціни за рахунок оптової закупівлі, тис. грн	216	432	648
Загальний економічний ефект, млн грн	0,936	1,872	3,348

Джерело: Розраховано автором.

* Розрахункова ціна реалізації 1 т винограду - 8 тис. грн.

** Розрахунковий обсяг витрат на закупівлю мінеральних добрив та засобів захисту рослин - 2,4 тис. грн на 1 т винограду.

Так, при обслуговуванні 100 га ефект від діяльності кооперативу становитиме 936 тис. грн., 200 га - 1,872 млн грн і 300 га - 3,348 тис. грн. Зважаючи на те, що річний обсяг витрат на функціонування кооперативу може бути на рівні від 629,8 до 809,8 тис. грн залежно від площі обслуговування (з урахуванням транспортно-заготівельних витрат), обсяг виплат учасникам коливатиметься від 306 тис. грн до 2,5 млн грн.

У табл. 3 наведено економічні показники функціонування виноградарського коопера-

тиву. Так, витрати на забезпечення функціонування останнього визначено з урахуванням транспортно-заготівельних витрат на збирання винограду та його доставку на переробне підприємство. Кооперативний ефект обчислено виходячи з різниці в цінах на основні виробничі ресурси та продукцію, що реалізується. Виплати учасникам розраховані як різниця між отриманим ефектом та витратами на функціонування кооперативу.

3. Формування економічних результатів функціонування виноградарського обслуговуючого кооперативу та їх розподіл

Показник	Площа в обслуговуванні, га		
	100	200	300
Витрати на забезпечення функціонування кооперативу, тис. грн	629,8	719,8	809,8
Кооперативний ефект, млн грн	0,936	1,872	3,348
Виплати учасникам, млн грн	0,306	1,152	2,538
Кооперативні виплати на 1 га, грн	3062	5761	8461

Джерело: Розраховано автором.

За проведеними розрахунками, в результаті функціонування виноградарського кооперативу можна забезпечити його учасникам від 3062 грн до 8461 грн на 1 га площі виноградників залежно від площі в обслуговуванні.

Поглиблення коопераційних відносин між виробниками винограду сприятиме поліпшенню соціально-економічних показників (табл. 4). Адже тільки для забезпечення фу-

нкціонування виноградарського обслуговуючого кооперативу необхідно додатково залучити до його складу чотири особи. Оскільки планується створити по одному кооперативу на три адміністративні райони, то можлива їхня кількість становитиме 24 по області. При розрахунковій середньомісячній оплаті праці 10 тис. грн, річний фонд заробітної плати у кооперативі буде на рівні 480 тис. грн та 2880 тис. грн загалом по області.

4. Основні соціально-економічні показники поглиблення коопераційних відносин у виробництві винограду

Показник	Один кооператив	Херсонська область
Приріст виробництва винограду, тис. т	2	12
Приріст виручки від реалізації винограду, млн грн	14,4	86,4
Створення нових робочих місць, од.	4	24
Обсяг збільшення річного фонду оплати праці, тис. грн*	480	2880
Обсяг збільшення відрахувань до бюджетів різних рівнів, тис. грн, за рахунок		
нарахувань на фонд заробітної плати	96	576,0
відрахувань	100,8	604,8

* Середньомісячна оплата праці одного працівника - 10 тис. грн.

Джерело: Розраховано автором.

Зважаючи на те, що для виконання необхідних технологічних операцій у виноградарстві на площі 100 га потрібно близько 300 працівників, то виникає необхідність залучення додаткових осіб. Це позитивно вплине на рівень безробіття в регіоні, а соціальний ефект від поглиблення кооперації та створення кооперативів буде ще вищий.

Отже, створення та функціонування виноградарського кооперативу може бути економічно доцільним напрямом розвитку виробництва винограду. Поглиблення коопераційних відносин у сфері вирощування винограду позитивно впливає на діяльність його виробників та переробників. З урахуванням того, що кооперативи, окрім досліджених напрямів діяльності можуть займатися закупівлею

саджанців, агрономічним обслуговуванням, консультаційним забезпеченням, залученням необхідних машин для обробки ґрунту та догляду за рослинами, можна стверджувати про їх доцільність та ефективність.

Висновки. Поглиблення кооперації у сфері виробництва винограду є важливим напрямом забезпечення його збалансованого розвитку. При цьому відбувається поєднання економічної та соціальної ефективності. Розвиток кооперації лише за рахунок формування товарних партій винограду та оптових закупівель мінеральних добрив і засобів захисту рослин дозволить забезпечити економічний ефект у розмірі від 936 тис. грн до 3,348 млн грн залежно від площі обслуговування. Це дасть можливість виплатити учасникам кооперативу від 3062 до 8461 грн на 1 га площі виноградників залежно від площі обслуговування в кооперативі. Крім економічного ефекту розвиток кооперації матиме також соціальні нас-

лідки. У Херсонській області лише для забезпечення організаційної діяльності кооперативів буде створено 24 нових робочих місця з річним фондом оплати праці близько 2,9 млн грн. З урахуванням потреби працівників для виконання необхідних технологічних операцій потреба в трудових ресурсах в області перевищує 3 тис. осіб, яких можна залучати на сезонні роботи. При цьому обсяг збільшення відрахувань до бюджетів різних рівнів досягне 1,2 млн грн лише від функціонування головного офісу виноградарського обслуговуючого кооперативу.

Тобто, розвиток кооперації у сфері вирощування винограду матиме синергійний ефект. Товаровиробники забезпечать підвищення економічної ефективності, рівень безробіття в області знизиться, працівники будуть вмотивовані конкурентоспроможною оплатою праці, а збільшення відрахувань до бюджету дозволить розвивати соціальну інфраструктуру регіону.

Список бібліографічних посилань

1. Белоус І. В. Стратегія розвитку виноградарства і виноробства України та передумови виходу їх продукції на світовий ринок : монографія. Одеса : ННЦ «ІВіВ ім.В. Є. Таїрова», 2015. 204 с.
2. Болтянська Л. О., Болтянський Б. В. Кооперація та інтеграція в садівництві. Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету. Економічні науки. 2015. Вип. 23. С. 158-165. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZnpPdatur_2015_23_19.
3. Ільчук М.М., Нікітченко С.О., Перегуда Є.Ф. Диверсифікація та ефективність діяльності підприємницьких структур агробізнесу. Київ : ЦП Компрінт, 2016. 351 с.
4. Ключко В. М. Стратегічні шляхи економічного розвитку сільського господарства України. Проблеми економіки. 2013. № 3. С. 83-88.
5. Лупенко Ю. О. Сучасні тенденції розвитку ринку продукції виноградарства в Україні. Виноградарство і виноробство : міжвідомчий тематичний науковий збірник. Одеса, 2015. Вип. 52. С. 119-122.
6. Малік М. Й. Формування та розвиток кооперативних відносин в аграрній сфері економіки України. Економіка АПК. 2014. № 7. С. 76-82.
7. Ніценко В. С. Теоретичні засади функціонування вертикально-інтегрованих структур в агропромисловому комплексі. Економіка АПК. 2014. № 2. С. 63-65.
8. Самсонова Я. О. Правові засади виробництва й реалізації виноградної продукції в Україні : монографія. Харків : Вид-во «С.А.М.», 2012. 176 с.
9. Press Release of National Agricultural Statistics Service, URL : https://www.nass.usda.gov/Statistics_by_State/Washington/Publications/Fruit/2016/wine%20grapes.pdf.
10. Vineyards in the EU - statistics, URL : https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Vineyards_in_the_EU_-_statistics.
11. The world's grape production, URL : <https://www.bkwine.com/features/winemaking-viticulture/global-grape-production-2000-2012/>.

References

1. Belous, I.V. (2015). *Strategia rozvytku vynogradarstava i vynorobstva Ukrainy ta peredumovy vyhodu yih produktsii na svitovyy rynek: monogr. [Development strategy for viticulture and winemaking in Ukraine and conditions for their output to the world market: monograph]*. Odesa: NNC "IViV im.V.Ye. Tairova" [In Ukrainian].
2. Boltanska, L.O. & Boltiansky, B.V. (2015). Kooperatsia ta integratsia v sadivnytstvi [Cooperation and integration in horticulture]. *Zbirnyk naukovykh prats Podil'skogo derzhavnogo agrarno-tehichnogo universytetu. Ekonomichni nauky*, 23, pp. 158-165 [In Ukrainian].
3. Ilchuk, M.M., Nikitchenko, S.O., & Pereguda, Ye.F. (2016). *Dyversyfikatsia ta efektyvnist diyalnosti pidpryemnytskykh struktur agrobiznesu [Diversification and efficiency of entrepreneurial structures of agribusiness]*. Kyiv: Komprint [In Ukrainian].
4. Klochko, V.M. (2013). *Strategichni shlyahy ekonomichnogo rozvytku sil'skogo gospodarstva Ukrainy [Strategic ways for economic development of agriculture of Ukraine]*. *Problemy ekonomiky*, 3, pp. 83-88 [In Ukrainian].
5. Lupenko, Yu.O. (2015). Suchasni tendentsii rozvytku rynku produktsii vynogradarstva v Ukraini [Modern trends in the wine-growing market in Ukraine]. *Vynogradarstvo i vynorobstvo: mizhvidomchy tematichny naukovy zbirnyk. Odesa: NNC "IViV im.V.Ye. Tairova"*, 52, pp. 119-122 [In Ukrainian].
6. Malik, M.Y. (2014). Formuvannya ta rozvytok kooperatyvnykh vidnosyn v agrarniy feri ekonomiky Ukrainy [Formation and development of cooperation relations in the agrarian sphere of economics of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 76-82 [In Ukrainian].
7. Nitsenko, V.S. (2014). Teoretychni zasady funktsionuvannya vertykalno-integrovanykh struktur v agropromyslovomu kompleksi [Theoretical principles for vertically integrated structures functioning in the agro-industrial complex]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 63-65 [In Ukrainian].
8. Samsonova, Ya.O. (2012). *Pravovi zasady vyrobnytsva y realizatsii vynogradnoi produktsii v Ukraini [Legal principles for production and sale of grape products in Ukraine]*. Harkiv: Vyd-vo "S.A.M." [In Ukrainian].
9. Press release of National Agricultural Statistics Service. (2016) Retrieved from: https://www.nass.usda.gov/Statistics_by_State/Washington/Publications/Fruit/2016/wine%20grapes.pdf [In English].

10. Vineyards in the EU - statistics. Retrieved from: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Vineyards_in_the_EU_-_statistics [In English].

11. The world's grape production. (n.d.). Retrieved from: <https://www.bkwine.com/features/winemaking-viticulture/global-grape-production-2000-2012> [In English].

Dmytruk M.I. Cooperation in the sphere of grape production and processing deepening

The purpose of the article is to justify expediency of deepening cooperation in the grape production sphere and offer its main directions.

Research methods. In the research process the following methods have been used: abstract and logical for studying development of problems and summarizing the conclusions; method of theoretical generalization for disclosing essence of categories "cooperation" and "integration"; economic and statistical for assessing possible results from cooperation deepening in the grapes production.

Research results. Expediency of deepening of cooperative relations in the grapes production has been substantiated. Main directions for forming an economic effect from cooperation of grapes producers have been analyzed and their volumes have been determined depending on a land area. There has been calculated cost need for forming of cooperatives in grape production. The ways for increases of economic effect in forming and functioning of grape cooperatives have been proposed. Influence of cooperation development on social situation in the Kherson region has been determined and main socio-economic indicators from its improvement have been calculated. Increase of budget deductions at different levels from activity of wine-growing service cooperatives has been determined.

Elements of scientific novelty. Novelty of the research lies in the further development of principles regarding definition of main areas of balanced development of grape production, its economic and social efficiency.

Practical significance. Considered theoretical and methodological provisions and offered proposals constitute a methodological basis for ensuring balanced development of the grapes production. Tabl.: 4. Figs.: 1. Refs.: 11.

Keywords: cooperation; grapes; production; effect; cooperative; profitability.

Dmytruk Mykola Illich - senior lecturer of the department of entrepreneurship and agro-business organization, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (15, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: organizing_chair@nubip.edu.ua

Дмитрук Н.И. Углубление кооперации в сфере производства и переработки винограда

Цель статьи - обосновать целесообразность углубления кооперации в сфере производства винограда и предложить ее основные направления.

Методика исследования. В процессе исследования использованы абстрактно-логический метод - для исследования развития поставленных проблем и обобщения выводов; теоретического обобщения - в процессе раскрытия сущности категорий «кооперация» и «интеграция»; экономико-статистический - при оценке возможных результатов углубления кооперации в производстве винограда.

Результаты исследования. Обоснована целесообразность углубления кооперационных отношений в производстве винограда. Проанализированы основные направления формирования экономического эффекта от кооперации производителей винограда и определены его объемы в зависимости от площади обслуживания. Установлено влияние развития кооперации на социальную ситуацию в Херсонской области и рассчитаны основные социально-экономические показатели как результат такого влияния. Определено увеличение объемов отчислений в бюджеты разных уровней от деятельности виноградных обслуживающих кооперативов.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие положения по определению основных направлений устойчивого развития производства винограда за счёт создания кооператива, рассчитана его экономическая и социальная эффективность.

Практическая значимость. Рассмотренные теоретико-методические положения и сформированные предложения служат методологической базой для повышения эффективности производства винограда. Табл.: 4. Илл.: 1. Библиогр.: 11.

Ключевые слова: кооперация; виноград; производство, эффект, кооператив, рентабельность.

Дмитрук Николай Ильич - старший преподаватель кафедры предпринимательства и организации агробизнеса, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (г. Киев, ул. Героев Обороны, 15)
E-mail: organizing_chair@nubip.edu.ua

Стаття надійшла до редакції 12.12.2018 р.

Фахове рецензування: 20.12.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Дмитрук М. І. Поглиблення кооперації у сфері виробництва та переробки винограду. *Економіка АПК*. 2018. № 12. С. 103 – 109.

* * *